

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
Факультет філософії та суспільствознавства

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 41
(Том 1)

**Збірник наукових статей з актуальних проблем
філософії, культурології, історії, психології та педагогіки**

Вінниця
«Нілан-ЛТД»
2021

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431
Г94

*Рекомендовано до друку Вченою радою Факультету філософії та суспільствознавства
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 1 від 31.08.2021 р.)*

Редакційна колегія:

Герчанівська П.Е. – доктор культурології, професор, завідувач кафедри культурології та інформаційних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв
Глушко Т.П. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків
Дичковський С.І. – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Інституту практичної культурології та арт-менеджменту Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
Долінська Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений працівник освіти України
Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор, декан факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України
Морозов І.В. – доктор культурології, професор кафедри менеджмента соціокультурної діяльності Білоруського державного університету культури і мистецтв
Меднікова Г.С. – доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова
Можейко М.О. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та методології гуманітарних наук Білоруського державного університету культури і мистецтв
Політевич О.Е. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформаційних ресурсів і комунікацій Білоруського державного університету культури і мистецтв
Приходько Ю.О. – доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова
Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, почесний декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України
Череповський М. – голова Студентського наукового товариства факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, студент
Stepaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski

У збірнику подано наукові статті за матеріалами X Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика» (27 серпня 2021 р.), яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій ZOOM.

У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України, Польщі та Білорусі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

Рецензенти:

Виткалов С.В. – доктор культурології, професор кафедри культурології та музезнавства Рівненського державного гуманітарного університету
Розова Т.В. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології, мистецтвознавства та філософії культури Одеського національного політехнічного університету

Упорядники:

Русаків С.С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова
Можгин Віктор – міжфакультетські кандидатські культурологічні студії, Факультет міжнародних і політичних досліджень, Ягеллонський університет в Кракові

За точність викладених фактів та коректність цитування відповідальність несе автор

Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 41 (том 1). – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2021. – 152 с.

ISBN 978-966-924-925-8

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431

ISBN 978-966-924-925-8

© Автори статей, 2021
© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2021
© ТОВ «Нілан-ЛТД», 2021

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
M.P. DRAHOMANOV NATIONAL UNIVERSITY OF PEDAGOGY
Faculty of Philosophy and Social Science

HUMANITARIAN CORPUS

Issue 41
(Volume 1)

**Collection of scientific articles on contemporary problems of
philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history**

Vinnytsia
«Nilan-Ltd»
2021

Conference proceedings was approved for publication by the Academic Council of the Faculty of Philosophy and Social Sciences of National Pedagogical Drahomanov University on August 31, 2021, protocol № 1

Members of Scientific Board:

P.E. Herchanivska, Doctor of Sciences in Cultural Studies, Professor, Chair of the Department of Cultural Studies and Information Communications of National Academy of Culture and Arts Management

T.P. Hlushko, Doctor of Sciences in Philosophy, Assistant Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of National Pedagogical Drahomanov University of Pedagogy for Academic Matters and International Relations

S.I. Dychkovsky, PhD in Pedagogy, Associate Professor, Director of the Institute of Practical Cultural Studies and Art Management of the National Academy of Government Managerial Staff of Culture and Arts

I.I. Drobot, Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of National Pedagogical Drahomanov University, Meritorious Worker of Science and Engineering of Ukraine

L.V. Dolynska, PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department of Philosophy and Social Science of National Pedagogical Drahomanov University, Meritorious Worker of Education of Ukraine

I.V. Morozov, Doctor of Cultural Studies, Professor at the Department of Management of Sociocultural Activities of Belarusian State University of Culture and Arts

H.S. Mednikova, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Cultural Studies of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

M.A. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Philosophy and Methodology of Humanities of the Belarusian State University of Culture and Arts

A.E. Palitsevich, PhD in Pedagogy, senior lecturer of the Department of the theory and history of information-document communication of Belarusian State University of Culture and Arts

Y.O. Prykhodko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of National Pedagogical Drahomanov University, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

V.M. Syniov, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, honorary Dean of the Faculty of special and inclusive education of National Pedagogical Drahomanov University, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

M. Cherepovsky, Chairman of the Student scientific society, Faculty of Philosophy and Social Science of National Pedagogical Drahomanov University, student

Stepaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski

This collection features scientific articles based on materials of the X International scientific conference “Scientific research: current research, theory and practice” (August 27, 2021), on the basis the ZOOM video conferencing service.

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine and Poland address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

Reviewers:

Vytkaľov S.V., Doctor of Sciences in Cultural Studies, professor of the Department of Cultural Studies and Museology of the Rivne State University of the Humanities

Rozova T.V., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Cultural Studies, art history and philosophy of culture Department of the Odessa National Polytechnic University

Compiled by:

Rusakov Serhii, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies and Philosophical Anthropology of National Pedagogical Drahomanov University

Możgin Wiktor, mgr, Wydziałowe Kulturoznawcze Studia Doktoranckie, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

The author is responsible for the accuracy of the facts and correctness of citation.

Humanistic Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 41 (vol.1) . – Vinnytsia: LLC «Nilan-Ltd», 2021. – 152 p.

ISBN 978-966-924-925-8

ISBN 978-966-924-925-8

© Article authors, 2021

© National Pedagogical Drahomanov University, 2021

© LLC «Nilan-Ltd», 2021

EWOLUCJA WYOBRAŻENÍ SĄDU OSTATECZNEGO – OD CZASÓW WCZESNOCHRZEŚCIJAŃSKICH DO PÓZNEGO GOTYKU

Bekus Ewelina

*Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im Jana Długosza w Częstochowie
ewa.bekus@wp.pl*

Według teologii chrześcijańskiej, Sąd Ostateczny to inaczej powszechny sąd Boga, którego dokona Jezus Chrystus przy końcu świata. Jest on niezwykle ważnym elementem eschatologii, czyli nauki o „rzeczach ostatecznych” [Z. Poniatowski, s. 394]. Jego najstarsze przedstawienia pochodzą z IV w., ale okres jego największej popularności przypada szczególnie na XII – XIV w. Wynikało to głównie z rosnącego wówczas poczucia niepewności o własny byt. Ową lęk podsycany był w dużej mierze przez kapłanów, którzy chcieli skupić uwagę wiernych na trosce o swoją duszę [G. Minois, s. 138]. Podkreślali oni marność wszelkich ziemskich dóbr, a także to, że choćby człowiek osiągnął najwyższe godności społeczne i ogromny majątek, w obliczu śmierci równał się z innymi. Już św. Augustyn uważał, że każdy chrześcijanin powinien tak kierować swoim życiem, aby w każdej chwili być gotowym stanąć przed obliczem Pana. [A. Guriewicz, *Kultura...*, s. 81].

Zbawienie duszy powinno być dla wierzących najważniejszą sprawą, dlatego kaznodzieje roztaczali przed wiernymi wizje bolesnych i okrutnych kar piekielnych czekających na grzeszników. Niepewność kondycji ludzkiej na ziemi wynikała także z sytuacji politycznej, kryzysu papiestwa, ciągłych wojen, epidemii, czy klęsk żywiołowych. Dlatego problemy postrzegania śmierci i świata pozagrobowego, wabiącego obietnicą wiecznej szczęśliwości lub przerażającego grozą niewyobrażalnych cierpień, głównie zaprzętały umysł średniowiecznych ludzi i w znacznym stopniu warunkowały ich moralność i postępowanie [J. Le Goff, s. 325-327].

W średniowiecznym obrazie świata ludzkość targana była przez dwie przeciwne, nieustannie zwalczające się moce. Czyny sprawiedliwe i dobre miały pochodzić od Stwórcy, te złe z kolei od szatana. Wierzano też, że w czasie Sądu Ostatecznego, sprawiedliwi zostaną oddzieleni od grzeszników, jak ziarna do plew i pójdą do raju. Najlepiej prezentuje to podział ludzkości na malowidłach i tympanonach, gdzie po prawicy Boga widzimy tłum usprawiedliwionych zmierzających do raju, a po lewicy grzeszników, strącanych w piekielną otchłań [J. Le Goff, s. 169-170].

Czas w pojmowaniu człowieka średniowiecza nie miał charakteru cyklicznego, jak u antycznych myślicieli, lecz linearny, czyli posiadał początek i koniec. Dzieje człowieka zaczynały się od aktu boskiego i mają zakończyć się paruzją, przy czym nie wyobrażano sobie jej jako jakiejś odległej i nieokreślonej perspektywy. Przeciwnie, ludzie żyli w przekonaniu, że dzień sądny jest bliski. Nie wiedziano natomiast, kiedy dokładnie ma on nastąpić, co dodatkowo potęgowało lęk przed wyrokiem. [A. Guriewicz, *Problemy...*, s. 114-115].

Na przestrzeni wieków sposób ukazywania Sądu Ostatecznego w sztuce ulegał ciągłym zmianom. W czasach wczesnego chrześcijaństwa przedstawia-

jące go obrazy odwoływały się do biblijnej przypowieści o oddzieleniu owiec od kóz, pochodzącej z Ewangelii św. Mateusza [Mt 25, 31-46]. Taki wizerunek wiązał się z ówczesnym przekonaniem, że zbawienie mogą uzyskać wszyscy ludzie, którzy uwierzą w Chrystusa. Motyw ten od samego początku był bardzo popularny. Pojawił się między innymi na pochodzącej z początku VI wieku mozaice z kościoła San Apollinare Nuovo w Rawennie.

Chrystus oddzielający owce od kóz, mozaika z kościoła San Apollinare Nuovo w Rawennie

W centralnej części mozaiki tronuje Chrystus. Jego głowę otacza nimb w kształcie krzyża. Rozdziela On od siebie owce i kozy, symbolizujące kolejno zbawionych i pogan. Ci pierwsi znajdują się po prawicy Chrystusa, a niewierni zostają po lewej stronie. Zbawicielowi towarzyszą dwaj aniołowie. Po Jego prawej stronie stoi anioł odziany w czerwone szaty, po lewicy zaś anioł przybrany w błękitne odzienie. Ten ostatni symbolizuje wszystkie te istoty, które zostały skazane na potępienie. Podkreśla to jego usytuowanie, ale też barwa szat i aureoli. Symbolika tego koloru nie jest jednoznaczna, gdyż błękit może być rozumiany jako barwa nieba, lecz również może być powiązany ze śmiercią i zagładą. Ta druga interpretacja ma swe korzenie już w starożytnej Etrurii, gdzie kolorem niebieskim malowano demony, które były przewodnikami dusz po świetle zmarłych [M. Zlatohlávek, Ch. Rätisch, C. Müller-Ebeling, s. 213].

Już w VI wieku idea powszechnego zbawienia należącego do chrześcijaństwa ogólnego potępienia pogan coraz częściej ustępuje miejsca przekonaniu, iż każdy człowiek, bez względu na swoją wiarę, sądzony będzie z osobna. Każdy na równi ponosi odpowiedzialność za swoje czyny i w przyszłości otrzyma za nie należną zapłatę. Gdy w kolejnych wiekach zbawienie dla wszystkich wierzących w Chrystusa nie było już tak oczywiste, a kaznodzieje warunkowali je od jakości życia i czynów każdego człowieka, przedstawienia powtórnego przyjścia Pana zaczęły nabierać inne formy, wzbogacane o nowe elementy. Alegoryczny obraz przedstawiający pasterza i Jego owieczki, przeistaczał się powoli w sceny bardziej realistyczne, gdzie udział brali żywi, bądź zmarłych ludźmi [K. Zalewska-Lorkiewicz, s. 79].

W pierwszych sześciu wiekach chrześcijaństwa temat zmartwychwstania był w sztuce bardzo żywy. Początkowo jego wizje przedstawiane były głównie w obrazach związanych ze śmiercią i pogrzebem. Motyw zmartwychwstania ludzi podczas Sądu Ostatecznego wyłonił się dopiero w VIII wieku i stanowił ilustrację apokaliptycznego opisu z dziewiątego rozdziału Objawienia św. Jana. Od około IX wieku do początków XIII stulecia, szczególnie w malarstwie monumentalnym, zmartwychwstanie było ukazywane jako scena pełna działania i ruchu. Artyści w jej przedstawianiu inspirowali się starotestamentową wizją proroka Ezechiela, mówiącą o dolinie wysuszonych kości, w której ludzie widzą się do życia. Z kolei w odniesieniu do zmartwychwstałych ciał świętych, artyści często inspirowali się twórczością Honoriusza z Augustodunum. W swej summie teologicznej o nazwie *Elucidarium* pisał on, że w trakcie Sądu Ostatecznego zmartwychwstali święci i męczennicy będą mieli ciała różnych barw, co będzie znakiem ich błogosławionego stanu [A. Guriewicz, *Problemy...*, s. 180.]

Wracając do samej kompozycji obrazów przedstawiających Sąd Ostateczny oraz ukazywanego w nich wizerunku Chrystusa, dalsza ewolucja ich wyobrażeń dokonała się w sztuce bizantyńskiej, w okresie obrazoburstwa. Stworzony został wtedy obraz powtórnego przyjścia Chrystusa na ziemię ze wszystkimi

istotnymi atrybutami, z pomocą których człowiek starał się uchwycić Jego istotę. Z czasem na obrazach zaczęły pojawiać się przedstawienia Jego ran, jako świadectwa Jego męczeńskiej śmierci, mającej odkupić ludzkość [M. Zlatohlávek, Ch. Rättsch, C. Müller-Ebeling, s. 213].

Z czasem coraz popularniejszy stawał się wizerunek Chrystusa inspirowany Apokalipsą. Wynikało to ze strachu przed powtórным przyjsciem Pana, który potęgowany był przez liczne przepowiednie czy kazania kaznodziejskie, mające odpowiednio wpłynąć na wiernych oraz ich zachowania religijne. Podobną funkcję miała spełniać też sztuka. Chrystus zatem, w przeciwstawności artystycznych, również miał wzbudzać lęk i szacunek. Ukazywany był więc jako dominujący nad wiernymi, przeogromny, zwycięski i majestatyczny władca całego świata, który trwożył serca wszystkich istot żywych [A. Guriewicz, Problemy..., s. 181].

Na przestrzeni wieków ewolucji ulegał także wizerunek samego diabła i innych demonów. Od początku niejednoznaczny charakter władcy ciemności sprawiał ogromną trudność interpretacyjną dla chrześcijańskich artystów, którzy próbując go przedstawić, oscylowali między wspaniałą i pociągającą istotą, co widoczne jest choćby na wspomnianej wyżej mozaice z Rawenny, a odrażającym monstrum. Począwszy od XI w. jego wizerunek krystalizuje się. Wpływ mają na to zarówno ludowe i monastyczne opowiadania, jak i pochodzące ze wschodu przerażające wyobrażenia diabła. Zostaje on przedstawiany coraz częściej jako istota nieczysta, pół człowiek, pół zwierzę. Najczęściej jest czarny, czerwony lub niebieski, ma rogi i pomarszczoną skórę. Jego wyobrażenia w niezliczonych odmianach i kształtach zdobią świątynie romańskie i gotyckie. Oprócz tego strasznego charakteru, mają one jednak także nierzadko wydźwięk komiczny [G. Minois, s. 57 - 58.]

W okresie pełnego średniowiecza coraz bardziej popularny stawał się obraz sądu indywidualnego. Dotąd rola szatana w eschatologii ograniczała się do układania na szali wagi grzechów człowieka, bądź do angażowania się w spór z aniołami. Był on więc jedynie przedstawicielem świata zła, kontestującego świat Boży. Z kolei w przedstawieniach sądu indywidualnego demony stają się bardziej aktywne, a szatan przyjmuje rolę oskarżyciela w procesie o duszę człowieka [W. Brojer, s. 362-364].

W XII i na początku XIII wieku apokaliptyczne wizje ostatniego dnia ludzkości stają się mniej niepokojące [J. Le Goff, Narodziny..., s.234]. Powoli motyw ten zaczyna być ukazywany jako rozprawa sądowa, a Chrystus jako Sędzia [A. Guriewicz, Problemy..., s. 182]. To stopniowe zanikanie wpływów Apokalipsy na rzecz Ewangelii św. Mateusza, podkreślają wybitni znawcy ikonografii średniowiecznej, m. in. Emile Male, czy Henri Focillon. Na gotyckich tympanonach, Chrystus zaczyna pojawiać się więc w takiej postaci, jaką miał na ziemi, gdy żył wśród ludzi, czyli jako Syn Człowieczy i Odkupiciel. Nie jest to już straszliwy i potężny władca, otoczony istotami o nieludzkiem kształcie. Ikonografia XIII wieku odrzucała wszystkie nierzeczywiste i fantastyczne elementy z opisów końca świata, na rzecz realistycznego wyobrażenia sądu i grup zmartwychwstałych ludzi. Sprowadzała Chrystusa niemalże do poziomu wiernych. Nadal zasiadał On w chwale, przewodząc powstaniu z martwych i wyznaczaniu wiecznych sankcji, jednak cechowało Go miłosierdzie i ludzka dobroć. Widoczne jest to, na przykład, na tympanonach wielu katedr m.in. w Paryżu, Bourges, Bordeaux, czy Amiens [P. Aries, s. 47.] Tam ostatni dzień ludzkości ukazany jest

jako sala sądowa. Z czasem scena ta zostaje wzbogacana o nowe elementy i postacie. W centrum na tronie zasiada Zbawiciel, który nabiera nie tylko charakteru sędziego, ale i króla, otoczonego swym dworem, czyli apostołami i aniołami. W procesie sądenia towarzyszą mu także Bogarodzica i Jan Chrzciciel, tworząc tzw. deesis, próbując wyprosić łaskę zbawienia dla grzesznych ludzi. Samego aktu ważenia dusz dokonuje Archanioł Michał [A. Guriewicz, Kategorie..., s. 34]. Każdego człowieka, bez względu na jego pozycję społeczną, osądzano na podstawie dobrych i złych czynów jakie popełnił w trakcie swojego ziemskiego życia. Sąd więc wyraźnie się indywidualizuje, tracąc swój zbiorowy charakter [P. Aries s. 48-50.]

Sąd Ostateczny, tympanon, katedra w Amiens

Sąd Ostateczny, tympanon, katedra Notre Dame w Paryżu

Coraz częściej w wyobrażeniach Sądu Ostatecznego zaczęła pojawiać się księga w której zawarte miało być całe istnienie świata i według której miał być on osądzony. Owa liber vitae, czyli księga życia, była w pierwotnym założeniu rejestrem całego uniwersum. U schyłku średniowiecza stała się jednak osobistą księgą rachunkową dobrych i złych uczynków każdego pojedynczego człowieka. Wynik rozprawy sądowej zależał od tego momentu zarówno od wyroku boskiego, jak od bilansu wszystkich czynów człowieka [J. Delumeau, s. 211]. Wówczas zaczęła kształtować się tzw. mała eschatologia, czyli przekonanie, że każdy człowiek bezpośrednio po śmierci będzie sądzony za swoje uczynki podczas sądu indywidualnego [K. Zalewska-Lorkiewicz, s. 60-61].

Idea sądu nad całą ludzkością, zdaje się przeważać do XII wieku. Później coraz częściej i wyraźniej rysuje się pojęcie sądu indywidualnego. Dokonuje się to poprzez spotkanie dwóch różnych tradycji: naukowego dogmatu o sądzie w dniu powtórnego przyjścia Pana z funkcjonującą w życiu codziennym wiarą w zapłatę, która ma nastąpić zaraz po zgonie człowieka. Uczeni katolicy mogli rozwijając swoje badania o eschatologii i dowodzić, że Sąd Ostateczny dokona się z końcem świata, jednak zwykłemu, niepiśmiennemu człowiekowi trudno było wyobrazić sobie zapłatę gdzieś w nieokreślonej, odległej przyszłości. Dla prostych wiernych, ludzi niewykształconych, bardziej przystępne były pojęcia i kar i nagród, które oczekują bezpośrednio po śmierci. Kategoria dalekiej przyszłości była zbyt abstrakcyjna [A. Guriewicz, Kultura ..., s. 109.]

W rezultacie wyobrażenia wiernych nadały sądowi nad duszą zmarłego charakter indywidualny. Oficjalna nauka, nie zapewniała wyjaśnienia końca istnienia pojedynczej jednostki. Według pism teologów, człowiek po śmierci, musiał czekać na swój wyrok przez nieokreślone długie czas. Tymczasem wprowadzenie małej eschatologii łączyło w nierozdzielną całość wszystkie fragmenty jego życia, ponieważ czyny człowieka oceniane były na granicy oddzielającej życie od śmierci. Tym samym biografia pojedynczej jednostki dobiegała końca bez żadnej luki czasowej [A. Guriewicz, Problemy..., s. 209].

Niemniej jednak „mała eschatologia” nie znajdowała żadnego potwierdzenia w Biblii, dlatego też, wywoływała spory i dyskusje wśród teologów. Dokonany przez św. Augustyna podział zmarłych na dobrych i złych tuż po śmierci może sugerować istnienie jakiegoś poprzedzającego Sąd Ostateczny trybunału, zsynchronizowanego z rytmem nieustannie odbywających się zgonów. Pewne teksty z Pisma Świętego, również zdają się prezentować sprzeczne współegzystowanie Sądu Ostatecznego z ideą sądu indywidualnego. W Ewangelii św. Łukasza kary i nagrody są obiecane bezpośrednio po śmierci. Chrystus mówi złoczyńcy ukrzy-

żowanemu razem z nim: „... zaprawdę mówię ci, dziś jeszcze będziesz ze mną w raju” [Łk 23,43]. W innej opowieści biblijnej można przeczytać, że żebrak bezpośrednio po śmierci trafia na łono Abrahama, zaś bogacz do piekła. Tymczasem w kolejnych Ewangeliach przepowiada się powtórne przyjście Chrystusa i Sąd Ostateczny [Mt 24, 3]. Próbując pogodzić te dwa niezgodne ze sobą aspekty święty Augustyn stwierdził, że dusze złych ludzi zaczynają cierpieć natychmiast po zgonie, lecz po Sądzie Ostatecznym będą cierpiały jeszcze mocniej [A. Guriewicz, *Kultura ...*, s. 109.]

Obraz Sądu Ostatecznego w okresie średniowiecza przechodził bardzo wiele zmian, zarówno w kwestii wizualnej, jak i ideologicznej. O ile na początku nawiązywał do przekonania, że każdy wierzący może uzyskać zbawienie, z biegiem czasu zaczął wyrażać niepokój i strach, a także niepewność ludzkiego istnienia. Dobrotliwy i miłosierny Chrystus stał się srogim bogiem z Objawienia św. Jana, a każdego grzesznika czekała sroga kara. Tylko nieliczni sprawiedliwi mogli liczyć na zbawienie. Wizerunek Syna Bożego złagodniał dopiero pod koniec średniowiecza, gdy na obrazach Sądu Ostatecznego zaczął wykształcać się motyw ścisłej rozprawy sądowej. Niemniej jednak ludzie Średniowiecza zaczęli wówczas wyobrażać ją sobie jako kwestię indywidualną, która odbywa się od razu po śmierci, a nie dopiero u kresu czasów, co dało początek tzw. małej eschatologii – nie do końca zgodnej z doktryną chrześcijańską.

BIBLIOGRAFIA:

- Mt 25, 31-46
- Mt 24, 3
- Łk 23,43
- Aries E., *Rozważania o historii śmierci*, tłum., E. Bąkowska, Warszawa 2007.
- Brojer W., *Diabeł w wyobraźni średniowiecznej. Trzynastowieczne exempla kaznodziejskie*, Wrocław 2003.
- Delumeau J., *Grzech i strach: poczucie winy w kulturze Zachodu XIII-XVIII w.*, tłum. A. Szymanowski, Warszawa 1994.
- Guriewicz A., *Kategorie kultury średniowiecznej*, tłum. J. Dancygier, Warszawa 1976.
- Guriewicz A., *Kultura i społeczeństwo średniowiecznej Europy: exempla XIII wieku*, tłum. Z. Dobrzyński, Warszawa 1997.
- Guriewicz A., *Problemy średniowiecznej kultury ludowej*, tłum. Z. Dobrzyński, Warszawa 1987.
- Le Goff J., *Kultura Średniowiecznej Europy*, tłum. H. Szumańska-Grossowa, Warszawa 2002.
- Minois G., *Diabeł*, tłum. E. Burska, Lublin 2000.
- Poniatowski Z., *Mały słownik religioznawczy*, Warszawa 1996.
- Zalewska-Lorkiewicz K., *Książę ciemności: o średniowiecznych wyobrażeniach szatana*, Warszawa 1996.
- Zlatohlávek M., Rättsch Ch., Müller-Ebeling C., *Sąd Ostateczny: freski, miniatury, obrazy*, tłum. A. Kleszcz, Kraków 2002.

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ БЕЗПЕКОЮ

Бурбо Ян

Аспірант, Лодзький Університет

Факультет міжнародних та політичних досліджень

jan.burbo@edu.uni.lodz.pl

Вступ

Теоретичні аналізи, проведені на основі сутності та визначення терміна «державна безпека» або «національна безпека», дозволяють стверджувати, що в тематичній літературі можна зустріти досить складні та різні визначення цього питання. Серед найчастіше використовуваних визначень цього терміна наступні заслуговують на особливу увагу¹ :

- як стан рівноваги між загрозами, що виникають внаслідок можливості конфлікту та оборонного потенціалу;
- як захист нації та території від фізичного нападу та захист (різними засобами) життєво важливих економічних та політичних інтересів, втрата яких загрожувала б життєздатності та фундаментальним цінностям держави;
- як стан суспільної обізнаності, при якому існуючий рівень загроз, завдяки їхнім оборонним можливостям, не викликає занепокоєння, страху перед збереженням (досягненням) визнаних цінностей;
- як стан суспільства, що визначається співвідношенням його оборонного потенціалу до масштабу загроз;
- Держава, отримана в результаті організованої оборони та захисту від зовнішніх і внутрішніх загроз, визначається співвідношенням оборонного потенціалу до масштабу загроз.

Спосіб визначення терміна «національна безпека» може бути досить різноманітним, але, як ви бачите в більшості випадків, загальним знаменником усіх визначень є математичне рівняння, виражене відношенням оборонного потенціалу до загроз. У результаті спроба пояснення самої сутності значення «національної безпеки» стосується як об'єктивної, так і суб'єктивної сфери, де сфера оборонного потенціалу держави зводиться до здатності захищати державу як суб'єкта міжнародних відносин.

Отже, термін «національна безпека» можна розуміти насамперед через призму «безпеки» як такої, що розглядається в основному як стан спокою, миру та впевненості щодо відсутності загроз². Термін «національний» належить до сфери визначеності і вказує на спокій і відсутність загроз, що впливають на нормальне функціонування як окремих суб'єктів, так і соціальних груп. Отже, сам термін «національна безпека» може бути ідентифікований головним чином за математичною формулою, визначеною залежністю між рівнем загрози та рівнем безпеки, що дає впевненість у відсутності впливу цих загроз на суб'єкта чи суб'єкти.

У літературі з цього припущення передбачається, що безпека прояв-

1 А. Урбанек, Держава як суб'єкт безпеки - теоретичні та практичні аспекти, „Проблеми безпеки” № 3/10, с. 13-14.

2 Р. Росицький, Про поняття та сутність безпеки, «Політичний огляд» № 3/2010, с. 24-32.

ляється у всіх сферах діяльності суб'єкта. Тому його структура по суті така ж, як і структура функціонування суб'єкта. Тому в рамках міжнародної та національної безпеки ми можемо виділити такі сфери, як, наприклад, економічна, соціальна, військова, громадська, екологічна, інформаційна безпека тощо³. Як результат, категорія національної безпеки є досить складною та багатогранною, оскільки стосується різних аспектів функціонування суб'єкта - як окремих людей, так і соціальних груп. Це пов'язано насамперед з тим, що держава та окремі державні органи відповідають за забезпечення держави, в якій суспільству не доведеться піклуватися про забезпечення основної потреби, а саме про безпеку. На національному рівні аспект безпеки стосується всіх можливих структур функціонування суб'єкта, тоді як держава, що розуміється як суб'єкт міжнародних відносин, несе відповідальність за забезпечення відповідного рівня національної безпеки. Відповідно, багато уваги держава, як суб'єкт присвячує власній концепції, що розуміється як своєрідна громада - соціальна організація, створена громадянами⁴. Отже, якщо припустити, що держава є продуктом цивілізації, що складається з людей, головна мета функціонування держави в суб'єктивному аспекті - забезпечити безпеку громадян та дати їм змогу задовольнити всі потреби, необхідні для їх функціонування, тому сама категорія національної безпеки поширюється на багатоструктурну стабільність та стабілізацію, яка ґрунтується на наданні індивідуальним та соціальним групам відповідних можливостей розвитку та функціонування. Нині термін «національна безпека» не матиме лише політичного та військового підтексту, його основою є психологічне сприйняття категорії безпеки як основної потреби людини, яка живе в суспільстві, яка має конституційно визначені права та низку інших прав, що впливають із самої суб'єктивності та належності до соціальної групи.

Стратегія національної безпеки

Сприйняття сутності стратегії стосовно національної безпеки тісно пов'язане з питанням здатності адаптувати державу до динаміки її оточення. На основі теоретичних припущень, пов'язаних з адаптацією держави, вказується, що тип адаптації розуміється в основному як «спосіб, яким державна система прагне підтримувати рівновагу між власними потребами і інтересами та вимогами, що ставлять перед собою міжнародне та внутрішнє політичне середовище»⁵. Як результат, можна констатувати, що стратегія національної безпеки - це не що інше, як вмiло визначений напрям діяльності держави, відповідальний за забезпечення інтересів та потреб суспільства та організацій, що працюють на його території, та вимог динамічно мінливого оточення. Це, в свою чергу, дає можливість визначити саму стратегію як рівняння, що відображає співвідношення власних інтересів (в широкому розумінні) до рівня зовнішніх вимог. Основна передумова стратегії - прагнути зміцнити своє становище, вмiло задовольняючи власні

3 С. Козій, *Безпека: сутність, основні категорії та історична еволюція*, «Політично- Стратегічні Аспекти Безпеки» № II / 2011, стор. 20

4 Шерц: *Суспільство і політика. Основи політичних наук* за редакцією К. А. Войташика, Варшава 2003, *Національна безпека Польщі в 21 столітті*, під редакцією Р. Якубчака, Варшава 2006.

5 М. Косієнковський, *Стратегія адаптації Російської Федерації до країн Балтії*, Торунь 2006, стор. 24.

соціальні потреби та одночасна відповідність дій, що вживаються державою як суб'єктом у цій сфері діяльності очікуванням та вимогам зовнішнього середовища.

М. Косієнковський підкреслює, що теорія політичної адаптації містить дві основні тези про наступність та зміну предмета. З одного боку, адаптивний стан зберігає свою ідентичність з часом, а тому є незмінним, але з іншого - пристосовується до мінливого середовища, а процес адаптації - це рух, або змінність⁶. У цьому контексті стратегія буде розумітися як здатність адаптуватися до навколишнього середовища, зберігаючи власну ідентичність та незалежність, що визначають суб'єктивність, дозволяючи ефективно функціонувати суб'єкту в навколишньому середовищі. Тому всі міркування можна звести до математичних закономірностей, визначаючи ступінь виконання зобов'язань, покладених на державу як соціальну організацію, та здатність адаптуватися до навколишнього середовища з точки зору усунення загроз, які можуть дестабілізувати вплив на внутрішню ситуацію в певній країні, руйнуючи будь-які виміри суспільного порядку (господарчі, економічні, політичні та ін.)

У певному розумінні категорію стратегії безпеки можна розглядати з огляду на здатність підтримувати довговічність державної системи, через те, що держава в процесі адаптації до навколишнього середовища повинна вживати заходів, пов'язаних з певними змінами. Як наслідок, це призводить до певної втрати рівноваги, залежно від рівня політичної гнучкості, сприймається як здатністю адаптуватися, так і зберігати свою ідентичність та піклуватися про власний інтерес.

На загальнотеоретичній основі, посиляючись на можливість категоризації типів адаптації держави, також передбачається, що у своїй стратегічній діяльності держава має можливість вибору між трьома основними типами адаптації: пасивною, активною та творчою⁷. Однак класифікаційні рівні набагато складніші, оскільки вказується, наприклад, що сам пасивний тип може бути навмисним або ненавмисним, коли у випадку навмисної пасивності стан «поглинає» стимули навколишнього середовища та відкриває межі і піддається навколишньому середовищу головним чином шляхом зміни структури та функції і коригування внутрішньої та / або зовнішньої політики⁸. Припущення про свідому пасивність у світлі теоретичних міркувань є образом країни з низьким політичним потенціалом. У психосоціальних аналізах політики така поведінка називається конформізмом. Він передбачає зміну поведінки чи думки, що викликається реальним чи уявним тиском з боку інших сутностей⁹. Відповідність як один із типів адаптації у пасивній категорії проявляється у зусиллях держави підтримувати рівновагу між суб'єктивністю та екологічними вимогами, тим не менше, низький політичний потенціал пов'язаний насамперед з тим, що при цих тисках держава може повністю втратити свою суб'єктивність, або еволюціонувати та адаптувати політичну систему, а також внутрішню та зовнішню політику до потреб навколишнього середовища.

6 Там само, С. 23.

7 Там само, С. 24.

8 Там само.

9 Там само.

У разі ненавмисної пасивності існує «склеротична» категорія, яка, на думку М. Косієвського, є функцією інерціальної політики, що полягає в тому, що центр прийняття рішень відкидає можливість прийняття стимулу, але в той же час утримується від дії. Виявляючи нерішучість, центр фактично підпорядковується тиску навколишнього середовища¹⁰. Пасивна адаптація - як свідомо, так і несвідомо - це дії, спрямовані на далекосяжні зміни в державі як соціальній організації, орієнтовані головним чином на пристосування внутрішнього і зовнішнього предмета до вимог зовнішнього середовища. У деяких випадках таке пристосування можна вважати доцільним, коли держава як суб'єкт не в змозі самотійно відповісти очікуванням суспільства, але у випадку сильних держав з усталеною позицією та внутрішньою стабільністю такі зміни можуть викликати соціальне невдоволення і призвести до суперечок, або внутрішніх конфліктів. Водночас слід зазначити, що і пасивна, і активна адаптація не є вдалим рішенням, оскільки у випадку пасивної адаптації може статися втрата суб'єктивності, тоді як у випадку пасивної (неконформістської) політики обговорюється реалізація імперської чи гегемоністичної політики.

Творча адаптація, що розуміється як компроміс між пасивною та активною політикою, може вважатися одним із найбільш підходящих типів. Це тип формування середовища відповідно до раціональних питань, одночасно піддаючись зовнішньому впливу стосовно інших (менш важливих) державних інтересів, та інтелектуальній «фільтрації» міжнародних впливів - заохочення оточуючого середовища потім частково приймаються і водночас частково відкидаються¹¹. У стратегічному вимірі, сприйнята таким чином, стратегія безпеки, є не що інше, як дії, спрямовані на поліпшення соціального становища та надання можливості громадянам та жителям даної країни переслідувати власні інтереси, а соціальним групам - інтереси своїх груп. Він забезпечує основу для побудови відповідної з точки зору держави як соціальної організації системи безпеки, в якій внутрішні інтереси є пріоритетними щодо інтересів та вимог зовнішнього середовища. Тим не менш, слід підкреслити, що деякі зовнішні стимули приймаються державним утворенням, тоді як обсяг їх прийняття та адаптації залежить головним чином від рішення самої держави після визначення впливу певного подразника на широке розуміння соціального замовлення.

Стратегію національної безпеки в умовах глобалізації та інтеграції можна сприймати як спосіб адаптації держави до зовнішніх вимог та здатності переслідувати власні інтереси, забезпечуючи при цьому громадянам можливість безпечно задовольняти потреби враховуючи обов'язкові питання, що виникають із-за зовнішніх умов.

На стратегічному та оперативному рівні стратегія національної безпеки є основним документом, що визначає діяльність держави, відповідальною за забезпечення безпеки на внутрішньому рівні. Відповідно до норми документа вказується, що Стратегія національної безпеки Республіки Польща - це документ, що стосується національної безпеки, розроблений та затверджений відповідно до ст. 6 пункт 1 та ст. 4а абзац 1 Закону від 21 листопада 1967 р. Про загальний обов'язок захищати Республіку Польща

10 Там само.

11 Там само, с. 24-25

(Журнал законів 2012 р., Пункт 461, із змінами)¹². Як наслідок, слід зазначити, що стратегія національної безпеки, що розуміється як унітарний документ, що конкретизує дії держави, спрямовані на забезпечення належного рівня внутрішньої безпеки, є певним переліком дій та стимулів, над якими відповідні державні органи змушені працювати, щоб гарантувати очікуваний рівень безпеки.

У випадку обговорюваної стратегії класифікація стимулів розглядається переважно у трьох основних вимірах - глобальному, регіональному та національному, а сама концепція дій включає чотири основні аспекти дій у сфері забезпечення внутрішньої безпеки: оборону, захист, соціальну та економічну. Водночас варто згадати про диференціацію підсистем стратегії підготовки, тобто підсистему управління національною безпекою, оборону, захист, соціальні та економічні підсистеми¹³.

На практиці це означає що стратегія, зрозуміла крізь призму документа, визначає характерні та незамінні дії різного характеру в даній країні, спрямовані на забезпечення внутрішньої безпеки. У Польщі основними видами діяльності є захисна та оборонна діяльність, враховуючи економічну та соціальну діяльність у сфері безпеки.

Слід зазначити, що цей тип документів дає не лише масштаби діяльності, а насамперед екологічну діагностику, що обумовлює прийняття конкретних концепцій, завжди посиляючись на національні інтереси та можливість їх повної реалізації. Це вказує, серед іншого, на те, що національні інтереси та стратегічні цілі Польщі у зв'язку з діагностикою середовища національної безпеки визначають пріоритети політики безпеки та оборони¹⁴. Зовнішня діагностика – це не що інше як визначення та викладення ключових та можливих загроз, що впливають на неможливість або обмежену здатність переслідувати національні інтереси, тоді як сфера діяльності враховує ключові бар'єри та потенційні загрози разом із способами їх нівелювання відповідними державними органами. Метою таких зрозумілих дій є захист інтересів держави в контексті забезпечення внутрішньої безпеки.

Аналізуючи важливість стратегії державної безпеки, заснованої на теорії адаптації, слід зазначити, що стратегія може мати пасивний, активний чи творчий вимір, де залежно від вжитих дій та реалізованої політики можливість забезпечення внутрішньої безпеки буде обумовлена прийнятою концепцією та послідовністю її реалізації. Це призводить до висновку, що стратегія є своєрідною філософією поведінки держави стосовно екологічних стимулів, з точки зору здатності забезпечувати громадян відповідним рівнем безпеки при збереженні власної суб'єктності та незалежності політичної системи. Ця незалежність у випадку демократії має бути зразком вмілого виконання дій, заснованих на соціальних думках та настроях, включаючи міжнародні керівні принципи, які були прийняті завдяки динамічно мінливому середовищу.

Лідерство та управління національною безпекою

За даними Національного бюро безпеки (BBN), підсистема управлін-

12 Стратегія національної безпеки Республіки Польща, Варшава 2014, стор. 7.

13 Там само, с. 27-54.

14 Там само, с. 27.

ня є найважливішим елементом всієї системи національної безпеки¹⁵. Як результат, спеціально створені органи відповідають за процес управління національною безпекою в Польщі, в тому числі BBN, і всі процеси, пов'язані з категорією безпеки Республіки Польща, в основному пов'язані з нормами Закону від 21 листопада 1967 р. Про загальне зобов'язання захищати Республіку Польща¹⁶, де зазначено, що обов'язок усіх органів влади посилювати оборону Республіки Польща - включаючи підготовку населення та національного майна у випадку війни одночасно з виконанням інших завдань, що передбачені загальними обов'язковими оборонними заходами¹⁷. Однак варто зазначити, що той самий Акт вказує на те, що збройні сили охороняють суверенітет та незалежність Республіки Польща, тоді як цей орган відповідає за безпеку польської нації¹⁸, що, в свою чергу, передбачає ситуацію, в якій категорія «національна безпека Республіки Польща» набуває насамперед військового виміру, в якому вказується, що рівень безпеки польської нації визначають саме збройні сили держави.

Розглядаючи сутність керівництва та спосіб управління національною безпекою Республіки Польща, особливої уваги заслуговує питання, пов'язане з системними та політичними умовами, які створюються на основі конституційно-правових норм. Слід також вказати на важливість Постанови Ради Міністрів від 27 квітня 2004 р. Про підготовку системи управління національною безпекою¹⁹, що чітко визначає органи, що входять до управління національною безпекою, тобто органи державної влади та керівники організаційних підрозділів. Відповідно до § 2 Регламенту, система управління включає також: командні органи Збройних Сил Польщі - включаючи головнокомандувача Збройних Сил²⁰

Аналізуючи зміст регламенту, слід звернути увагу на те, що відповідно до положень система управління національною безпекою була створена насамперед для забезпечення безперервності рішень та дій, спрямованих на забезпечення безпеки, враховуючи наступні сфери²¹:

- моніторинг джерел, типів, напрямків та масштабів загроз;
- запобігання загрозам національній безпеці на території Республіки Польща;
- запобігання та усунення наслідків загроз національній безпеці;
- Напрямки оборони держави.

Обсяг завдань та обов'язків, пов'язаних із здійсненням управлінської та керівницької діяльності, є досить складним і залежить насамперед від компетенції підрозділів, відповідальних за реалізацію окремих аспектів управління національною безпекою. Наприклад, що стосується служб поліції, одним із головних завдань є підтримка громадської безпеки та порядку, у випадку інших служб вирішальним фактором є відповідні правові поло-

15 Джерело: www.bbn.gov.pl, доступ від 25.11.2015 року.

16 Дзєнник Устав 2014.773.

17 Там само, ст. 2.

18 Там само.

19 Дзєнник Устав 2004.98.978.

20 Там само.

21 Там само, § 3.

ження, що визначають сферу відповідальності окремих організаційних підрозділів. Одним із заходів управління та керівництва в контексті управління національною безпекою є належна підготовка інфраструктури - надання їй відповідності для можливого використання у випадку внутрішньої чи зовнішньої загрози.

Згідно з регламентом керівні посади поділяються на основні (підготовлені для Президента, Президента Ради Міністрів, міністрів, органів центрального уряду, воєвод, керівників центральних органів, що не входять до складу державної адміністрації, керівників об'єднаних служб та інших суб'єктів визначених в Положенні), та запасні (готуються переважно для Президента, Президента Ради Міністрів та воєвод). Кожен з підрозділів у системі управління національною безпекою має сферу повноважень та обов'язків, визначених регламентом, в тому числі планування та організація переміщення Президента або забезпечення захисту та захисту керівних посад²².

Як результат, керівництво та управління національною безпекою - це низка видів діяльності, спрямованих головним чином на підтримку та забезпечення належного рівня безпеки, що належить до категорії однієї з найважливіших соціальних потреб. Ця діяльність регулюється відповідними правовими положеннями, заснованими на Основному законі.

Висновок

Національна безпека - це категорія, що стосується сукупності дій, спрямованих на підтримку рівня рівноваги між обороноздатністю держави та можливим потенціалом загроз, які можуть вплинути на внутрішню стабільність держави. Теоретично рівень безпеки виражається співвідношенням рівню захисту держави або здатності підтримувати внутрішній порядок та загроз, які дестабілюють цей порядок. Однак доцільно, щоб здатність підтримувати порядок становила набагато вищий рівень, ніж загрози чи значення дестабілюючих факторів.

Забезпечення національної безпеки є обов'язком держави заради примусу до підтримки соціальної стабільності через те, що кожна держава як суб'єкт міжнародних відносин є соціальною організацією. Соціологічний підхід до держави дозволяє звернути увагу на низку факторів, що визначають цінність предмета та можливості його функціонування. Розглядаючи стан у соціальній категорії, на соціологічному рівні слід зазначити, що це переважно певна структура, заснована на чітко визначених зв'язках та принципах. Однак національну безпеку в цьому випадку можна прирівняти до здатності забезпечити усіх членів суспільства повною мірою для задоволення власних потреб, враховуючи при цьому рівність у своїх повноваженнях.

Збереження внутрішньої безпеки - це запорука безперерійного функціонування держави як суб'єкта, це також основа стабільності політичної системи даної держави, яка зазнає змін під час еволюції середовища. Отже, безпека може бути терміном, синонімом стабільності, оскільки здатність забезпечити внутрішню безпеку дозволяє отримати високий рівень стабільності держави. Сама стратегія безпеки може перебрати на себе одну з трьох

22 Там само.

найпростіших ознак - пасивну, активну або творчу, залежно від діяльності та їх масштабів, а також планів дій даної країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Національна безпека Польщі в 21 столітті за редакцією Р. Якубчака, Варшава 2006.
2. Косієнковський М., Стратегія адаптації Російської Федерації до країн Балтії, Торунь, 2006.
3. Козій С., Безпека: сутність, основні категорії та історична еволюція, «Політичні та стратегічні аспекти безпеки» № II / 2011.
4. Росицький Р. Про поняття та сутність безпеки «Політологічний огляд» № 3/2010, с. 24-32.
5. Суспільство та політика. Основи політичних наук за редакцією К. А. Войташика, Варшава 2003.
6. Стратегія національної безпеки Республіки Польща, Варшава 2014.
7. Урбанек А., Держава як суб'єкт безпеки - теоретичні та практичні аспекти, «Проблеми безпеки» № 3/10, с. 13-14.

Веб-сайт:

- Джерело: www.bbn.gov.pl, доступ до якого відбувся 25 листопада 2015 року.

Правові акти:

- Дзенник Устав 2004.98.978.
- Дзенник Устав 2014.773.

ПРОТОЭЛИТОЛОГИЯ В СИСТЕМЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

***Василевская Валерия Эдуардовна**
выпускница учреждения образования
«Белорусский государственный
университет культуры и искусств»
(г. Минск, Республика Беларусь)
vasilevskaya.v.e@mail.ru*

Проблемам неравновесной социальной стратификации всегда уделялось большое внимание, на вопрос кто же является высшим субъектом исторического процесса единого ответа не найдено до сих пор. Это связано, в первую очередь с отличными представлениями о сущности и весомости социальных пассионариев. Дифференциация общества тесно связана с разделением труда, когда на основе биологических, психологических, материальных различий формируется привилегированное меньшинство (субъект воздействия) и управляемое большинство. Однако привилегированное положение отдельных субъектов общества, тлетворно раз за разом порождает борьбу за власть духовного и материального капитала, за власть над большинством (массой). Генезис дихотомии элита-масса коренится в представлениях философов Древнего мира. Ещё в период первого тысячелетия до н.э., так называемой «осевой эпохи» Ясперса, формируются идеи рефлекс-

сии правления, недоверия непосредственному (мифологическому) опыту. К примеру, древнекитайский мыслитель, один из основоположников легизма, Гуань Чжун был сторонником законодательной основы общества, ставшей закон выше правителей, тем самым провозглашая единые (универсальные) принципы управления: «правитель и чиновники, высшие и низшие, знатные и подлые – все должны следовать закону». Во втором тысячелетии до н.э. вследствие усиления роли бюрократии, легизм оттеняется конфуцианскими идеями о достоинстве правителей. Согласно воззрениям Конфуция дифференциация общества представлена двумя слоями: управляющих (благородные мужи) и управляемых. При этом благородным мужем может стать представитель низкого сословия, в случае усердного стремления к знаниям. Таким образом, конфуцианство провозглашает принцип равных властных возможностей через систему образования [2, с. 13].

В Древней Индии элитаристская диахромия является естественным продуктом кастовой системы, на вершине кастовой пирамиды находятся брахманы (толкователи мудрости), которых и стоит определить как правителей: «из рта Пуруши (прародитель) возникли брахманы, из рук – кшатрии (воины), из бедер – вайшья (ремесленники, торговцы), из ступеней – шудры (низшая каста)». Наивысшего расцвета протоэлитология достигла в Древней Греции, к примеру, стоит отметить философию избранности Платона, согласно которой к выполнению государственных функций рационально допускать лишь страту аристократии, получившей должное образование. Основной же социальный слой (ремесленники, торговцы) занимающийся «черновой работой» необходимо максимально дистанцировать от политического аппарата [1, с. 54].

Теоретизация соотношения элиты и массы находит своё отражение в трудах зарубежных авторов в конце XIX столетия, когда на смену избирательному коллективизму приходит индивидуалистический либерализм, на смену «закрытому» правительственному аппарату – демократичные принципы работы бюрократии, которая претендует на роль главного политического актора. Отсюда стремительно прогрессирующие идеи о зарождении бюрократического абсолютизма и необходимой трансформации общественной системы властных ресурсов. Именно в данный период зарождается теория современной элитологии, начало которой было положено в теоретических воззрениях последователей Н.Макиавелли, итальянских социологов Вильфредо Парето и Гаэтаио Моска. Все представления о природе элиты в теории классиков элитологии можно обобщить в единую мысль о том, что политический режим – есть продукт правления элиты.

В 1881 году Моска сформулировала теорию правящего класса (элиты), под которым понимал политических пассионариев, стремящихся к власти. Согласно теории автора, правящий класс выполняет все политические функции и монополизирует власть по отношению к более многочисленному классу (массе). Подобный класс существует вне формы правления, это можно сказать «естественная» структура общественных отношений, разность существует лишь в формах консолидации. Например, для деспотического режима правления характерна снисходительная направленность формирования правящего класса, т.е. право привилегированного положения определяется «сверху». В либеральном режиме правления, напротив, правящий класс формируется «снизу», народом. Основным критерием для

образования господствующего класса Москва считает отношение к власти, в случае, когда в обществе будет достигнуто равновесие между аристократическим и демократическим началом, по мнению мыслителя, можно констатировать достижение «идеального» режима правления, т.е. рассредоточение (децентрализация) власти.

Термин «элита» впервые был введён в научный оборот в 1897 году Вильфредо Парето, под которым он понимал субъекта или группу субъектов, наделенных наивысшим индексом деятельности. Согласно данной дифференциации, каждому из субъектов присваивается определенный индекс, определяющий элиты: «тот, кто заработал миллион, мы поставим 10 баллов; тот, кто заработал тысячи франков, – 6 баллов, тем, кто едва избежал дома для бедных, – всего 1 балл, оставляя 0 тем, кто туда попал». В теории Парето, элита имеет место быть абсолютно в любой сфере деятельности, будь то элита экономистов или же элита музыкантов. Важно отметить, противоречивый характер идей автора, с одной стороны наивысшим индексом профессионального развития может обладать отдельная личность, абсолютно не ограниченная определенным сообществом. С другой стороны, Парето понимал под «элитой» замкнутую группу наделенную политическим и социальным могуществом, непосредственным образом, воздействующим на массы. Будучи инструментом «равновесия» в общественной динамике, элита, проходящая определенные циклы своего развития, является своего рода проводником народа к развитию. Завершение циркуляции элит инициирует образование негативных для общества элементов, которые препятствуют его эволюции [3, с. 13].

С течением времени правящая элита всё чаще подвергается научно-му анализу, не только по причине познания сущности и целесообразности властных пирамид, но и по причине возможности прогнозирования тенденций их функционирования. В силу разнообразия научной интерпретации термин «элита» имеет большое количество определений. Так, например, в культурологии под элитой скорее понимают исключительно одаренных и талантливых представителей общества, в экономике – класс общества, обладающий существенными экономическими ресурсами, ну а в социологии элита – это вершина социальной иерархии. Так или иначе, в самом общем смысле можно констатировать «стратификационную» функцию элиты, ведь речь идёт о механизме формирования новой общности людей, удерживающей стратегические позиции и обладающей властью – политической элиты. И здесь истинным благом является продуцирование равных возможностей, ибо процесс этот может сотворить «зло» для общества, оправдывая и следуя клановой идентичности.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК

1. Ашин, Г.К. Элитология: история, теория, современность : монография / Г.К. Ашин. – М. : МГИМО-Университет, 2010. – 600 с.
2. Белокурский, В.М. Становление и развитие философии: пособие для студентов / В.М. Белокурский. – Минск : Бел. гос ун-т культуры и искусств, 2010. – 94 с.
3. Крыштановская О. Анатомия российской элиты / О. Крыштановская. – М. : Захаров, 2005. – 216 с.

ZADANIA I ROLA NAUCZYCIELA W PROCESIE NAUCZANIA

mgr Biń Agnieszka
Uniwersytet Gdański

*Wielkim kunsztem wykazuje się nauczyciel, który potrafi sprawić,
że twórcze wyrażanie siebie nabywanie wiedzy staje się
źródłem radości.*

Albert Einstein

*Nauczyciel to ktoś, kto widzi w każdym dziecku
wyjątkową osobę zachęca jedo rozwijania jego
indywidualnych talentów oraz mocnych stron.*

Barbara Cage

Odpowiedz na pytanie jakie kompetencje powinien posiadać „dobry” nauczyciel nie jest zadaniem prostym. Badacze z obszaru nauk społecznych polemizują nad zakresem jego kompetencji. Zadają pytanie gdzie się powinien zaczynać a gdzie kończyć zakres jego kompetencji? Jakimi narzędziami powinien posługiwać się nauczyciel aby jego praca dydaktyczna była najbardziej efektywna. Jakich metod powinien unikać, a jakie wykorzystywać w danym zakresie? Czy dostosowywać je do możliwości dziecka czy całej grupy klasowej? Wszystkie te pytania pojawiają się w literaturze, ale także w świadomości samego nauczyciela. Odpowiedzialność nakładana na dydaktyka jest bardzo duża. To w jaki sposób przeprowadzi on proces edukacji na poszczególnych etapach szkolnych wpłynie na przyszłość dziecka oraz jego funkcjonowanie w dorosłym życiu.

W literaturze odnaleźć możemy szereg kategoryzacji kompetencji nauczyciela oraz związanych z nimi celów i zadań. Pluralizm pojęć omawianego zagadnienia wynika między innymi z braku jasnych i wyraźnych kryteriów, według których oceniana jest dokładna zawodowa doskonałość nauczyciela. Ponadto obejmują one różne oczekiwania – część z nich jest sprzeczna lub wykluczająca się (Konarzewski 2004, s. 164-166). Krzysztof Konarzewski analizując społeczne postrzeganie roli i zadań nauczyciela twierdzi, że: „nauczyciel ma skutecznie nauczać, ale nie stresować, wymagać ale nie narzucać, utrzymywać dyscyplinę, ale wyrzec się przymusu, być sprawiedliwym, ale w każdym znaleźć coś dobrego, pomagać słabszym i nie zaniedbywać zdolnych. I nade wszystko ma z poświęceniem pracować – doksztalać się i doskonalić zawodowo, troszczyć się o szkolne i pozaszkolne każdego ucznia, działać na rzecz lokalnego środowiska, utrzymywać kontakt z nowatorską pedagogiką. Wszystko to ma robić, nie patrząc na zegarek, nie licząc pieniędzy, nie żądając lepszych warunków pracy, bo przecież przyszłość narodu w jego rękach, bo takie będą rzeczospolite, jakie młodzieży chowanie...” (Konarzewski 2004, s. 160). Można zatem stwierdzić, podążając dalej za myślą autora, że główną specyfiką roli nauczyciela jest jej niejasność i niespójność zadań i funkcji w procesie edukacyjno- wychowawczym podopiecznych. Tego rodzaju „wieloznaczność kompetencji” powoduje, że za główną cechę nauczyciela uznać należy jego wszechstronność funkcjonowania. Stanowisko to potwierdza również szereg klasyfikacji zaproponowanych przez badaczy z obszaru nauk społecznych

zawartych w Tabeli 1.

Tabela 1.
Klasyfikacje kompetencji nauczyciela według wybranych autorów

Autor wybranych klasyfikacji	Klasyfikacje kompetencji nauczyciela		
Stanisław Dylak (Dylak 1995, s. 37)	Kompetencje podstawowe (punkt wyjścia pracy nauczyciela) Badacz za kompetencje bazowe uznaje porozumiewanie się, realizacja zasad etycznych oraz społecznych.	Kompetencje właściwe (tzw. sedno pracy nauczyciela) Kompetencje właściwe wynikające z realizowanych zadań edukacyjnych.	Kompetencje uzupełniające (wspomagające proces nauczania) Badacz wymienia tutaj kompetencje nauczyciela ułatwiające wypełnianie zadań dydaktycznych i wychowawczych.
Wacław Strykowski (Strykowski, Strykowska, Pielachowski 2003, s. 24-32)	Według badacza kompetencje bazowe związane są z nauczaniem konkretnego przedmiotu.	Badacz wymienia tutaj kompetencje dydaktyczno – metodologiczne dotyczące warsztatu nauczyciela i ucznia oraz metod i technik nauczania.	Kompetencje wychowawcze dotyczące różnych sposobów oddziaływania na ucznia.
Robert Kwaśnica (Kwaśnica 2003)	Według badacza umiejętnościami podstawowymi są kompetencje: - interpretacyjne; - komunikacyjne; -moralne.	Kompetencje techniczne obejmujące: - umiejętność działania według określonych reguł; - wiedzę i umiejętności posługiwania się określonymi metodami i środkami.	
Henryk Kwiatkowski (Kwiatkowski 2001)	Badacz za kompetencje podstawowe uważa umiejętność sprawniej interpretacji zdarzeń, sytuacji, siebie i uczniów.	Zdolność komunikacyjna – rozumiana jako sprawne porozumiewanie się i posługiwanie się językiem w sposób skuteczny.	Umiejętność syntezy wiedzy (kompetencje metodologiczne).

Współcześnie w literaturze przedmiotu podkreśla się stopniowe rozszerzanie się zakresu kompetencji nauczyciela przy jednoczesnym wzroście jego autonomii w zakresie możliwości i formy organizacji oraz realizacji procesu dydaktyczno- wychowawczego, jak również podejmowania działań twórczych¹. Wychowawca staje się w coraz większym stopniu organizatorem i inicjatorem

¹ Por. Zalecenia Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej 2006/962/WE.

aktywnej edukacji uczniów oraz twórcą procesu nauczania decydując o jego treściach i organizacji. Do podstawowych funkcji i obszarów działania nauczyciela jakimi są: kształcenie, wychowanie, opieka, pomoc w tworzeniu orientacji życiowej dzieci i młodzieży, socjalizacja oraz prowadzenia badań (Pomykał 1993, s. 436) wprowadzane są dodatkowe strategie edukacyjne: ciągła potrzeba doskonalenia się i rozwoju osobistego nauczycieli oraz przygotowanie dzieci i młodzieży do uczestnictwa w procesie uczenia się przez całe życie (Delorsa 1998). W raporcie UNESCO z 1998 roku proces ten opisywany jest w postaci hasła: *Uczyć się aby wiedzieć! Uczyć się, aby działać! Uczyć się aby żyć wspólnie!* oraz *Uczyć się aby żyć!*. Pojawienie się tego rodzaju zmiany pogłądowej dotyczącej kompetencji, funkcji i zadań nauczyciela wynika z samej zmiany światopoglądowej wywołanej rozwojem cywilizacji informacyjnej, multikulturyzacji oraz potrzeby ciągłego uczenia się. Stanisław Korczyński podkreśla, że współczesnej szkole potrzebny jest dydaktyk rozumiejący ówczesne zjawiska społeczno- gospodarcze oraz polityczne, wrażliwy na dokonujące się zmiany osobowościowe wychowanków spowodowanych powyższymi procesami, dokonujący refleksji nad prowadzonym przez siebie procesie edukacyjnym oraz ewaluacji własnej pracy edukacyjnej i wychowawczej w oparciu o: ciągle zdobywane i wzbogacane umiejętności psychopedagogiczne, wiedzę o kulturze i ludziach oraz umiejętności interpersonalne (Korczyński 2004, s. 40). W tym rozumieniu nauczyciel powinien zrezygnować z tradycyjnej postawy informatora, instruktora, kontrolera czy egzaminatora, a przejąć na siebie funkcję wspierającą i wspomagającą rozwój uczniów. Za najważniejszy w tym zakresie uznaje się tworzenie odpowiednich warunków do samorealizacji i samodoskonalenia się wychowanków. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że realizacja powyższej koncepcji możliwa jest, gdy nauczyciel posiada świadomość oraz chęć realizacji siedmiu zasadniczych grup funkcji i zadań związanych z pełnioną przez siebie rolą wychowawczą – edukacyjnej do których zalicza się:

1. Nauczanie i organizacja procesu uczenia się „realnego życia” poprzez różnego rodzaju aktywność poznawczą i praktyczną.

2. Organizowanie form wychowania, czyli wpływanie na postawy wychowanków i wspieranie ich rozwoju w rozwoju osobistym i socjalizacji (jak również umiejętność dobrego wykonywania funkcji wychowawcy klasy).

3. Opieka nad młodzieżą, w tym: diagnozowanie, socjalizacja i resocjalizacja.

4. Wspieranie młodzieży w kształtowaniu jej planów życiowych i edukacyjnych.

5. Współpraca z rodziną i środowiskiem lokalnym oraz instytucji edukacji równoległej.

6. Sprawdzanie i ocenianie osiągnięć szkolnych dziecka i młodzieży połączona z analizą przyczyn pojawiających się niepowodzeń szkolnych i wychowawczych oraz współdziałanie z wszystkimi podmiotami w ich przezwyciężeniu.

7. Umiejętność organizacji własnej pracy w działalnościach zmierzających do efektywnego organizowania własnego warsztatu pracy oraz pracy z uczniem – wychowankami, jak również planowania własnego rozwoju zawodowego (Poplucz 1984; Pyszczolowski 1982; Bielski 2017).

Powyższe funkcje łączą się z zadaniami zawodu nauczyciela. Tomasz Koszczycki zalicza do nich: transmitowanie wiedzy i własnego doświadczenia,

rozwijanie sił twórczych i zdolności wychowanków, pobudzanie aktywności poznawczej dzieci i młodzieży, organizowanie działalności praktycznej uczniów, posługiwanie się nowoczesną technologią kształcenia w procesie kształcenia i edukacji, sprawdzanie i ocenianie osiągnięć dydaktycznych uczniów oraz przygotowanie do kształcenia ustawicznego (permanentnego) (Koszczyk 1997). Krystyna Duraj- Nowakowska zadania zawodowe nauczyciela oraz związane z nimi kompetencje dzieli na grupy umiejętności:

1. Percepcyjne i diagnostyczne (zrozumienie i wczucie się w sytuację ucznia oraz jego sytuacji; jest to także umiejętność odróżnienia umiejętności i zdolności ucznia od jego cech osobowościowych).

2. Projektowanie lub planowanie (nauczyciel zobowiązany jest w swojej pracy zawodowej planować m.in. prace dydaktyczno- wychowawczą, strukturę i materiały konieczne do przeprowadzenia lekcji oraz metod nauczania dostosowanych do potrzeb uczniów).

3. Adaptacyjne (zastosowanie sposobów pracy i rozkładania materiału, z uwzględnieniem predyspozycji własnych, jak również uczniów).

4. Poznawcze (zaliczamy tutaj analizę i interpretację działalności własnej i innych, samokształcenie, doskonalenie zawodowe i dydaktyczne).

5. Organizacyjne (planowanie indywidualnej pracy w klasie i w domu).

6. Pomocnicze (umiejętności usprawniające proces nauczania np. gra na instrumencie, rysowania).

7. Kierownicze (nauczyciel wywołuje entuzjazm oraz potrafi inspirować uczniów do pracy twórczej).

8. Komunikacyjne (nauczyciel w czasie procesu dydaktycznego sprawnie posługuje się różnego rodzaju formami komunikacji np. prowadzi dialogi, monologi oraz rozmowy kierowane) (Duraj- Nowakowska 2000, s. 8-15).

Kazimierz Denek w swoich badaniach problematykę zadań i funkcji nauczyciela rozumie w sposób holistyczny – w odniesieniu do szerokiego pojęcia jakim jest nauczanie. Podkreśla, że w wyniku współczesnej zmiany samego rozumienia pojęcia procesu dydaktycznego zmienia się rozumienie zakresu kompetencji wychowawcy. Z tradycyjnego wzoru nauczyciela - nadzorca wyłania się nowy wzorzec nauczyciela- partnera lub nauczyciela – koordynatora. Badacz wyróżnia następujące rodzaje kompetencji, które powinien posiadać „nowy” wychowawca:

1. Prakseologiczne (dotyczące skuteczności nauczyciela w planowaniu, organizowaniu, kontroli i ocenie procesów edukacyjnych).

2. Komunikacyjne, odnoszące się do skuteczności zachowań językowych w sytuacjach edukacyjnych, wiedzy o komunikowaniu się interpersonalnym, myślenia dialogicznego, wykorzystywania rozmaitych technik dyskursywnych).

3. Kreatywne (odznaczające się niestandardowymi i innowacyjnymi działaniami rozwijającymi zainteresowania i twórcze czynności ucznia, a także ich problemowe myślenie i tworzenie wiedzy podmiotowej).

4. Moralne (rozumiane jako zdolność do pogłębionej refleksji moralnej).

5. Współdziałania (dotyczące skuteczności zachowań prospołecznych i sprawności działań integracyjnych nauczyciela).

6. informatyczno-medialne (związane ze sprawnym i właściwym korzystaniem z nowoczesnych źródeł informacji w procesie nauczania – uczenia się, a także w różnych sytuacjach codziennego życia) (Denek 2008, s. 5-15).

W przytoczonych klasyfikacjach dotyczących zadań i funkcji nauczyciela

zauważyć można marginalizowanie, fragmentaryzowanie lub czasami również bagatelizowanie zagadnienia związanego z analizą wymiaru proksemicznego jego pracy – w tym wypadku zastosowania klasy szkolnej jako narzędzia dydaktyczno-wychowawczego. Wydaje się, że badacze podejmujący wysiłek analizy „uchwycenia” problemu zadań i funkcji nauczyciela pomijają problematykę przestrzeni jaką jest sala lekcyjną. Zakładają, że jest to element „oczywisty”, nie wymagający szerszego omówienia. Potwierdza to założenie, że praca nauczyciela opiera się przede wszystkim na trzech elementach: osobie własnej, uczniach oraz programie nauczania. Coraz częściej jednak, na gruncie nauk społecznych pojawiają się analizy podejmujące opis roli, funkcji oraz znaczenia sali lekcyjnej dla procesu dydaktyczno-wychowawczego prowadzonego przez nauczyciela. Jak w tym kontekście należy więc rozumieć proksemikę klasy szkolnej? Według Wiesława Sikorskiego „proksemika klasy szkolnej to czynniki środowiska fizycznego sali lekcyjnej, różnorodne bodźce otoczenia, które oddziałują na komunikację między nauczycielem a uczniem w procesie kształcenia. Są one przede wszystkim związane ze specyfiką pomieszczenia (jego wielkości, kolorystyki ścian i sufitów, oświetleniem, wyposażeniem), a także z przestrzenną aktywnością osób w nim przebywających (usytuowaniem biurka nauczyciela, ustawieniem stolików, ławek i krzeseł uczniowskich). Najogólniej proksemika klasy szkolnej koncentruje się na badaniu społecznych zależności związanych z wykorzystaniem przestrzeni fizycznej sali lekcyjnej” (Sikorski 2013, s. 92).

Podsumowanie

Nauczanie nie jest procesem prostym. Zawiera w sobie szereg zmiennych jak np. możliwości i osobowość samego nauczyciela jak i uczniów, zaplecza edukacyjnego w postaci zasobów klasy, szkoły oraz obowiązującego systemu edukacyjnego. Wszystkie te bariery i możliwości wpływają na przebieg procesu uczenia. Do kategorii tego rodzaju ograniczeń należy dodać również obecną pandemię COVID-19. W jej wyniku tradycyjny sposób nauczania musiał zostać zastąpiony nauczaniem zdalnym lub hybrydowym. Relacja pomiędzy nauczycielem a uczniem została zerwana. W historii edukacji jest to pierwsze tego rodzaju zjawisko. W kontekście tego pojawia się nowe pytanie – nie o zakres obowiązków i kompetencji nauczyciela, tylko czy jest on jeszcze potrzebny? Czy nie powinien zostać zastąpiony np. przez system komputerowy.

BIBLIOGRAFIA:

Bielski J., *Nauczyciel doskonały. Kształtowanie się nauczycielskiego zawodu. Warunki, kryteria i mierniki efektywności pracy nauczyciela*, Wydawnictwo „Impuls”, Warszawa 2017.

Denek K., *Edukacja jutra*, „HominesHominiibus” nr 1(4)/ 2008.

Duraj-Nowakowska K., *Nauczyciel: kultura – osoba – zawód*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ubezpieczeń w Kielcach, Kielce 2002.

Dylak S., *Wizualizacja w kształceniu nauczycieli*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1995.

Dymara B., *Przestrzenie szkoły i przestrzenie życia, czyli trzy światy dziecka*, [w:] *Dziecko w świecie szkoły*, pod red. B. Dymara, Kraków 1998.

Edukacja: jest w niej ukryty skarb, Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przewodnictwem Jacques’a Delorsa, Wyd. Stowarzyszenie Oświatowców Polskich, Warszawa 1998.

Konarzewski K., *Nauczyciel*, [w:] *Sztuka nauczania. Szkoła. Podręcznik akademicki*, pod red. K. Konarzewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

Korczyński S., *Nauczyciel w procesie przemian*, [w:] *Nauczyciel epoki przemian*, pod red. S. Korczyński, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2004.

Kowalczyk D., *Kompetencje nauczyciela w reformowanej szkole*, [w:] *Edukacja wobec różnorodności*, pod red. P. Przybysz, Wyd. Akademii Marynarki Wojennej, Gdynia 2001.

Kujawiński J., *Ewolucja szkoły i jej współczesne wizje*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2010.

Kwaśnica R., *Wprowadzenie do myślenia o nauczycielu*, [w:] *Pedagogika: podręcznik akademicki*, pod red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

Popłucz J., *Optymalizacja działania pedagogicznego na lekcji*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1984.

Prucha J., *Pedeutologia*, [w:] *Pedagogika. Pedagogika wobec edukacji, polityki oświatowej i badań naukowych*, pod red. B. Śliwerski, t. 2, Gdańsk 2006.

Pszczółowski T., *Zasady sprawnego działania: Wstęp do prakseologii*, Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1982.

Pyszkowska A., *Psychologiczne konsekwencje zatłoczenia społecznego i zaangażowania technologicznego u adolescentów i młodych dorosłych*, „Ogrody Nauk i Sztuk” nr 8/2018.

Speck O., *Być nauczycielem. Trudności wychowawcze w czasie zmian społeczno- kulturowych*, Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk 2005.

Stryjewski W., Strykowska J., Pielachowski J., *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, Wydawnictwo UAM, Poznań 2003.

ПИТАННЯ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ У ПРОЄКТІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ НА 2021–2031 РОКИ

Васильєв Сергій Сергійович,

к. мист., доц. кафедри ОТС імені І. Д. Безгіна

КНУТКиТ імені І. К. Карпенка-Карого

vassali@ukr.net

3 червня 2020 року президент України В. Зеленський своїм указом із метою вдосконалення якості та змісту вищої освіти в Україні як фундаментальної основи для розвитку держави, підготовки конкурентоспроможного людського капіталу постановив Кабінету Міністрів України забезпечити розроблення за участю Національного інституту стратегічних досліджень, Національної академії наук України та затвердити до 1 листопада 2020 року стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки (далі – Стратегія), визначивши основні цілі та пріоритети з урахуванням глобальних тенденцій світової економіки [1].

28 липня 2020 року Міністерство освіти і науки України (далі – МОН) утворило робочу групу з розроблення проєкту Стратегії [2], а 25 вересня 2020 року представило розроблений проєкт на громадське обговорення [3; 4].

Мистецька освіта, згідно із законом України «Про освіту», передбачає здобуття спеціальних здібностей, естетичного досвіду і ціннісних орієнтацій у процесі активної мистецької діяльності, набуття особою комплексу професійних, у тому числі виконавських, компетентностей та спрямована на професійну художньо-творчу самореалізацію особистості й отримання кваліфікацій у різних видах мистецтва [5]. З огляду на її специфіку, дореч-

но вивчити, яким чином питання мистецької освіти та, ширше, культури і духовності представлені у проєкті Стратегії.

Формування духовного капіталу суспільства, згідно із проєктом Стратегії, є складовою місії вищої освіти України. При її визначенні про необхідність формування духовного потенціалу у здобувачів вищої освіти зазначили 12% респондентів – членів робочої групи і представників експертного товариства. Зрештою, місію вищої освіти було визначено як «забезпечення сталого інноваційного розвитку України через підготовку висококваліфікованих фахівців, створення та поширення знань, формування інтелектуального, соціального та духовного капіталу суспільства, готового до викликів майбутнього» [4, с. 35].

Прямо про вищу мистецьку освіту у проєкті Стратегії було згадано лише на початку – у контексті визначення основних тенденцій та проблем розвитку системи вищої освіти в Україні, яке передувало формулюванню візії, місії і принципів побудови системи вищої освіти України та стратегічних, операційних цілей і завдань її розвитку до 2031 року.

У характеристиці нормативно-правового забезпечення вищої освіти як наближеного до Європейського простору вищої освіти було вказано, що «відповідно до Закону України «Про вищу освіту» метою вищої освіти є здобуття особою високого рівня наукових (творчих, мистецьких) професійних і загальних компетентностей, які необхідні для діяльності за певною спеціальністю чи в певній галузі знань», а підготовка фахівців здійснюється, зокрема, на третьому освітньо-творчому рівні вищої освіти з присвоєнням освітньо-професійного ступеня «доктор мистецтв» [4, с. 6].

У 2018 році галузь знань «Культура і мистецтво» була третьою за кількістю вступників до коледжів, технікумів і училищ (її обрали 5,4%; галузь знань «Охорона здоров'я» – 13,6%, «Освіта / педагогіка» – 7,4%). Розробники проєкту Стратегії пов'язують таку популярність із тим, що у цих галузях «традиційно отримання диплому молодшого бакалавра (молодшого спеціаліста) дає можливість професійного працевлаштування» [4, с. 15].

Загалом у системі вищої освіти «існує розрив між структурою підготовки кадрів і потребами ринку праці», пов'язаний із незатребуваністю вищої освіти за природничим, інженерним, технологічним напрямками, які «мали б становити основу розвитку реального сектора економіки країни» [4, с. 15]. Водночас, окреслена проблема невідповідності структури підготовки поточним і перспективним потребам ринку праці меншою мірою стосується вищої мистецької освіти, адже у майбутньому, за оцінками розробників проєкту Стратегії, «професії, пов'язані із забезпеченням здоров'я, навчанням, наданням індивідуальних послуг, творчістю, залишаться актуальними, оскільки не можуть бути заміщені автоматизованими системами навіть із використанням штучного інтелекту» [4, с. 31].

Однією із проблем розвитку вищої освіти України розробниками проєкту Стратегії було названо посилення тенденції до освітньої еміграції, що «створює найбільшу загрозу для відтворення інтелектуального, культурного та професійного капіталу суспільства та можливостей економіки країни до інноваційного розвитку» [4, с. 15]. Країною-лідером, до якої українці найчастіше виїжджають для навчання, є Польща, що «пов'язано з подібною культурою, близьким сусідством і членством Польщі в ЄС, прийнятними цінами, широким спектром курсів і програм і, перш за все, перспективами

працевлаштування на теренах ЄС» [4, с. 14].

Варто уточнити, що освітня еміграція може розглядатися загрозою для відтворення інтелектуального, культурного та професійного капіталу українського суспільства саме в ситуації, коли українці, що виїхали на навчання, по його завершенні залишаються працювати за кордоном і більше ніколи не повертаються в Україну. Як влучно зазначають І. Шемелинець і Є. Ніколаєв, аналізуючи проєкт Стратегії, освітня еміграція – це «можливість для частини українських громадян одержати якіснішу освіту, в перспективі – повернутися в Україну й використати набуті компетентності тут», а «досвід перебування у молодому віці в іншому культурному середовищі має велику цінність для будь-якої людини» [6, с. 7].

Проєктом Стратегії визнано значення такого досвіду. Її розробники, прогнозуючи, які саме навички набуватимуть більшої актуальності у майбутньому, виділяють, серед іншого, мультикультурність та володіння декількома мовами [4, с. 30], запропонована ними концептуальна модель вищої освіти передбачає, що студентська громада закладів вищої освіти (далі – ЗВО) буде багатонаціональною та мультикультурною, розвиватиметься на засадах взаємоповаги [4, с. 38], а в рамках досягнення стратегічної цілі 7 «Інтеграція у європейський і світовий освітній простір з урахуванням національних інтересів» проєктом Стратегії передбачено виконання завдань із заохочення вітчизняних ЗВО до проведення міжнародних культурних заходів (завдання 7.2.9) [4, с. 53] і розвитку міжкультурного розмаїття студентської молоді (завдання 7.3.13) [4, с. 55].

Окрему увагу у проєкті Стратегії приділено одному з елементів академічної культури – академічній доброчесності, сукупності етичних принципів і законодавчо визначених правил, якими мають керуватися під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності. Недостатня розвиненість культури академічної доброчесності визнана однією з проблем розвитку вищої освіти в Україні, що призводить до невідповідності її змісту та якості актуальним потребам суспільства та національної економіки [4, с. 22]. Досягнення стратегічної цілі 3 «Забезпечення якості і доступності вищої освіти для різних верств населення» передбачає розбудову дієвої системи внутрішнього та зовнішнього забезпечення і моніторингу якості вищої освіти, зокрема, популяризацію у суспільстві культури академічної доброчесності та забезпечення якості вищої освіти (завдання 3.3.9) [4, с. 45].

З огляду на те, що вища мистецька освіта передбачає творчу діяльність, створення нового культурно-мистецького продукту, певною мірою стосуюнок до неї мають передбачені проєктом Стратегії завдання з удосконалення правовідносин з авторами у сфері інтелектуальної, творчої діяльності й унормування комерціалізації нематеріальних активів ЗВО через їх включення до фінансового балансу університетів (завдання 4.2.3 і 4.2.4). Виконання цих завдань спрямовано на досягнення стратегічної цілі 4 «Інтеграція науки, освіти та бізнесу для забезпечення економічного зростання країни» та операційної цілі 4.2 «Удосконалення фінансування та комерціалізації університетської науки» [4, с. 48].

Важливою рисою функціонування державної вищої мистецької освіти на сучасному етапі є її приналежність не лише до сфери управління МОН, а й до сфери управління Міністерства культури та інформаційної політи-

ки України (далі – МКІП), яке опікується 14 закладами вищої мистецької освіти. Вона не знайшла свого відображення у проєкті Стратегії, зокрема, у контексті визначення напрямів покращення системи управління освітою.

Власне, зі 102 осіб, що уклали робочу групу з розроблення проєкту Стратегії, лише двоє були прямо пов'язані з вищою мистецькою освітою – керівник експертної групи з мистецької освіти директорату культури і мистецтв МКІП Т. Колос і голова комісії з ліквідації Державного агентства України з питань мистецької освіти О. Россошанська. Вони увійшли до складу підгрупи 8 «Формування підприємницьких навичок в процесі здобуття вищої освіти» [2]; цього напрямку стосувалися 5% пропозицій респондентів [4, с. 67]. У складі робочої групи були відсутні представники Національної академії мистецтв України та закладів вищої мистецької освіти.

Запропонована проєктом Стратегії концептуальна модель вищої освіти виокремлює дослідницькі університети, які здійснюють навчання за багатьма галузями знань і фундаментальні та прикладні дослідження у пріоритетних і перспективних напрямах розвитку науки і техніки, є «флагманами у створенні нового знання», ЗВО галузевого спрямування та віртуальні університети із дистанційною формою навчання [4, с. 37–38]. За цією типологією заклади вищої мистецької освіти можна віднести до ЗВО (університетів, інститутів, академій, коледжів, технікумів, училищ) галузевого спрямування, які «забезпечують підготовку за декількома спорідненими групами спеціальностей із урахуванням специфіки галузі знань, ґрунтовну підготовку, набуття компетентностей, необхідних для практичної діяльності та саморозвитку у певному науковому напрямку»; «є головним провайдером інновацій, прикладних науково-технічних розробок для потреб державного та приватного секторів»; мають освітні програми, які «відрізняються гнучкістю, модульністю, орієнтацією на розв'язання конкретних-прикладних завдань, передбачають посилення практичної підготовки» [4, с. 37].

Отже, у проєкті Стратегії питанням мистецької освіти приділено дуже незначну увагу. Водночас, досягнення стратегічних і операційних цілей та виконання завдань Стратегії, спрямованих на «забезпечення місії вищої освіти, досягнення її бачення, розв'язання проблем, протистояння ризикам і викликам на основі найбільш повного використання можливостей і створення підґрунтя подальшого розвитку вищої освіти країни» [4, с. 39], мають позитивно вплинути і на стан вищої мистецької освіти також. Наприклад, розширення повноважень ЗВО щодо розробки вимог конкурсного відбору (завдання 3.4.3) [4, с. 45], з огляду на роль творчих конкурсів як форми вступного випробування у закладах вищої мистецької освіти; підвищення рівня практичної підготовки здобувачів освіти (завдання 2.2.3) [4, с. 42] тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про вдосконалення вищої освіти в Україні : Указ Президента України від 03.06.2020 р. № 210/2020. URL: <https://bit.ly/3kq31SF> (дата звернення: 25.08.2021).
2. Робоча група. URL: <https://bit.ly/3sKjSdo> (дата звернення: 25.08.2021).
3. МОН пропонує для громадського обговорення проєкт Стратегії розвитку вищої освіти України. *Міністерство освіти і науки України*. 25.09.2020. URL: <https://bit.ly/3my3E7y> (дата звернення: 25.08.2021).
4. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. Київ, 2020. 71 с. URL:

<https://bit.ly/3jmsT9L> (дата звернення: 25.08.2021).

5. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII, редакція від 08.08.2021 р.
URL: <https://bit.ly/3DjxMbi> (дата звернення: 25.08.2021).

6. Шемелинець І., Ніколаєв Є. Як покращити проєкт Стратегії розвитку вищої освіти України на 2021–2031 роки? Аналітична записка. 2021. 20 с. URL: <https://bit.ly/3Ba9FtR> (дата звернення: 25.08.2021).

HEALTH RESTRICTIONS FOR SENIORS IN THE USE OF MOBILE TECHNOLOGIES

Wrukowska Daria

*doktorantka Uniwersytetu Szczecińskiego,
Wydziału Ekonomii, Finansów i Zarządzania
dariawrukowska@gmail.com*

In the age of an aging society, services that improve the quality of life of the elderly are of particular importance. The aging of societies is a significant stimulus to create both technological and social innovations, which are product and service solutions defined at the beginning of the 21st century as calm technologies that do not require user attention, ambient technologies, i.e. technologies embedded in the environment and smart technologies.

The degree to which a social group shows interest in innovative mobile technology solutions depends primarily on existing needs, the level of compatibility with their values, and previous experience. According to A. Parasuraman, technological readiness refers to an individual's acceptance of modern technologies in the context of achieving their professional and private goals. This is a multi-faceted design that includes four dimensions [5, s. 311]:

1. Optimism – a positive view of technology and a belief that it offers people increased control, flexibility, and efficiency in their lives.

2. Innovativeness – a tendency to be a technology pioneer.

3. Discomfort – a perceived lack of control over technology and a feeling of being overwhelmed by it.

4. Insecurity – distrust of technology and scepticism about its ability to work properly.

Optimism and innovativeness are key factors that encourage people to use new technologies, while discomfort and insecurity build consumers' reluctance to adopt new solutions in the field of modern technologies, causing feelings of anxiety, insecurity and discomfort [5, s. 317]. Although health-related mobile platforms and applications are perceived as promising technologies that can promote health behaviour, the readiness of users – particularly older people – to use mobile technologies can be problematic. This is all the more so because there are different types of digital divides. A divide in internet access refers to global differences and concerns the division of citizens into highly developed and developing countries. The next divide is social, occurs in every country and highlights the gap between the poor and rich. Therefore, it can be seen that the

occurrence of unequal access to mobile technologies depends on many factors and is generated by the individual needs of each person.

Research results and reports developed as one of the first in the United States by National Telecommunications in 2001 showed that the internet is more likely to be used by people who have a higher education, an average income, are under 55 years of age, are male and live in urban areas. Two discrepancies were highlighted as resulting from division into men and women as well as younger (under 55 years of age) and older users of mobile technologies. Other research results from the same period of time show that the desire to use the internet varies depending on the user's skills. This means that a person who begins using ICT and learns to use new technologies may have conflicting feelings, such as frustration, because it will be more difficult for them to find the right solution than for a person who uses the internet on a daily basis [2, s. 320].

Knowledge about how older people perceive mobile technology is the key aspect that should be taken into account by government institutions and entities rendering services targeted at seniors. Elderly people need social integration because, as E. Frąckiewicz argues, the absorption of technological innovations by enterprises contributes to differentiation in the treatment of individual customer groups, which in turn may lead to people who do not use ICT being bypassed. Seniors are a social group that is prevented from using new technologies by a lack of knowledge about how to use them, a sense of loss of control over information about themselves, a fear of the device breaking, and therefore the high costs of repair. Exclusion caused by modern technology must also be considered from the point of view of the behaviour and attitudes of seniors themselves, and the behaviour of those who offer goods and services [3, s. 51]. Therefore, social services, products and programs should be targeted at elderly people, because in the future (due to the global increase in the number of older people), they will constitute a large part of ICT consumers.

Mobile technologies should be adapted to seniors at a level of difficulty that will not be an obstacle to their use. Due to sensory changes occurring in human life, decreasing visual acuity, and hearing problems, ICT should take into account the limitations of the elderly. Seniors are more likely to have incorrect colour perception, higher sensitivity, and poorer resistance to glare, sharpness and contrast. They are slower than young people at processing and recognising patterns [12, accessed on 14 July 2021]. Ageing people need better lighting to read properly, and with age, correct assessment of the localisation of objects decreases. Although these limitations are present in up to 15-20% of the adult population, most people over the age of 55 need glasses. Hearing loss is another commonly reported chronic condition among the elderly. Approximately 30 – 35% of people over the age of 65 have this type of ailment. Hearing impairment is associated with poorer hearing, and a lack of proper perception and localisation of sounds; therefore, when designing an interface or website for seniors, the sound should fall within a certain frequency range. Table 2 shows the progression of the sense of sight and hearing during an individual's lifespan between 35 and 70 years old.

Table 1. Progression of sensory abilities across lifespan

Progression of sensory abilities across lifespan		Age at which the sensory ability starts to change
Vision	Enhanced need for light	35
	Decreasing accommodation width	40
	Increased glare sensitivity	40
	Reduced depth perception	40
	Reduced eyesight	50
	Reduced adaptation to darkness	55
	Restricted visual field	55
	Diminished colour perception	70
Hearing	Diminished hearing	35
	Distraction by background noises	45
	Diminished localisation of sound	70
	Hearing loss at higher frequencies	70

Source: American Academy of Neurology, Geriatric Neurology Fellowship Core Curriculum. Available online: https://www.aan.com/uploadedFiles/Website_Library_Assets/Documents/8Membership/3People/5Sections/1Drop_down_for_33_sections/Geriatric_Neurology/Fellowship%20Core%20Curricula.pdf

(accessed on 14 July 2021).

When it comes to motor skills, the most important changes among older people are related to the deterioration of motor coordination, lack of flexibility, loss of strength, and the occurrence of involuntary movements. After the age of 65, balance, precision and accuracy visibly deteriorate. Therefore, problems may arise when using technology in the form of quick data entry by double-clicking a mouse button or when more than one button is pressed simultaneously [9, accessed on 2 July 2021).

At the level of cognition of new technologies, the main elements that change, particularly for the elderly, are memory, quick understanding of content and abstract thinking. Some of the most common symptoms are memory loss, disorganised thinking, dysfunctional judgement, problems with self-expression, difficulty recognising familiar faces, and confusion with respect to time, place and space. Because seniors find it more difficult to stay focused, mobile applications should contain a limited amount of transparent and legible information presented in a simple layout [9, accessed on 2 July 2021).

Based on the changes taking place in the human body, attention should be paid to the consequences thereof, which may involve emotional problems such as feelings of loneliness, tension, and fear of becoming dependent on

other people – in particular, family members or guardians. Given the context of population ageing, group heterogeneity and age-related health problems, effective communication with elderly people becomes very important, especially in terms of employees of various healthcare sectors [8, accessed on 10 July 2021]. Modern technology can help seniors stay in touch with family and friends, enrich personal development without leaving home, simplify medical care, generate greater access to information, and result in an increase in the level of social interactions, self-esteem and overall satisfaction with life [4, s. 291]. Thanks to access to technology, the elderly can be more independent and socially involved. The literature speaks of advanced sensors and technology networks that can improve quality of life for seniors. Examples include modern homes equipped with smart lighting systems, smart kitchens (systems that detect the failure of kitchen equipment) and automatic security systems. Human-device interaction (and even human-robot interaction) can be beneficial in extreme situations where immediate third-party help is needed. An example of such a response is when an elderly person falls and as a result is unable to respond and ask for help. A smart home equipped with technological solutions can recognise the occurrence and inform the relevant services that first aid is required [1, s. 238].

An example of a social robot that facilitates relationships and evokes emotions among both children and older people is the Aibo dog, which was made in Japan in 1999 (first version). In addition to a set of sensors such as a camera, stereo sound, infrared and touch sensor, this entertainment robot is able to communicate and record video using mobile applications. Aibo moves based on 22 axes, and also has a pair of OLED eyes that are supposed to express its emotions. Artificial intelligence built into the robot enables it to recognise emotions and learn new tricks that are typical for quadrupeds. For the 2018 version of the robot, Sony recommends an additional application for owners, allowing users to add tricks and take photos with a camera mounted on the robot, as well as the “aibone” – an electronic bone for Aibo [10, accessed on 10 July 2021]. Although some robots, given their appearance, can be considered suitable for children, applications make it possible for the technology and scope of their activities to be adapted to the needs of older people.

Figure 1. Interactive Aibo robot

Source: Sony-Aibo ERS-7, available online: <http://www.sony-aibo.com/aibo-models/sony-aibo-ers-7/> (accessed 10 July 2021).

Everyone adopts new technologies differently. Older people need more time to learn about all the uses of a device. The acceptance process described by Renaud and Van Biljon is divided into five stages [6, s. 215]:

1. Knowledge stage – the individual gets to know the product.
2. Persuasion stage – the individual becomes persuaded of a need for the product.
3. Decision stage – leads to purchase.
4. Implementation stage – at this time, the product is used by the consumer.
5. Confirmation stage – the user decides whether the choice of device was appropriate or unnecessary.

Elderly people place great value on the ease of use and usefulness of new technologies, which is why technological innovations are constantly changing in the social context, taking into account the needs of a changing world.

Knowledge of seniors' preferences in the design of mobile devices is very important and, as highlighted by J. Wakefield, when focusing on the elderly, it is necessary to bridge the gap between the way technological innovations work and the skills of older people. For example, the response time of an icon on an Apple device is 0.7 seconds, and the response time of a person over 65 years of age is approximately one second [11, accessed on 6 July 2021]. Although existing touch screens in smartphones have the ability to set the degree of the screen's touch sensitivity, this is still insufficient for a person who has involuntary hand tremors when performing heavier touches. In such a situation, the mobile device will read it as a wave of the finger rather than touch. The presented problem related to the use of technology by elderly people should be solved so that the senior feels satisfaction from using a specific device or application. Even if they were to make mistakes, the system should work intuitively to such a degree that it supports seniors in solving these mistakes on their own.

Such wireless, mobile communication makes it easier for seniors to gather data about their own health, and monitors and records the environment to maintain active involvement in cognitive and physical functions.

ICT development is a global trend seeing m-health change the healthcare system in many countries. By creating transparent health-related mobile applications, companies are opening themselves to the needs of the elderly, the number of whom will see an unprecedented increase in the coming years. M-health applications are the arrival of new preventive measures that control health status. In addition to a health assessment, users receive tips telling them how to take better care of themselves. M-health can be seen as an element of life for the elderly, acting as a motivator to, for example, increase physical exercise for disease prevention.

BIBLIOGRAPHY

1. Cesta A., Cortellessa G., Giuliani M.V., Pecora F., Scopelliti M., Tiberio L., *Psychological Implications of Domestic Assistive Technology for the Elderly*. Psychol. J. 2007, (5), pp. 229-253.
2. DiMaggio P., E. Hargittai E., Neuman W.R., Robinson J.P., *Social Implication of the Internet*. Annu. Rev. Sociol. 2001, 27, pp. 307-336.
3. Frąckiewicz E., *Nowe technologie na rynku srebrnych konsumentów. Stan, uwarunkowania, perspektywy*, CeDeWu Warszawa, 2019, pp. 50-52.
4. Gamberini L., Raya M.A., Barresi G., Fabregat M., Ibanez F., Prontu L., *Cognition, technology and games for the elderly: An introduction to ELDERGAMES Project*. PsychNol. J. 2006, (4), pp. 285-308.
5. Parasuraman A., *Technology readiness index (TRI): A multiple-item scale to measure readiness to embrace new technologies*. Journal of Service Research, 2000, (2), pp. 307-320.
6. Renaud K., J. Van Biljon, *Predicting technology acceptance and adoption by the elderly: A qualitative study*. In Proceedings of the 2008 Annual Research Conference of the South African Institute of Computer Scientists and Information Technologists on IT Research in Developing Countries: Riding the Wave of Technology, Wilderness, South Africa, 6-8 October 2008; ACM: New York, NY, USA, 2008, pp. 210-219.

Internet sources

7. American Academy of Neurology, Geriatric Neurology Fellowship Core Curriculum. Available online: https://www.aan.com/uploadedFiles/Website_Library_Assets/Documents/8Membership/3People/5Sections/1Drop_down_for_33_sections/Geriatric_Neurology/

Fellowship%20Core%20Curricula.pdf (accessed on 14 July 2021).

8. Gerontological Society of America, *Communicating with Older Adults. An Evidence-Based Review of What Really Works*, 2012, p. 3. Available online: https://changeagents365.org/resources/ways-to-stay-engaged/the-gerontological-society-of-america/Communicating%20with%20Older%20Adults%20Low_GSA.pdf (accessed on 10 July 2021)

9. Nedopil, C., Schaubert C., Glende S.A., *Collection of Characteristics and Requirements of Primary, Secondary, and Tertiary Users of AAL Solutions, and a Guideline for User-Friendly AAL Design*. Available online: http://www.aal-europe.eu/wp-content/uploads/2015/02/AALA_Knowledge-Base_YOUSE_online.pdf (accessed on 2 July 2021)

10. Sony-Aibo ERS-7. Available online: <http://www.sony-aibo.com/aibo-models/sony-aibo-ers-7/> (accessed on 10 July 2021)

11. Wakefield J., *The Generation That Tech Forgot*. Available online: <http://www.bbc.com/news/technology-32511489> (accessed on 6 July 2021).

12. Zhao, H. *Universal Usability Web Design Guidelines for the Elderly (Age 65 and Older)*, University of Maryland, USA. Available online: http://www.co-bw.com/DMS_Web_the_elderly_on_the_web.htm (accessed on 14 July 2021)

List of figures

Table 1. Progression of sensory abilities across lifespan

Figure 1. Interactive Aibo robot

ETYKA W SZKOLE PODSTAWOWEJ- MIĘDZY TEORIĄ, A PRAKTYKĄ. ZARYS PROBLEMU.

mgr Maria Wylężek,

*doktorantka Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach/
nauczyciel historii, historii sztuki i etyki;
mwitosz@interia.pl*

Promotor-

dr habilitowany nauk humanistycznych, profesor UŚ Maciej Fic

*„Nie ma dzieci – są ludzie; ale o innej skali pojęć,
innym zasobie doświadczenia, innych popędach,
innej grze uczuć...”*

Janusz Korczak [10, s.11]

W dniu 3 lipca 2020 r. Minister Edukacji Narodowej ustalił podstawowe kierunki realizacji polityki oświatowej państwa w roku szkolnym 2020/2021, wśród których obok dążenia do wykorzystywania narzędzi i zasobów cyfrowych dla celów edukacji na odległość, wdrażania aktualnych podstaw programowych w różnych typach szkół, a także zapewnienia wysokiej, jakości kształcenia oraz wsparcia psychologiczno-pedagogicznego wszystkim uczniom, znalazły się działania wychowawcze szkoły polegające na „(...) *wychowaniu do wartości, kształtowaniu postaw i respektowaniu norm społecznych.*” [<https://bit.ly/3zmdNGD>]. Wyznaczone kierunki harmonijnie wpisują się w cele zawarte w podstawach programowych dla poszczególnych etapów edukacyjnych, a także stanowią odpowiedź na obserwowany kryzys wartości uznawanych za fundamentalne. Jako wieloletni wychowawca, nauczyciel historii i etyki, a

przede wszystkim rodzic dzieci w wieku szkolnym uważam, że należy podjąć refleksję na temat skuteczności sposobów wdrażania przez placówki oświatowe postulowanych wzorców wychowania.

W niniejszej pracy pragnę poruszyć kwestie związane z realizacją lekcji etyki w szkole podstawowej, które, mimo iż podejmują tematykę kluczową dla prawidłowego rozwoju psychologiczno-społecznego człowieka to w dalszym ciągu są jedynie przedmiotem dodatkowym. W pierwszej części, o charakterze teoretycznym, nakreśliłam cele kształcenia i treści nauczania etyki dla I i II etapu edukacyjnego. Z kolei druga część pracy poświęcona została aspektem organizacyjnym związanym z prowadzeniem zajęć w realiach współczesnej szkoły, a także zasygnalizowaniu zaobserwowanych problemów wraz z sugestiami ich rozwiązania. Dokumentami, które stanowią bazę dla podjętego tematu są Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej oraz akty prawa oświatowego tj. podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej ze szczególnym uwzględnieniem części poświęconej realizacji przedmiotu etyka, jak również rozporządzenia MEN w sprawie warunków i sposobów organizowania religii w szkołach publicznych, a także kwalifikacji nauczycieli poszczególnych przedmiotów, w tym prowadzących etykę [1,3,7]

Zgodnie z założeniami podstawy programowej najważniejszym celem kształcenia w szkole podstawowej jest dbałość o integralny rozwój biologiczny, poznawczy, emocjonalny, społeczny i moralny dziecka, dzięki czemu zostaje on łagodnie wprowadzony w świat wiedzy i przygotowywany do wykonywania obowiązków ucznia oraz wdrożony (zachęcony) do samorozwoju [6]. To właśnie edukacja elementarna odbywająca się w ramach I i II etapu kształcenia, stanowi fundament wykształcenia młodego pokolenia, a szereg wiadomości i umiejętności, w które wyposażony powinien zostać jej absolwent szczegółowo opisują akty prawne tj. szkolne zestawy programów nauczania, programy wychowawczo-profilaktyczne, które stworzone zostały zgodnie z obowiązującą podstawą programową i Polską Ramą Kwalifikacji [4]. Wychowanie młodego pokolenia należy do podstawowych celów polityki oświatowej państwa, która uwzględniając wolę rodziców bądź opiekunów prawnych, stwarza ku temu odpowiednie warunki. Każda polska placówka oświatowo-wychowawcza kierując się zasadą podmiotowości w procesie wychowania dzieci, powinna ukierunkować go na wartości, które skłaniają do podejmowania odpowiednich wyborów czy decyzji, wyznaczając ich cele i kryteria oceny. Działanie to ma przebiegać w sposób spójny, zarówno podczas tradycyjnych lekcji, jak również zajęć opiekuńczo-wychowawczych. Warto przy tej okazji zwrócić uwagę, że zajęciami dydaktycznymi, które w szczególności predestynowane są do wprowadzania ucznia w świat wartości, są lekcje etyki. Oczywiście równie istotne i owocne w tej mierze winny być także pozostałe przedmioty szkolne, wśród których dla przykładu można wymienić kształcenie w ramach edukacji wczesnoszkolnej, godziny do dyspozycji wychowawcy, czy też lekcje języka polskiego, historii, plastyki, muzyki, przyrody, edukacji dla bezpieczeństwa oraz wiedzy o społeczeństwie, a także nieobligatoryjne zajęcia wychowania do życia w rodzinie i lekcje religii.

Zasadnicze cele kształcenia etyki w szkole podstawowej zostały usystematyzowane i przedstawione w formie czterech kategorii wymagań. Głównym zadaniem tego przedmiotu jest kształtowanie wrażliwości aksjologicznej i refleksyjności ucznia, które dokonywać się powinno poprzez

klaryfikację wartości oraz rozwijanie percepcji i wyobraźni moralnej. Równie istotne jest wypracowanie wśród wychowanków postawy opartej na empatii, a także doskonalenie logicznego i kreatywnego myślenia oraz samodzielnego analizowania doświadczeń moralnych, zarówno własnych, jak i tych dostarczanych przez różnorodne źródła, wśród których można wymienić literaturę, filmy, gry. W czasie prawidłowo zorganizowanego cyklu edukacyjnego uczeń nabywa zdolności kulturalnego i precyzyjnego wypowiadania się posiłkując się terminologią z zakresu dyskursu etycznego, jak również stawia pytania dotyczących sfery aksjologiczno-moralnej, prowadzi konstruktywną dyskusję, a także jest w stanie samodzielnie formułować sądy wartościujące oraz je uzasadniać. Kolejnym z kluczowych celów kształcenia etycznego wypracowanie postaw moralnych opartych na szacunku wobec każdego człowieka i umiejętności współdziałania. W trakcie kilkuletniego cyklu edukacyjnego zadaniem nauczyciela, jest wspieranie podopiecznego w procesie interioryzowania wartości i norm moralnych. Na drodze do rozwijania samoświadomości moralnej ucznia dużą rolę odgrywa doskonalenie go w zakresie skutecznego poszukiwania informacji oraz nauka rzetelnego i odpowiedzialnego korzystania z wiedzy, która pozwala na rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów moralnych, a także identyfikowanie oraz eliminowanie czynników ograniczających sprawczość.

Treści nauczania etyki na I i II etapie edukacyjnym zostały uszeregowane w ośmiu blokach tematycznych. Pierwszy z nich zawiera szczegółowe wymagania z zakresu etyki ogólnej. Zgodnie z jego założeniami na tym etapie uczeń poznaje pojęcia, które są niezbędne do opisu przeżyć i działań moralnych. Umożliwia to podjęcie wątków związanych z rozróżnieniem między dobrem (złem) moralnym i pozamoralnym, wartością autoteliczną a instrumentalną, a także różnice między etyką, a moralnością oraz moralnością, a obyczajowością, prawem i religią. Uczeń powinien posiadać zarówno wiedzę jak i umiejętności pozwalające na scharakteryzowanie poznawczych, emocjonalnych i behawioralnych aspektów moralności. Kolejne bloki tematyczne poświęcone zostały relacją, w ramach których człowiek funkcjonuje i doświadcza świata. Szczegółowo omówione zostają postawy człowieka wobec innych ludzi (dział II), przyrody (dział V), Boga –Sacrum (dział VI), a także w relacji do samego siebie (dział III) czy też świata ludzkich wytworów (dział IV). Treści nauczania zawarte w dwóch ostatnich blokach mają charakter fakultatywny, jednakże dla uczniów klas starszych szkoły podstawowej (od VI klasy włącznie), nauczyciel zobowiązany jest zrealizować przynajmniej trzy wybrane problemy moralne oraz trzy elementy historii etyki, z wykorzystywaniem fragmentów klasycznych tekstów. Wśród zalecanej tematyki pojawia się postać Sokratesa jako ojca etyki, kluczowe koncepcje Arystotelesa dotyczące szczęścia (eudajmonia), cnoty etycznej oraz przyjaźni, jak również charakterystyka hedonizmu i stoicyzmu. Dodatkowo wprowadzone zostaje pojęcie prawa naturalnego, sumienia oraz cnót kardynalnych. Nauczyciel powinien także przygotować ucznia do rozstrzygania wybranych problemów moralnych formułą imperatywu kategorycznego Immanuela Kanta, zasadą użyteczności Johna Stuarta Milla czy też metodę konsekwencjalizmu. Jako dopełniające treści nauczania przedmiotu wskazano zagadnienie hierarchii wartości w ujęciu Maxa Schelera, idee etyki niezależnej Tadeusza Kotarbińskiego, jak również wybrane wątki prezentowane w ramach filozofii personalistycznej Karola Wojtyły.

O tym jak niezwykle istotną potrzebą jest kształcenie ku wartością świadczy nie tylko fakt wpisania go na listę kierunków polityki oświatowej, czy zaznaczenie jego rangi w różnych aktach sankcjonujących prawo oświatowe. Od dłuższego czasu dostrzegalny jest kryzys wartości i wzorców moralnych wśród młodego pokolenia, a nasilającym się problemem w polskim społeczeństwie staje się częstotliwość występowania zachowań samobójczych wśród dzieci i młodzieży reprezentujących wszystkie środowiska i warstw społeczne [12, s.76-83; szerzej na ten temat: 13,15]. Próba odpowiedzią na te niepokojące tendencje jest tematyka szkoleń dla pedagogów, które mają na celu wyposażenie ich w kompetencje niezbędne w skutecznym obserwowaniu i wczesnym rozwiązywaniu ważkich problemów wychowawczych dzieci i młodzieży, uzależnień, agresji, alienacji, depresji, a także zachowań suicydalnych [21; 22] Również w ramach lekcji wychowawczych obligatoryjnie realizowane są zagadnienia mające na celu odpowiednie przygotowanie młodego człowieka do życia w społeczeństwie, pogłębianie samoświadomości, naukę akceptacji, współdziałania, empatii i przeciwdziałania przemocy, a także umiejętności zwracania się o pomoc do odpowiednich osób i instytucji. Głośnym echem odbijają się w mediach akcje takie jak „Szkoła bez przemocy” czy też „Dzień Bezpiecznego Internetu” [20; 24]. Ponadto dzieci i młodzież informowane są o możliwości skorzystania z pomocy szkolnego psychologa lub telefonu zaufania, który czynny jest całą dobę.

Z jednej strony dużo uwagi poświęca się uświadomieniu młodemu pokoleniu skali czyhających na niebezpieczeństw, a z drugiej strony organizowane kampanie wielokrotnie mają charakter okresowy. A przecież młody człowiek potrzebuje systematycznej pracy nad poznaniem siebie, wsparcia w procesie interioryzowania wartości oraz obecności przewodnika w skomplikowanym świecie norm moralnych. Dziwić powinien, więc fakt, że zajęcia etyki, które mają za zadanie odpowiedzieć na znaczną część potrzeb uczniów są jedynie przedmiotem dodatkowym. W dalszym ciągu etyka w szkole podstawowej cieszy się stosunkowo niewielką popularnością [Por.: Raporty z badań ankietowych zrealizowanych w 2014-2015 i 2017 r. w ramach programu „Obywatele dla demokracji”, 18]. Wielokrotnie stawiana jest w opozycji dla nauczania religii w szkołach, co jest dowodem na nieznaną sobie prawa oświatowego, gdyż zgodnie z nim na życzenie rodzica dziecko ma prawo uczestniczyć zarówno w zajęciach etyki, jak i katechezy. W takiej sytuacji na świadectwie uczeń otrzymuje dwie równoważne oceny, które wliczają się do średniej, jednakże nie mają wpływu na promocję ucznia do następnej klasy [5]. Dużym wyzwaniem dla nauczania etyki pozostaje kwestia dostosowania harmonogramu i organizacji zajęć w niektórych placówkach. W 2014 roku z rozporządzenia Ministerstwa Edukacji Narodowej usunięto zapis na temat limitu trzech osób jako minimalnego w grupie nauczania religii lub etyki. Dzięki wprowadzeniu tej zmiany zapewniono naukę etyki każdemu uczniowi zainteresowanemu udziałem w tychże zajęciach, eliminując jednocześnie wskazane przez Europejski Trybunał Praw Człowieka przypadki odmowy zorganizowania lekcji etyki ze względu na brak wymaganej liczby uczestników [3]. Niestety praktyka szkolna wskazuje, że w dalszym ciągu kłopotliwe okazuje się dostosowanie dogodnej pory dla nauczania tego przedmiotu. Na tę kwestię zwrócił uwagę Rzecznik Praw Obywatelskich, który w swoim wystąpieniu z dnia 20 września 2018 r. skierowanym do ówczesnej Minister Edukacji Narodowej

zarekomendował umieszczenie etyki w planach zajęć wszystkich uczniów, gdyż uznał to za „(...) szczególnie ważne dla dzieci i rodzin należących do małych grup wyznawców. Właśnie w takiej sytuacji państwo powinno usuwać wszelkie ograniczenia, aby uczniowie, którzy zdecydują się chodzić na lekcje religii mniejszościowej lub etyki, nie zostali zniechęceni trudnym dojazdem, niepotrzebnie długim oczekiwaniem na zajęcia, czy koniecznością wyboru pomiędzy lekcjami religii lub etyki, a innymi zajęciami dodatkowymi.”[<https://rownoscszkole.pl>] Apel ten nie przyniósł oczekiwanego rezultatu, gdyż w dalszym ciągu dominującą praktyką jest „wciskanie” lekcji etyki w szkolny grafik co skutkuje tym, że zajęcia realizowane są przed pierwszą godziną lekcyjną (w okolicach godziny 7 rano) lub pod koniec dnia, co oczywiście wpływa na frekwencję i zaangażowanie dzieci. Bardzo często młodzi ludzie i ich rodzice rezygnują z zajęć uświadamiając sobie, że dziecko będzie musiało raz lub dwa razy w tygodniu uczęszczać na etykę o niedogodnych porach. Oczywiście problem ten praktycznie nie dotyczy dodatkowych zajęć z innych przedmiotów, szczególnie egzaminacyjnych np. z języka polskiego i angielskiego, matematyki, czy też informatyki. W tym przypadku wczesna lub zbyt późna godzina nie stanowi realnej przeszkody w uczestniczeniu w dodatkowej formie kształcenia. Smutna konstatacja jest taka, że lekcje etyki przegrywają w starciu ze szkolną rzeczywistością. Sami opiekunowie wołają, aby ich podopieczni uczyli się czegoś „pożytecznego”, zamiast poświęcania czasu na filozofowanie i dyskurs etyczny. Takie podejście jest zjawiskiem częstym, a jego powodów można upatrywać w niezrozumieniu istoty zajęć, a także chęci odciążenia dziecka od nadmiaru obowiązków szkolnych, braku wiedzy na temat realnych potrzeb młodego człowieka lub obawie przed pogłębioną refleksją na temat życia rodzinnego i konieczność skonfrontowania własnego działania z uniwersalnymi zasadami i wartościami.

Wiele kontrowersji budzą także znajdujące się w aktualnej podstawie programowej zagadnienia o charakterze bioetycznym, kwestie wiary i moralności. Zdarza się, że rodzice mają wątpliwości czy nauczyciel, którego przeważnie nie znają na gruncie prywatnym, jest osobą, która potrafi z należytą kulturą i delikatnością podejść do tych trudnych i budzących skrajne emocje, tematów. Oczywiście konieczność posiadania stosownych kwalifikacji do nauczania przedmiotu nie podlega tutaj żadnej dyskusji, jednakże problem dotyczy indywidualnych predyspozycji, umiejętności i postawy moralnej pedagoga, który otrzymuje daleko idącą autonomię w prowadzeniu tych zajęć. Nieoficjalnie zaleca się, aby na stanowisku nauczyciela etyki zatrudniać absolwentów studiów filozoficznych lub podyplomowych studiów z filozofii lub etyki, natomiast unikać powierzania tej funkcji katechetom, pomimo, iż formalnie prawo tego nie zabrania [7; <https://bit.ly/3zmdNGD>; <https://bit.ly/3sKCqQd>]. W tym wypadku duże znaczenie odgrywa nastawienie rodziców i uczniów, którzy obawiają się zacierania granicy pomiędzy religią, a etyką prowadzoną przez tego samego nauczyciela.

Kolejnym z czynników, który ma istotne znaczenie dla przebiegu i efektywności zajęć jest wiek uczniów wschodzących w skład grupy uczęszczającej na etykę. Z najkorzystniejszą sytuacją mamy do czynienia, jeżeli taką grupę udaje się wyodrębnić z jednej klasy lub spośród uczniów z tego samego rocznika. Najczęściej jednak zdarza się, że na terenie szkoły utworzone zostają zespoły mieszane składające się z przedstawicieli I etapu edukacyjnego i osobne dla klas starszych lub grupy międzyszkolne. W praktyce występują

także skrajne przypadki, w których powstaje tylko jedna wspólna grupa dla wszystkich dzieci (oczywiście w sytuacji niewielkiego zainteresowania przedmiotem) skupiająca uczniów z przedziału wiekowego od 7-13/14 lat. Niestety wówczas realizacja treści podstawy programowej jest niezwykle trudna, a nauczyciel postawiony przed takim wyzwaniem powinien skoncentrować się na bardzo indywidualnym podejściu do każdego z uczniów, a także selekcji materiału, zróżnicowaniu zajęć oraz wprowadzeniu metod problemowych i projektów w szczególności dla starszych uczniów. W takich warunkach dużo trudniejszym modelem prowadzenia zajęć są dociekania filozoficzne. W tym miejscu warto zaznaczyć, że w sytuacji deficytów kadrowych lub komplikacji natury organizacyjnej istnieje możliwość, aby etykę dla dzieci z klas I-III poprowadził nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej, co w dużej mierze powinno usprawnić pracę. Można również, po uzyskaniu zgody dyrektora szkoły, a także organu prowadzącego, podzielić zajęcia wzorem lekcji wychowania do życia w rodzinie (gdzie część spotkań organizowana jest z podziałem według płci) tak, aby uczniowie z poszczególnych grup wiekowych uczestniczyli w nich naprzemiennie.

Na zakończenie pragnę poruszyć problemem braku aktualnych podręczników do nauczania etyki w szkole podstawowej. Sytuacja ta tylko z pozoru wydawać się może niekomfortowa, gdyż w praktyce pozwala na autonomiczne i kreatywne prowadzenie zajęć. Nauczyciel powinien umiejętnie zaplanować swoją pracę, a tematykę i metodologię dostosować ściśle do wieku, możliwości intelektualnych oraz rozwoju emocjonalnego i społecznego swoich podopiecznych. Doskonałą bazę w opracowywaniu poszczególnych zagadnień mogą stanowić liczne publikacje poświęcone właściwej problematyce, podręczniki do etyki dla innych etapów edukacyjnych (np. nieaktualne już podręczniki gimnazjalne), a także materiały dostępne online. W tym względzie warto zarekomendowania są artykuły, scenariusze, a także obszerne zestawienia literatury publikowane przez *Stowarzyszenie Edukacji Filozoficznej „Phronesis”* czy na stronie internetowej *Etyka w szkole* [<https://www.etykawszkole.pl/>; <http://phronesis.org.pl>]. Z całą pewnością mogą być źródłem inspiracji dla nauczyciela i wychowawcy poszerzając jego warsztat pracy. Spośród nowych pozycji książkowych poświęconym zagadnieniom filozoficznym i etycznym dla dzieci i młodzieży na uwagę zasługuje wydana w listopadzie 2019 r. nowatorska publikacja Aldony Pobojeńskiej *„Edukacja do samodzielności. Warsztaty z dociekań filozoficznych. Teoria i metodyka.”*, a także cykl książek wydanych w latach 2016-2019 z inicjatywy Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli w Poznaniu [14; 8; 9; 11]. Nie należy zapominać, że doskonałą ilustracją dla zagadnień omawianych podczas lekcji etyki stanowią lektury szkolne, a także filmy fabularne i dokumentalne dostępne na stronie Filмотeki Szkolnej, które można odpowiednio skorelować z treściami nauczonymi na innych przedmiotach [<https://www.filmotekaszkolna.pl/>].

Etyka jako przedmiot nauczania w szkole podstawowej, odgrywa istotną rolę w procesie budzenia i rozwijania refleksyjności oraz wrażliwości aksjologicznej ucznia. Intensyfikuje jego rozwój moralny, kształtując postawy oparte na wzajemnym szacunku, otwartości i odpowiedzialności. Zachęca do współdziałania oraz formułowania i wyrażania ocen, dzięki czemu przygotowuje młodego człowieka do uczestniczenia w życiu społecznym. Cele praktyczno-wychowawcze, które realizuje edukacja etyczna doskonale

wpisują się w kierunek polityki oświatowej państwa. Niestety przedmiot ten w dalszym ciągu ma status dodatkowego, co przyczynia się do umniejszania jego rangi. Problemem jest także stawianie lekcji etyki w opozycji do katechezy, co uoacza niezrozumienie istoty tych zajęć. Wiele inicjatyw podejmowanych jest z myślą o harmonijnym i holistycznym rozwoju dzieci i młodzieży, jak również prewencji zachowań niebezpiecznych. Mając to na uwadze być może warto byłoby umieścić etykę w tygodniowym harmonogramie pracy szkoły, tak, aby każde zainteresowane dziecko mogło uczestniczyć w tych zajęciach, nie musząc rezygnować np. z lekcji religii. Istotne jest także rzetelne informowanie rodziców i uczniów o korzyściach płynących z aktywnego udziału w edukacji etycznej, która stanowi znaczące wsparcie dla procesu wychowawczego.

BIBLIOGRAFIA:

Akty prawne:

1. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 2 kwietnia 1997 (Dz.U. z 1997 r. nr 78, poz. 483).
 2. Podstawowe kierunki realizacji polityki oświatowej państwa w roku szkolnym 2020/2021 [w:] <https://www.gov.pl/web/edukacja/kierunki-polityki-oswiatowej>.
 3. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych Dz.U. z 1992 r. Nr 36, poz. 155 z późn. zm.
 4. Ustawa z dnia 22 grudnia 2015 r. o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji (Dz. U. z 2016 r., poz. 64, z późniejszymi zmianami).
 5. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 stycznia 2017 r. w sprawie świadectw, dyplomów państwowych i innych druków szkolnych (Dz.U. z 2017 r. poz. 170 ze zm.).
 6. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz. U. 2017 poz. 356.
 7. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 sierpnia 2017 r. w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli (Dz.U. z 2017 r., poz. 1575).
- ##### **Opracowania:**
8. Kierunek - dialog: inspiracje metodyczne nie tylko dla nauczycieli etyki, Poznań 2017.
 9. Kierunek- Wartości inspiracje metodyczne nie tylko dla nauczycieli etyki, Poznań 2016.
 10. J. Korczak, Myśli; wybrała i wstępem opatrzyła Hanna Kirchner, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1987.
 11. Krok dalej... inspiracje metodyczne nie tylko dla nauczycieli etyki, Poznań 2019.
 12. M. Makara-Studzińska, Przyczyny prób samobójczych u młodzieży w wieku 14-18 lat, [w:] Psychiatria 2013, t.10, nr 2, s. 76-83.
 13. H. Malicka-Gorzelańczyk H. Psychospołeczne uwarunkowania zamachów samobójczych dzieci i młodzieży, [w:] T. Sołtysiak, M. Karwowska (red.). Polska młodzież — zagrożenia, zaburzenia w aktualnej rzeczywistości społecznej. Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2001.
 14. A. Pobjojewska, Edukacja do samodzielności. Warsztaty z dociekań filozoficznych. Teoria i metoda, Łódź 2019.
 15. J. Różańska-Kowal, B. Izydorczyk, Psychologiczne uwarunkowania młodzieżowych zamachów samobójczych [w:] I. Namysłowska (red.) . Zaburzenia psychiczne dzieci i młodzieży. Biblioteka Psychiatrii Polskiej, Kraków 2000.

Adresy internetowe:

16. <https://www.etykawszkole.pl/>
17. <http://phronesis.org.pl/>
18. <https://rownoscwzskole.pl/>
19. <https://www.filmotekaszkolna.pl/>
20. <https://www.gov.pl/web/edukacja/dzien-bezpiecznego-internetu-2020>
21. <https://orke.pl/szkolenia/>
22. <https://radypedagogiczne.pl/>
23. <https://forumprzeciwdepresji.pl/>
24. <http://www.szkolabezprzemocy.pl/>

GDZIE JEST SARA? W POSZUKIWANIU KOBIECEGO WZORCA PIELGRZYMOWANIA

Goik Magdalena

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu

Pielgrzymowanie – jak każdy rodzaj przemieszczania się to jedna z najstarszych aktywności człowieka. Wszystkie popularne i powszechnie znane wzorce pielgrzymowania odnoszą się do bohaterów męskich. Są to Odys, Eneas, Abraham i Tobiasz. Przy czym Abraham wędruje ze swoją żoną Sarą, a mimo to jest to „jego” podróż. Bardzo trudno odnaleźć archetyp wędrowczynie – pątniczki, kobiety która przemierza świat, choć w niektórych postaciach biblijnych i mitologicznych, można dopatrzeć się takich pielgrzymich cech. Jest to Demeter, która poszukuje swojej córki, a także Rut Moabitka idąca do Betlejem oraz Maryja idąca przez góry do swojej krewnej Elżbiety. Kobiety te wychodzą z domu i wyruszają w drogę z powodu miłości. Demeter pragnie odnaleźć ukochaną Persefonę, Rut wyrusza ze swoją teściową i obiecuje zostać przy niej na zawsze, ponieważ ją kocha. Maryja pragnie zaopiekować się Elżbietą, która spodziewa się dziecka. Jednak w przeciwieństwie do obfitujących w przygody i rozmaite wydarzenia wędrowkach mężczyzn, nic nie wiemy o peregrynacjach kobiet, nie ma prawie żadnych opisów, ani szczegółowych relacji (trochę wiadomo o wędrowce Demeter – nauczyła ludzi uprawiać oliwki i wychowywała dzieci na królewskim dworze). Dlaczego nie mamy wędrującej bohaterki, jakiejś „Odyski”, „Eneaszki” albo opowieści o wędrowce z perspektywy Sary, żony Abrahama? To pytanie zadała sobie Maureen Murdock w książce *Podróż bohaterki*, próbując jednocześnie stworzyć model takiej peregrynacji.

Murdock w 1981 roku przeprowadziła wywiad z Josephem Campbellem „specjalistą od podróży bohatera”, który powiedział wtedy, że kobieta nie potrzebuje podróży, że ona po prostu jest i że jest miejscem, do którego się podróżuje: „W całej tradycji mitologicznej kobieta po prostu jest. Jedyne, co musi zrobić, to uświadomić sobie, że stanowi miejsce, do którego ludzie starają się dotrzeć. Kiedy kobieta uświadomi sobie swój wsapaniały charakter, nie ulegnie złudzeniu, że mogłaby być pseudo-mężczyzną”. Ta wypowiedź budzi oburzenie i opór zapewne nie tylko badaczki. Dlatego warto zastanowić się, gdzie jest Sara? Gdzie jest ukryta postać pielgrzymującej, wędrującej kobiety?

Na początku trzeba wyjaśnić, że *peregrynacja* (łac. *peregrinatio*, hiszp. *peregrinacion*; wł. *peregrinazione*, *pellegrinaggio*, fr. *pèlerinage*, ang. *peregrination*, *pilgrimage*, pt. *Peregrinação*; niem. *Pilgerschaft*) w XVI i XVII wieku była synonimem wędrowki, czy podróży podejmowanej w różnych celach. Termin *pielgrzym* pochodzi z języka greckiego (*per* – *epi* – *demos*) i oznacza cudzoziemca, podobne znaczenie przyjął łaciński *peregrinus*, który powstał ze złożenia *per* – przez oraz *agros* – pola i oznacza tego, który idzie przez pola, jest w przestrzeni, w ruchu, nie osiadły. W *Słowniku etymologicznym języka polskiego Brucknera* znaleźć można wyjaśnienie, *peregrinus* znaczy „obcy” i pochodzi od *perere*, czyli na zewnątrz. Natomiast wyraz *pąć* autor tłumaczy jako „droga pielgrzymów” i wiąże z hinduskim *patha* – droga, greckiem *pathos* – ścieżka, a także *pontos* – morze, przeprawa i łacińskim *pons* – most. Zgodnie

ze *Słownikiem łacińsko – polskim peregre* tłumaczy się jako na obczyźnie, za granicą, *peregrinatio* to pobyt za granicą, podróżowanie, *peregrinator* – lubiący podróżować. Chodzi więc o człowieka, który pokonuje jakąś przestrzeń, często sprawia mu to trudności, jest w ruchu, w nieznanym sobie miejscu, gdzie sam jest obcy. Jan Paweł II pisał, że pielgrzymowanie jest odzwierciedleniem kondycji ludzkiej w świecie jako *homo viator*. W tym samym duchu, personalistyczną definicję pielgrzymowania proponuje R. Häselhoff:

Pielgrzymka stanowi przelamanie codziennego kręgu życia, połączone z poszukiwaniem nacechowanego religijnym znaczeniem celu, zmierzające do osobistego, duchowego ukierunkowania. Owo zorientowanie umożliwia spotkanie z Bogiem we wspólnocie osób mających jednakowe poglądy oraz swoim własnym wnętrzu. Wspierane jest ono przez kultyczne akty.

Ta definicja podkreśla indywidualne, osobiste doświadczenia pielgrzymowania, ale także jego transcendentny charakter. Ważne jest także „odklejenie się” od rutyny, od tego, co zwykłe i przeżywanie pielgrzymowania na sposób świąteczny, wstępowanie w czas *sacrum*. Tym samym przemierzana droga staje się miejscem/niemiejcem uświęconym. I wędrowanie nie tylko odbywa się horyzontalnie w sensie geograficznym z domu do sanktuarium, ale także wertykalnie w sensie symbolicznym w dół, w głąb siebie i w górę do Boga. Człowieczeństwo zakłada ciągłą wewnętrzną dynamikę, dokonuje nieustannej zewnętrznej i wewnętrznej transcendencji, także w sferze duchowej, co sprawia, że wkracza w sferę *sacrum*. To nieustanne kroczenie i przekraczanie nadaje życiu ludzkiemu charakter wędrowki, ziemskiego pielgrzymowania i czyni go *homo viator*. W tym rozumieniu pielgrzymowanie jest także przemierzaniem własnego wewnętrznego krajobrazu w dążeniu do spotkania z najgłębszą istotą, samym sednem, autentyczną tożsamością, boskością rozumianą jako pełnia w sobie.

Słownik symboli Cirlota podaje, że: „pielgrzymowanie jest to podróż do mistycznego centrum jako obrazu centrum absolutnego (nieziemnego środka, nieruchomego poruszyciela)”. To określenie koresponduje z przytoczoną wyżej definicją Häselhoffa i wykracza poza ściśle religijny – zachowując jednak duchowy - charakter rozumienia pielgrzymowania i odwołuje się do takich uniwersalnych symboli jak okrąg czy labirynt: „pielgrzymowanie to zrozumienie istoty labiryntu i dążenie do przewyciężenia go poprzez dotarcie do <<środka>>.” Campbell mówi o symbolicznym środku wszechświata. Niewzruszonym Miejscu i Pępku Świata, z którego wyrasta Drzewo Życia. Jest to miejsce nieustannego tworzenia i podtrzymywania życia. Pielgrzymowanie można więc uznać nie tylko za popularną „modlitwę nogami”, ale także za „kontemplację w ruchu”, dążenie do uświęconego miejsca pełni. Tym miejscem często jest dom rozumiany dosłownie jako miejsce zamieszkania w przestrzeni geograficznej lub metaforycznie jako najgłębsza część własnego „ja”, prawdziwa tożsamość, czy też jako „dom Ojca” – życie wieczne.

W ten sposób odbywa swoją wędrowkę Odys i Abraham z Sarą (Abram z Saraj). Przy czym Odys wraca do domu, a Abraham udaje się, wezwany przez Boga do nowego domu. Ich wędrowkę można analizować zgodnie z propozycją Proppa lub modelem Campbella. Wydaje się jednak bardzo interesujące spojrzenie na ich wędrowkę w poszukiwaniu pierwiastka kobiecości. To podróż w głąb, trzeba zstąpić pod ziemię, pod powierzchnię tego, co widoczne. Jak Demeter czy Inanna, a by odnaleźć cień. Demeter poszukuje swojej córki Persefony, którą Hades porwał do podziemi. Natomiast w najstarszym mi-

cie sumeryjskim Inanna- Pani Nieba staje przed swoją siostrą Panią Otchłani. Ereszkigal zabija ją. Potem Inanna zostaje pokropiona „napojem życia” i po- sypana „pokarmem życia”, który ofiarował jej bóg mądrości Enki i wydostaje się ze świata cieni. Zstąpienie . w otchłani jest szczególnym rodzajem podróży - pielgrzymki, bardzo niebezpiecznym, ale i niesłychanie wyzwalamym. Z otchłani, z zstąpienia w głąb, konfrontacji z cieniem wychodzi się odmienionym

Podróż Odysa odbywa się w dwóch planach: geograficznym – kiedy od- wiedza realnie istniejące miejsca oraz baśniowym – gdy na jego drodze poja- wiają się fantastyczne miejsca i istoty oraz eschatologicznym – gdy bohater uda- je się w zaświaty. Są to zaświaty dość nietypowe, ponieważ Odys nie zstępuje pod ziemię, lecz płynie na krańce Oceanu. Kraj Feaków również ma pewne cechy „zaświatowe”, ich czarodziejskie okręty przewożą ludzi na tamten świat, a nazwa *Phaiekes* pochodzi od przymiotnika „szary”, „ciemny”. Zstępowanie do świata zmarłych interpretuje się zwykle jako obumieranie starego człowieka i narodziny nowego, jako proces integracji. Niektórzy badacze uważają, że w przypadku *Odyssei* motyw ten jest zapowiedzią kolejnych przygód wędrowca i nie ma funkcji transgresyjnej. Odyseusz przeżywa wiele trudności, przygód i zmagani oraz spotkań z różnymi istotami, targają nim rozmaite emocje i namiętności, które jednak na pozór go nie transformują, nie dokonuje się w nim żadna przemiana. I mimo że podróż trwała bardzo długo Odys wraca dokładnie takim człowiekiem, jakim był opuszczając swój dom. Ale to nie jedno możliwe odczytanie *Odyssei*. Jak powiedział James Joyce *Odyseja* to „najpiękniejszy i najbardziej wszechogarniający temat” i to, co najbardziej pisarza w niej urze- kło – to jak powiedział jej mistycyzm. Jeśli więc przyjrzymy się tej opowie- ści z innego punktu widzenia i potraktujemy ją jako mit – co także proponuje Abramowska, która historię Odysa nazywa mitem mitów, może się okazać, że sprawy wyglądają zupełnie inaczej. Badaczka uważa, że Odys najlepiej wyraża wzorzec *homo viator* i dzięki temu, każda epoka znajduje w nim coś dla siebie, a twórców fascynują rozmaite cechy bohatera. Jednak funkcje mitu na tym się nie kończą i choć współcześnie istnieje wiele jego definicji, można powiedzieć, że głównym zdaniem tego typu opowieści jest docieranie do sedna, tego co naj- głębiej w człowieku. Jak twierdzi Campbell –mity „są nade wszystko kluczami do duchowych możliwości człowieka” – co dla niniejszych rozważań wydaje się najistotniejsze. Przy takiej próbie odczytania możliwa jest wielopoziomowa interpretacja. Odys przestaje być sprytnym awanturnikiem, a staje się kimś, kto zgubił się w pobliżu domu „miotany wicherami” po morzu możliwości, trafiając do różnych zakątków świata rozpoznaje rozmaite aspekty życia, a także własnej osobowości, trafia też do krainy umarłych, skąd wychodzi, aby w końcu dotrzeć do domu. Dom reprezentuje porządek, ład kosmiczny, strukturę wszechświata, gdzie okna stanowią wgląd mistyczny. Dom to także symbol człowieka i wska- zuje na poszczególne poziomy jego jaźni – piwnice - podświadomość, piętro -ego, dach – nadświadomość. Jest on także miejscem, siedliskiem *sacrum*, co upodabnia go do świątyni. Odys wraca do domu i uwalnia go od zagrażających mu zniszczeniem i pozbawiających wartości zalotników Penelopy. Ona sama może być tą częścią aspektu psychiki Odysa, która jest stała, niezmienna, ja- drem, rdzeniem (to, co kobiecie jest pierwotne). Jeśli w ten sposób odczytamy mit mitów, okaże się, że bohater przeżywa przemianę, że powrót do Itaki jest powrotem do źródła, esencji własnej osobowości.

Odys w drodze spotka inne kobiety, które próbują w jakiś sposób nim załadować i które reprezentują inny aspekt kobiecości, na przykład Kalipso, która pragnie zatrzymać go dla siebie, w końcu jednak pozwala mu odejść. Co więcej daje odpowiednie narzędzia do budowy łodzi i pokazuje gwiazdy, które wskażą mu kierunek dalszej drogi. Kalipso jest więc cieniem Penelopy, Kalipso zatrzymuje, ale i wyprawia w drogę, daje wskazówki, Penelopa wiernie czeka – jest tą figurą, której mówił Campbell, ale jednocześnie przywołuje na myśl Boga, który jest wierny w swej niezmiennej stałości, w swoim wiernym oczekiwaniu. Odys integruje tę część swojej psychiki i dopiero wtedy może ruszyć dalej, do sedna, które jest jak pestka w owocu, czymś z czego może narodzić się nowe.

Odys może być postrzegany nie tylko jako wzorzec, archetyp wędrowcy, ale – ze względu na to, że tematy imienne pomagają uogólnić dylematy życiowe, możemy się pokusić o opisanie „kompleksu Odysa” na podobieństwo freudowskich kompleksów imiennych. Trzeba też nadmienić, że pierwotnie kompleks nie oznaczał zaburzeń, lecz zespół cech, które są charakterystyczne, typowe dla jakiegoś sposobu postępowania, odczuwania. W związku z tym do „kompleksu Odysa” możemy przypisać co następuje: pragnienie dotarcia/ powrotu do tego, co jest pierwotne/najważniejsze; budowanie/odkrywanie tożsamości poprzez wędrówkę; napotykanie na trudności/doświadczenie świata i siebie; pokonywanie tych trudności w własnymi umiejętnościami, za pomocą własnych cech charakteru; oczyszczenie swojego serca i umysłu z tego, co niepotrzebne, co je zaśmieca; powrót do swojego wewnętrznego domu, poczucie jedności, integracja wewnętrzna/dotarcie do *sacrum*. (Ale z drugiej strony, w sensie negatywnym, może być też rozumiany jako eskapizm, ucieczka w pielgrzymowanie, kiedy powinności „normalnego życia” wydają się zbyt trudne i przerastające możliwości człowieka). W tym rozumieniu opowieść o Odysie staje się mitem – kluczem jak nazywa go Abramowska i może być odczytywany jak przypowieści biblijne, które są nie tylko arche tekstami, ale i „słowem żywym” – zawsze i wszędzie aktualnym.

A jak wygląda peregrynacja biblijnego patriarchy? Abraham (Abram) odpowiada na wezwanie Boga i wyrusza do miejsca, które miało się stać dla niego nową siedzibą, ziemią obiecaną. Nie wie dokąd zmierza, a oddalając się od znanych sobie miejsc, ufa, że podąży we właściwym kierunku. Co ważne – Abraham wielokrotnie komunikuje się z Bogiem, rozmawia z nim, a Bóg składa Abrahamowi obietnicę, która jest dla niego jedynym oparciem w drodze. Abraham wyrusza, aby poznać swoje przeznaczenie, a jego podróż związana jest z tym co duchowe, mimo że pokonuje on rzeczywistość odległość w sensie geograficznym. Można powiedzieć, że Abraham zostawia wszystko, a jednocześnie ma ze sobą wszystko co jest mu potrzebne do życia w każdym miejscu, gdziekolwiek by się nie znalazł – to w co wierzy i Bożą obecność. Ma namioty, a wśród nich także Namiot Przymierza. Abraham podróżuje z żoną Sarą (Saraj). Kilkakrotnie odrzuca ją, zakłamuje jej tożsamość i przedstawia jako swoją siostrę, ponieważ uważa, że będzie miał z tego korzyści:

A gdy już zbliżali się do Egiptu, rzekł do swojej żony Saraj: <<Wiem, że jesteś urodziwą kobietą; skoro cię ujrzą Egipcjanie, powiedzą: to jego żona; i zabiją mnie, a ciebie zostawią przy życiu. Mów więc, że jesteś moją siostrą, aby mi się dobrze wiodło ze względu na ciebie i abym dzięki tobie utrzymał się przy życiu. [Rodz. 12, 11-13].

Abram wypiera się żony, odrzuca, ją, ale i wykorzystuje „żeby mu się lepiej wiodło”. Jeśli spojrzeć na tę opowieść z perspektywy psychologii głębi, to okaże się, że Abram odrzuca kobiecy aspekt swojej osobowości. Sądzi, że to pozwoli mu przetrwać, poradzić sobie w świecie, pośród innych. I początkowo tak się dzieje, faraon oddaje Abramowi „owce i woły, niewolników i niewolnice oraz osłice i wielbłądy”, a więc zyskuje na odrzuceniu Saraj. Lecz kiedy Faraon orientuje się w oszustwie, nakazuje Abramowi zabrać żonę i odejść. Wraz z całym dobytkiem małżonkowie wędrują do Betel, a potem do Kaanan. Abraham więc nie zakończył jeszcze swojej wędrówki do pełni i musi iść dalej, podążać w stronę *sacrum*.

W czasie tej drogi Bóg zawiera z Abramem przymierze i obiecuje mu potomstwo, mimo że Saraj jest stara i niepłodna. To przymierze dotyczy także Saraj. Bóg zmienia im imiona, dodając literę „h” (He w hebrajskim alfabecie), która z jednej strony stanowi część imienia Boga – Jahwe, z drugiej – w symbolice żydowskiej i kabalistycznej mocno łączy się z ziemią z tym co ludzkie, a nawet z tym, co dla człowieka niebezpieczne. W ten sposób Abraham i Sarah stają się posłanymi przez Boga, dzięki którym powstanie na ziemi lud Boży. Bóg nie obiecuje, że będzie to łatwa i bezpieczna misja, ale obdarowuje ich na drogę swoją łaską. Ta sytuacja ma podobną wymowę jak serdeczne (pełne łaski) wyprawienie w drogę Odysa przez Kalipso. Bóg/bogini obiecują oświetlać dalszą drogę.

Sara, która lubi brać sprawy w swoje ręce obmyśla plan i namawia męża, aby „zbliżył się” do Hagar, jej egipskiej niewolnicy, aby spłodzić potomka. Hagar jest młoda, obca i jest płodna, urodzajna, zdolna do poczęcia nowego życia w przeciwieństwie do Sary. Gdy tak się staje ujawnia się negatywny aspekt kobiecości. Hagar, która zachodzi w ciążę, czuje się lepsza od swojej pani. Natomiast Sara zaczyna traktować niewolnicę tak surowo i z taką niechęcią, że ta od niej ucieka. Można powiedzieć, że dwa aspekty psychiki, dwa obrazy, fantazmaty – prowadzą ze sobą walkę. W końcu Hagar ucieka na pustynię, która jest miejscem odosobnienia i spotkania z Bogiem.

W sensie biblijnym świętą przestrzenią są właśnie miejsca oddzielone od innych, a także takie, które są poświęcone wyłącznie na służbę Bogu. Można powiedzieć, że Bóg je uświęca swoją obecnością tak jak to miało miejsce właśnie na pustyni, gdy Bóg powiedział do Mojżesza: „Zdejm sandały z nóg, gdyż miejsce, na którym stoisz jest ziemią świętą.” [Wj 3,5]. Czym jest pustynia dla wędrowca? To miejsce, w którym – jak Mojżesz – jest się z Bogiem sam na sam. Pustynia jest miejscem odosobnienia, to tam udał się Jezus na czterdzieści dni i wysyłał swoich uczniów „w miejsce ustronne”, żeby odpoczęli i byli z Bogiem. Pustynia zmusza do porzucenia rzeczy światowych i wszystkich wygód, staje się więc miejscem oddalenia od spraw doczesnych, od tego wszystkiego, co zagłusza i zniekształca rozpoznanie rzeczywistości duchowej. Pozbawiona życia pustynia symbolizuje też jego negację, co przywołuje takie uczucia jak samotność, smutek, rozpacz. Jest więc przestrzenią „poza”, otwartą na transcendencję. Jest dziedziną „abstrakcyjną”, ponieważ z powodu braku życia w sensie fizycznym otwiera się na to, co jest życiem wiecznym – nieumierającą duchowość. Jest to klimat spalania ciała dla życia ducha. Te wszystkie cechy były w pierwszych wiekach chrześcijaństwa postrzegane jako idealne do skupienia, medytacji i modlitwy niezbędnych do kontaktu z Bogiem, także wewnętrznego oczyszczenia. Pustynia sprzyja boskiemu objawieniu, stąd też nazwa pustelni jako samotni. Pustynia jest miejscem odzyskiwania czystości,

duchowości, samego siebie – w sensie najgłębszej istoty człowieczeństwa, a także odnajdywania tej pustyni, którą człowiek nosi w sobie.

Na takiej właśnie pustyni schroniła się Hagar, tutaj przychodzi do niej Anioł Pański i nakazuje jej wracać i pokornie poddać się pod władzę jej pani. W sercu Hagar narasta bunt, bo czuje się ofiarą i musi wszystko znosić. Ale tutaj nie o to chodzi, w tej sytuacji ofiara jest także sprawcą – kobieta poświęcając się dla innych podporządkowuje sobie całe otoczenie. Ale Anioł ma obietnicę dla niej i dla Saraj – obie staną się początkiem, zacznym, matriarchiniami wielkiego pokolenia, staną się iskrą, która zmienia świat. Anioł łączy dwie kobiety w jedno – dwa aspekty psychiki, które są jak awers i rewers – ofiara i ciemność, a każda z nich jest jednocześnie jednym i drugim. Każda też jest związana z Abrahamem. Obie urodzą Abramowi synów – to pokazuje jak ważny jest ich status. Kiedy rodzą się Izmael i Izaak, Sara znowu jest zazdrosna. Toczy się walka na emocje, wewnętrzna bitwa, Abraham zostaje ustanowiony wykonawcą wyroku, a właściwie zmanipulowany przez Sarę, aby wygnać Hagar i kobieta po raz drugi znajduje się na pustyni. Ten obraz bardzo przypomina sytuację, jaka toczy się wewnątrz człowieka, który odrzuca, odpycha, odcina się od aspektu, który wyparł, a według terminologii jungowskiej – od swojego cienia. Hagar i jej dziecko omal nie traci życia, ale Anioł pokazuje jej studnię, z której może się napić.

Jak podają słowniki symboli studnia stanowi oś między światem podziemnym, Ziemią i Niebem, jest symbolem życiodajnej wody i odrodzenia. Najciekawsze jednak dla niniejszych rozważań jest jednak to, że w kontekście chrześcijańskiej koncepcji życia jako pielgrzymowania, studnia jest nie tylko symbolem zbawienia - źródłem oczyszczającej wody, mocy twórczych, chrztu, błogosławieństwa, obfitości, miłości, zasady żeńskiej, ale także oznacza samą pielgrzymkę. Jako zasada kobieca studnia jest atrybutem Wielkiej Bogini i Demeter, która była często przedstawiana przy studni. W symbolice chrześcijańskiej studnia jest z kolei atrybutem Matki Bożej. Można powiedzieć, że studnia jest również, a może przede wszystkim kobieca, życiodajną stroną *sacrum*.

Jarosch i Grun piszą, że Anioł pokazał kobiecie, iż „w niej samej jest źródło, z którego może pić. Ma w sobie pokłady siły, z których może czerpać. (...) Ma w sobie źródła, które nigdy nie wysychają. (...) W niej rozkwita nowe życie, które wyrasta z wewnętrznego źródła”. Hagar na pustyni doświadcza samopoznania, a ono jest źródłem niewyczerpanej siły.

Hagar odnajduje życie na pustyni, tutaj wychowuje syna i znajduje dla niego żonę Egipcjanekę. Natomiast Sara umiera w Hebronie. Po jej śmierci Abraham ponownie się żeni, bierze za żonę Keturę. Po tym jak w jego życiu była Sarah (co znaczy księżniczka) oraz Hagar (która była służącą), mężczyzna, który doświadczył już wszystkiego, przeżył już wszystko poślubia kobietę, której imię oznacza kadzidło. Kadzidło z kolei symbolizuje połączenia Nieba z Ziemią. Słownik symboli objaśnia, że „dym, który unosi się, gdy ogień przekształca esencję rzeczy” komunikuje Niebo z Ziemią. Natomiast „zapach zjawisko realne, choć nienamacalne” symbolizuje duchowość.

W osobie Ketury dopełniły się pozostałe kobiece aspekty osobowości Abrahama. Księżniczka Sara i jej cień - służąca zostały zintegrowane w postaci Ketury – kadzidła, które powstaje z żywicy, substancji pozyskiwanej z żywych drzew. Żywica zmienia swą postać w ogniu i wydziela się dym i zapach, przypomina to proces alchemiczny. Carl Gustav Jung z kolei porównywał przemianę alchemiczną do procesu indywiduacji, integracji wewnętrznej. Mamy tu więc

do czynienia z procesem alchemicznym – duchowej przemiany w rozumieniu Junga, czy też głębokiego osobistego wglądu, który można by nazwać z jednej strony terapią drogą, czy właśnie alchemią drogi, gdzie wędrówka w sensie geograficznym, powoduje wzrastanie w sensie duchowym.

W procesie alchemicznym wyróżnia się trzy części: zrozumienie materii, rozłożenie jej i stworzenie innej materii. W psychologii głębi indywidualizacja przebiega w trzech etapach: konfrontacji z cieniem, akceptacji cienia, integracji. W teologii mówi się, że rozwój życia duchowego także przebiega w trzech etapach i są to: oczyszczenie, oświecenie i zjednoczenie. Do pielgrzymki (szlakiem świętego Jakuba) stosuje się metaforę podziału ludzkiego życia na trzy części: dzieciństwo, dorosłość, starość. U celu zaś dokonuje się śmierć i ponowne narodziny pielgrzymy. Można by powiedzieć, że te wszystkie etapy sprowadzają się do: odkrycia prawdy, akceptacji jej i życia w pełni. Jezus zaś mówi: *Ja jestem Prawdą, Drogą i Życiem*. Prawdę można odkryć w drodze, zyskując Życie.

Tak jak Penelopa wieńczy proces integracji osobowości Odysa, tak Keturra, dopełnia indywidualizację Abrahama. W ten sposób docieramy do pełni człowieczeństwa, człowieka – Anthroposa, gdzie jest i to, co męskie i to, co kobiece, ale jednocześnie płciowość nie ma żadnego znaczenia. W apokryficznej ewangelii Marii Magdaleny możemy przeczytać, że, aby stać się w pełni człowiekiem trzeba połączyć w sobie, to, co męskie i to, co kobiece: „Aby stać się całością, istota ludzka potrzebuje przyłączenia biegunowości ją dopełniającej, pierwiastek męski potrzebuje żeńskiego, żeński męskiego (...) Anthroposem, istotą w pełni ludzką, musimy stać się niezależnie od naszej płci”.

Tak ukształtowany człowiek otwiera się na *sacrum*. Aby osiągnąć ten stan trzeba doświadczyć, zarówno własnej płci, jaki i płci przeciwnej (przypomina to stan androgynii, o której mówiła Virginia Woolf, czy stan do którego dążyła Maria Komornicka). Św. Magdalena otrzymuje od Jezusa pouczenie: „Tam gdzie jest *nous* (umysł), tam jest skarb”. Skarb jest więc czymś, co każdy posiada, nawet jeśli jest tego nieświadomy, jest wewnętrzną pełnią. Dlatego nie ma podziału na skarb i człowieka, ponieważ to *nous* jest skarbem, którego nie trzeba zdobywać, lecz odkryć (w drodze). *Nous* jest czymś więcej niż duszą jednostkową, jest ponad tym, co jednostkowe. Dzięki niemu możliwe jest poznanie, jest pośrednikiem między światem duchowym i psychicznym. Poprzez *nous* człowiek wychodzi na spotkanie z *sacrum*. „*Nous* jest narzędziem i miejscem, w którym nastąpić może objawienie, dziejące się poza linearną historią, pomiędzy światem duchowym a materialnym”. Potrzebujemy odwagi, aby wyruszyć w drogę, która dokonuje w nas transgresji. Spełnienie bowiem czeka tam, gdzie człowiek przekracza samego siebie, dążąc do człowieka istotnego:

Stańmy się Człowiekiem [Anthropos] w jego pełni,

Pozwólmy mu zapuścić w nim korzenie i wzrastać, tak jak On o to prosił.

Na końcu swojej wędrówki Odys i Abraham stają się pełnym Człowiekiem – Anthroposem, u celu pielgrzymowania na każdego z nich czeka kobieta Penelopa lub Keturra. Może więc Campbell w tym sensie ma rację, że kobieta jest miejscem (w sobie), do którego się pielgrzymuje?

BIBLIOGRAFIA

Abramowska J., *Powtórzenia i wybory. Studia z tematologii i poetyki historycznej*, Poznań 1995.

Bruckner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927.

- Campbell J., *Bohater o tysiącu twarzy*, Kraków 2013.
- Chenel A.P., Simarło A.S., *Słownik symboli*, przekł. Marta Boberska, Warszawa 2008.
- Cirlot J. E., *Słownik symboli*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007.
- Duchowość i przeszerzeń w kontekście Camino de Santiago*, pod red: ks. P. Roszaka, F. Mroza, Ł. Mroza, Kraków 2018.
- Ewangelia Marii Magdaleny. Koptyjska ewangelia z II wieku*, przekład i komentarz Jean Yves Leloup, Tłum. Paweł Sasche, Wrocław 2006.
- Goik M., *Kobiety w literaturze*, Warszawa - Bielsko Biała 2009.
- Herder, *Leksykon symboli*, przekł. Jerzy Prokopiuk, Warszawa 1991.
- Homer, *Odyseja*, przekład L. Siemieńskiego, opracował i objaśnieniami opatrzył J. Łanowski, Wrocław – Warszawa – Kraków, 2003.
- Jarosch L., Grun A., *Królowa i dzika kobieta*, wyd. II, Częstochowa 2006.
- Kopaliński W., *Słownik mitów i tradycji kultury*, Kraków 1991.
- Kopaliński W., *Słownik symboli*, Warszawa 1990.
- Murdoch M., *Podróż bohaterki. Kobięca droga do pełni*, Czeladź 2020.
- Naganowski E., *Telemach w labiryncie świata*, Warszawa 1971.
- Perszon J., *Antropologiczny i religijny wymiar pielgrzymowania*, materiały dla studentów teologii.
- Słownik łacińsko-polski*, oprac. Kazimierz Kumaniecki, PWN, Warszawa 1986.

Strony internetowe

- Mirkieiwcz J., *Myślenie alchemiczne Carla Gustawa Junga, Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną*. T.11, z. I, 2004, artykuł udostępniony w kolekcji cyfrowej Bazhum
- Ostrowski M., *Definicja sanktuarium i pielgrzymki*, Materiały do przedmiotu Turystka religijna i pielgrzymowanie, <http://pastoralna.upjp2.edu.pl>
- Ostrowski M., *Definicja sanktuarium i pielgrzymki*, Materiały do przedmiotu Turystka religijna i pielgrzymowanie, <http://pastoralna.upjp2.edu.pl>

BADANIE STATYSTYCZNE WPLYWU RÓŻNYCH CZYNNIKÓW NA SAMOPOCZUCIE CZŁOWIEKA

Hołowiecka Alicja

*Studentka Politechniki Lubelskiej
alicia.holowiecka@pollub.edu.pl*

Promotor: dr hab. Anna Kuczaszewska, prof. uczelni

Wstęp i cel pracy

Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) definiuje zdrowie psychiczne jako „stan dobrego samopoczucia, w którym człowiek wykorzystuje swoje zdolności, może radzić sobie ze stresem w codziennym życiu, może wydajnie i owocnie pracować oraz jest w stanie wnieść wkład w życie danej wspólnoty” [12]. Szacuje się, że zaburzenia zdrowia psychicznego stanowią aż 12% globalnego obciążenia chorobami, a niestety problem ten nadal często bywa marginalizowany. Z tego powodu bardzo ważne jest, by zwrócić na niego uwagę i zadbać o świadomość społeczeństwa. W tej pracy skupimy się przede wszystkim na pierwszej części definicji podawanej przez WHO, czyli na „stanie dobrego samopoczucia”. Pytaniem stawianym w tej pracy jest: które czynniki i w jaki sposób mogą wpływać na samopoczucie człowieka? Celem będzie zweryfikowanie siedmiu hipotez badawczych oraz dodatkowo zbudowanie modeli obrazujących zależność samopoczucia od istotnych czynników.

Materiał i metody badawcze

Dane zostały zebrane na podstawie ankiety. Pytania dotyczące emocji pochodzą z artykułu „Skale do Pomiaru Nastroju i Sześciu Emocji” autorstwa Bogdana Wojciszke i Wiesława Baryły [1]. Pozostałe pytania są własnego autorstwa. Ankieta została stworzona za pomocą Formularzy Google i rozesłana respondentom drogą internetową. Przebadana grupa składała się z 240 osób. Spośród nich 48.3% było kobietami, a 51.7% było mężczyznami. Większość osób było w wieku co najwyżej 23 lat (w tym aż 30% w wieku 21 lat). Odpowiedzi były udzielane w listopadzie 2019 r.

Poszczególne czynniki były oceniane w skali od 1 do 15, ponieważ na każdą ocenę składały się trzy pytania w skali 1-5:

- na ocenę snu składa się ocena jego jakości, posiadania wyznaczonych pór snu oraz liczby przespanych godzin;
- na ocenę diety składa się ocena jakości posiłków, przeważający składnik diety oraz regularność posiłków;
- na ocenę aktywności fizycznej składa się ocena kondycji, liczba godzin poświęconych tygodniowo na sport oraz preferowany środek transportu;
- na ocenę czasu spędzanego z urządzeniami elektronicznymi składa się dzienna liczba godzin spędzana na pracy z urządzeniami, dzienna liczba godzin poświęcana na rozrywkę przy użyciu urządzeń oraz poczucie uzależnienia od urządzeń;
- na ocenę kontaktów towarzyskich składa się ocena ważności kontaktów międzyludzkich dla danej osoby, posiadanie zaufanej osoby oraz liczba osób, z którymi utrzymuje się regularny kontakt.

Aby obliczyć ogólną ocenę samopoczucia, zostały obliczone średnie oceny

uczucie negatywnych i pozytywnych osobno. Następnie od średniej za uczucia pozytywne została odjęta średnia za uczucia negatywne. W ten sposób ocena samopoczucia powyżej zera odpowiada samopoczuciu dobremu, a poniżej zera – złemu. Do badanego zbioru włączymy także zmienne płeć i wiek.

Do stwierdzenia zależności (lub jej braku) pomiędzy samopoczuciem a danym czynnikiem, zostaną użyte odpowiednie narzędzia statystyczne, w tym:

- test Manna-Whitney'a-Wilcozona służący do porównania średniej wartości cechy jakościowej porządkowej w dwóch niezależnych grupach [10];
- test Kruskala-Wallisa służący do porównania średniej wartości cechy jakościowej porządkowej w więcej niż dwóch niezależnych grupach [10];
- współczynnik korelacji rang Spearmana, czyli współczynnik korelacji Pearsona liczony dla rang zmiennych. Przyjmuje wartości z przedziału $[-1,1]$, pokazuje dowolną monotoniczną zależność między dwoma zmiennymi (także nieliniową), może być stosowany dla dwóch zmiennych porządkowych [11]. Dodatnia wartość korelacji oznacza, że wraz ze wzrostem wartości jednej zmiennej, rośnie wartość drugiej, a korelacja ujemna – że wraz ze wzrostem jednej zmiennej, wartość drugiej maleje. Analogiczną statystyką do korelacji Spearmana jest tau Kendalla. Z powodu podobnych wyników jak przy korelacji Spearmana, tau Kendalla nie będzie przedstawiony w wynikach badań;
- model regresji wielorakiej posłuży do przedstawienia zależności oceny samopoczucia od pozostałych czynników. Wszystkie zmienne będą w nim traktowane jak liczbowe.

Jako poziom istotności przyjmujemy 0.05. Oznacza to, że w testach statystycznych p-value poniżej poziomu istotności będzie oznaczać, że dana statystyka jest istotna. W przypadku p-value pomiędzy 0.05 a 0.1 będziemy mówić, że wartość znajduje się na granicy istotności statystycznej. Przy modelach regresji wielorakiej, miarą jakości dopasowania jest współczynnik determinacji R^2 , przyjmujący wartości z przedziału $[0,1]$ (lub inaczej od 0 do 100 procent). Im wyższy jest współczynnik R^2 , tym większa część wariancji zmiennej zależnej jest wyjaśniana przez model.

Dyskusja wyników

W tabeli 1 został przedstawiony rozkład badanych cech w próbie. Widać, że pięć czynników ocenianych w skali 1-15 charakteryzuje się podobną zmiennością (odchylenia standardowe około 2-2.5) i podobną medianą (9-10) z wyjątkiem ocen kontaktów międzyludzkich, gdzie mediana była wyższa (wynosiła 13).

Tab. 1. Rozkład badanych cech w próbie

Cecha	Min	Mediana	Średnia	Odchylenie standardowe	Max	Czy rozkład różni się istotnie od normalnego
Wiek	14	21	22.57	6.29	59	Tak
Sen	4	10	9.62	2.06	14	Tak
Dieta	3	10	9.55	2.5	15	Tak
Aktywność	5	9	9.46	2.32	15	Tak
Urządzenia	3	9	9.22	2.34	15	Tak
Kontakty	5	13	12.16	2.06	15	Tak
Samopoczucie	-2.8	1.51	1.47	1.66	4.96	Tak

Źródło: Opracowanie własne

Zależność między samopoczuciem a płcią

Zbadamy, czy średnia ocena samopoczucia różni się pomiędzy kobietami a mężczyznami.

Tab.2. Statystyki ogólnej oceny samopoczucia w podziale na płeć

Płeć	Min	Mediana	Średnia	Odchylenie standardowe	Max	P-value z testu Shapiro-Wilka
Kobieta	-2.8	0.97	1.19	1.66	4.96	0.09
Mężczyzna	-2.16	2.04	1.77	1.61	4.87	0.02

Źródło: Opracowanie własne

Widać, że w grupie mężczyzn minimum znajduje się wyżej niż u kobiet. Średnia i mediana również są większe u mężczyzn. Odchylenia standardowe i maksima są podobne w obu grupach. W grupie kobiet rozkład samopoczucia jest bliższy rozkładowi normalnemu niż w grupie mężczyzn. Do zbadania różnic w samopoczuciu pomiędzy płciami stosujemy test Manna-Whitney'a-Wilcoxon. P-value z tego testu wynosi około 0.004. Należy więc stwierdzić, że pojawiają się istotne różnice pomiędzy średnim samopoczuciem w obu grupach.

Zależność pomiędzy samopoczuciem a snem

Na podstawie innych badań wiemy, że sen jest niezwykle ważny w życiu człowieka, pozytywnie wpływa na kondycję oraz urodę. Sprzyja regeneracji organizmu, wspomaga pracę ośrodkowego układu nerwowego, zapewnia równowagę fizyczną i psychiczną. Z kolei brak snu lub niepełnowartościowy sen negatywnie wpływa na cały organizm, powoduje rozkojarzenie, zaburzenia nastroju oraz koncentracji [2]. W takim razie powinniśmy się spodziewać dodatniej korelacji pomiędzy oceną snu a oceną samopoczucia u badanych osób.

Z testu Spearmana otrzymujemy wartość korelacji 0.262. Oznacza to, że im lepiej badane osoby oceniały jakość swojego snu, tym lepsza była także ich ogólna ocena samopoczucia. W podziale na płeć, korelacja między snem a oceną samopoczucia u kobiet wynosi 0.309, a u mężczyzn 0.298, wartości te są więc bardzo zbliżone. Korelacje te są istotne statystycznie (p-value mniejsze lub równe 0.001).

Zależność pomiędzy samopoczuciem a aktywnością fizyczną

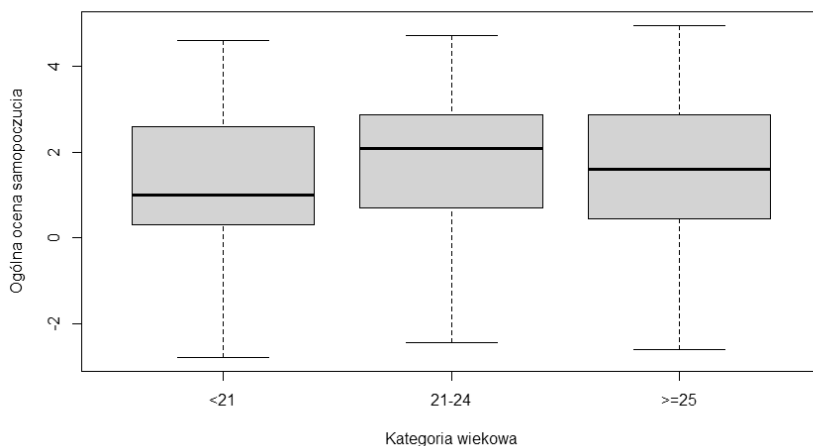
Pozytywne skutki uprawiania sportu są zwykle kojarzone z poprawą kondycji, oddechu, krążenia, ogólnie mówiąc zdrowia fizycznego. Jednakże aktywność fizyczna ma również duży wpływ na układ nerwowy, zdrowie psychiczne oraz ogólne samopoczucie człowieka. Aktywność fizyczna korzystnie wpływa na pracę mózgu ze względu na lepsze zagospodarowanie glukozy, zwiększony przepływ krwi, rozwój nowych komórek mózgowych oraz wyzwalamie neuroprzebieżników, które mają duże znaczenie w kontrolowaniu nastroju. Sport pozwala odstresować się i porzucić natrętne myśli, ale także wprowadza fizyczne zmiany w mózgu. Ćwiczenia fizyczne uruchamiają mechanizm walki i ucieczki, co powoduje wydzielanie białka BDNF (Brain-Derived Neurotrophic Factor), zawierającego element ochronny i naprawczy dla neuronów pamięci. Wydzielane są też endorfiny oraz inne neuroprzebieżniki chroniące mózg i odpowiedzialne za poprawę nastroju, uczucie euforii i zmniejszenie bólu związanego z ćwiczeniami. Niektóre badania wskazują na to, że regularne ćwiczenia fizyczne redukują ryzyko zachorowania na depresję nawet o kilkadziesiąt procent [4]. Mając w

pamięci wszystkie powyższe informacje, spodziewamy się dodatniej korelacji pomiędzy oceną aktywności fizycznej a oceną samopoczucia.

Z testu Spearmana otrzymujemy korelację 0.141, która jest istotna statystycznie (p-value około 0.03). Oznacza to, że im lepiej badane osoby oceniały swoją aktywność fizyczną, tym lepsza była ich ogólna ocena samopoczucia. W grupie samych kobiet korelacja wynosi 0.061 i jest nieistotna statystycznie. W grupie mężczyzn korelacja wynosi 0.131 i jest na granicy istotności statystycznej (p-value około 0.1).

Zależność między samopoczuciem a wiekiem

Mogłoby się здаwać, że u starszych osób będzie występowało gorsze samopoczucie. Jednakże badania prowadzone przez amerykańskich naukowców w San Diego pokazały, że pomimo zmniejszonej sprawności psychicznej, starsze osoby cieszą się lepszym zdrowiem psychicznym, mają dobry nastrój i są spokojniejsi o swoje życie. Z kolei według tych badań, najbardziej niezadowoleni z życia są młodzi ludzie (dwudziesto- i trzydziestolatki) [9]. W badanej próbie rozkład wieku jest nierównomierny, najwięcej jest osób młodych, szczególnie w wieku około 21 lat. Sprawdźmy, czy istnieje zależność między wiekiem a ogólną oceną samopoczucia, jednak wyniki należy traktować ostrożnie. Aby zniwelować wpływ nierównomiernego rozkładu wieku wśród ankietowanych, próbka została podzielona na trzy kategorie wiekowe: poniżej 21 lat, 21-24 lata, oraz 25 i więcej, o liczebnościach odpowiednio 70, 39 oraz 131. Test Kruskala-Wallis nie wykazuje istotnych różnic w ocenie samopoczucia w zależności od wieku. Również wykres ramka-wąsy (rys. 1) nie wskazuje na różnice w ogólnej ocenie samopoczucia w zależności od wieku.

Rys. 1. Wykres ramka-wąsy przedstawiający rozkład samopoczucia w różnych grupach wiekowych

Źródło: Opracowanie własne

Zależność pomiędzy samopoczuciem a używaniem urządzeń elektronicznych

Urządzenia elektroniczne są obecnie nieodłącznym elementem życia człowieka. Mamy tu na myśli telefony, komputery, telewizory, tablety i podobne nowinki technologiczne. Do pewnego stopnia używanie tych urządzeń może mieć pozytywne skutki. Oszczędza czas, ułatwia wiele zadań i pozwala je lepiej wykonywać, powstrzymując przed popełnieniem błędów. Niektóre badania wskazują na to, że przykładowo oglądanie telewizji poprawia umiejętność skupienia się u dzieci. Większość badań konkluduje jednak, że nadmierne oglądanie telewizji wpływa negatywnie na rozwój psychofizyczny dziecka [5]. Wiadomo także, że urządzenia elektroniczne mają wpływ na mózg człowieka ze względu na pole elektromagnetyczne, które tworzą. Badania pokazują, że osoby pracujące przed ekranem częściej skarżą się między innymi na zmęczenie, migreny i stres. Jedno z badań pokazuje nawet, że w grupie kobiet ciężarnych pracujących przy komputerze częściej dochodziło do poronień. Wiele z negatywnych symptomów jest związanych z tym, że komputery wytwarzają pole magnetyczne z jonami dodatnimi oraz ponieważ ekrany sprawiają, że rzadziej mrugamy. Badania mówią, że urządzenia elektroniczne powinny się znajdować w odległości około metra od użytkownika [6]. Przenośne urządzenia elektroniczne takie jak smartfony i tablety, ponieważ zawsze można je mieć przy sobie, powodują, że użytkownik wielokrotnie przerywa inne zajęcia, aby sprawdzić jakąś informację na urządzeniu. Może to powodować nadmiar bodźców i przeciążenie oraz gorszą koncentrację. Póki co urządzenia elektroniczne nadal są na tyle nowym zjawiskiem, że nie można z całą pewnością mówić o ich wpływie na samopoczucie, ale spodziewamy się w tym badaniu uzyskać ujemną korelację pomiędzy czasem ich użytkowania a ogólną oceną samopoczucia.

Dla tej zależności z testu Spearmana została uzyskana ujemna wartość korelacji -0.143 (istotna statystycznie, p -value 0.03). Oznacza to, że im więcej czasu ktoś spędzał, korzystając z urządzeń elektronicznych, tym gorsza była jego ogólna ocena samopoczucia. Dla samych kobiet wartość korelacji wynosi -0.228 (istotna statystycznie, p -value 0.01), a dla mężczyzn -0.09 (nieistotna statystycznie).

Zależność pomiędzy samopoczuciem a dietą

Obecnie wiadomo, że spożywanie pokarmu może służyć nie tylko zaspokojeniu głodu, ale także potrzeb psychologicznych i społecznych człowieka. Przyjmowanie jedzenia może mieć na celu rozładowanie wewnętrznego napięcia emocjonalnego. Również rodzaj spożywanych pokarmów może mieć wpływ na nastrój, zależnie od mikroelementów, jakie zawiera. Niektóre składniki, zwiększając syntezę neuroprzekazników, powodują poprawę nastroju. Warto też wspomnieć, że nadmierne jedzenie prowadzi do nadwagi i otyłości, co z kolei u wielu osób skutkuje obniżonym nastrojem. Generalnie badania wskazują na to, że przez właściwe nawyki żywieniowe można regulować nastrój, a dzięki zbilansowanej diecie korzystnie wpływać na samopoczucie [3]. Spodziewamy się więc, że dla zależności pomiędzy samopoczuciem a dietą otrzymamy korelację dodatnią.

Z testu Spearmana dla tej zależności, otrzymujemy korelację 0.321 . Dla samych kobiet ta korelacja wynosi 0.351 , a dla mężczyzn 0.301 (wszystkie wartości są istotne statystycznie, przy p -value mniejszym lub równym 0.001). Oznacza to, że im lepiej badana osoba ocenia jakość swojej diety, tym lepsza

była jej ogólna ocena samopoczucia.

Zależność pomiędzy samopoczuciem a kontaktami społecznymi

Satysfakcjonujące kontakty społeczne pozytywnie wpływają korzystnie zarówno na zdrowie psychiczne, jak i fizyczne. Chronią nas przed samotnością, dając poczucie przynależności oraz kompetencji. Naukowcy z University College London przekonują, że aktywne życie społeczne w wieku 50-70 lat zmniejsza ryzyko demencji. Niektóre badania wskazują także na to, że udane relacje międzyludzkie mogą opóźnić starzenie się organizmu [7]. Badacze ogólnie zgadzają się co do tego, że posiadanie przyjaciół jest dobre dla poczucia szczęścia oraz dobrego samopoczucia psychicznego, choć, co ciekawe, zbyt duża ilość relacji towarzyskich może być szkodliwa. Badania wskazywały, że najlepsze samopoczucie pojawiało się u osób mających 4 do 5 bliskich relacji. Z kolei mniej korzystny wpływ na samopoczucie pojawiał się przy 7 lub więcej bliskich związkach [8]. Na podstawie istniejących badań spodziewamy się dodatniej korelacji pomiędzy oceną kontaktów społecznych przez badaną osobę a jej ogólną oceną samopoczucia.

Dla tej zależności z testu Spearmana otrzymujemy korelację około 0.474. Dla kobiet jest to 0.510, a dla mężczyzn 0.407 (w każdym przypadku istotność statystyczna przy p-value mniejszym od 0.001). Taka korelacja oznacza, że im lepsze są kontakty społeczne danej osoby, tym lepiej ocenia ona swoje ogólne samopoczucie. Jest to najwyższa korelacja z uzyskanych na badanej próbie.

Modele liniowe ogólnej oceny samopoczucia

Dla całej badanej próbki model zależności samopoczucia od pozostałych czynników ma następującą postać:

$$\text{Samopoczucie} = -4.59 + 0.34 * \text{Kontakty} +$$

$$0.13 * \text{Dieta} - 0.09 * \text{Urządzenia} + 0.09 * \text{Sen} + 0.07 * \text{Aktywność}$$

Współczynnik determinacji R^2 tego modelu wynosi około 33%.

Dla samych kobiet, ten model ma postać:

$$\text{Samopoczucie} = -3.6 + 0.35 * \text{Kontakty} +$$

$$0.08 * \text{Dieta} - 0.14 * \text{Urządzenia} + 0.1 * \text{Sen}$$

W modelu dla kobiet całkowicie nieistotny jest wpływ aktywności fizycznej na samopoczucie. Wpływ snu i diety znajduje się na granicy istotności (p-value około 0.1). R^2 tego modelu wynosi około 34%.

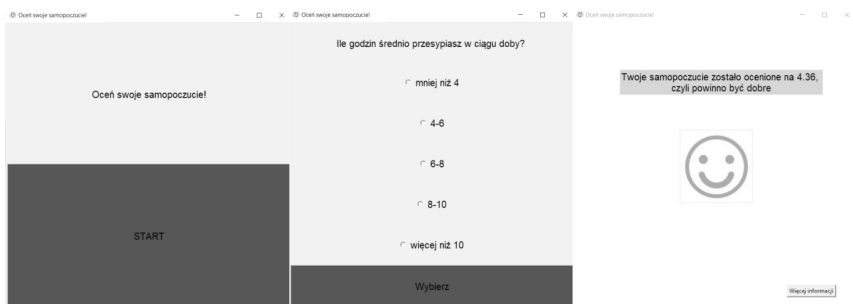
Dla samych mężczyzn, ten model ma postać:

$$\text{Samopoczucie} = -6.09 + 0.33 * \text{Kontakty} +$$

$$0.18 * \text{Dieta} + 0.13 * \text{Sen} + 0.08 * \text{Aktywność}$$

W modelu dla mężczyzn całkowicie nieistotny jest wpływ korzystania z urządzeń elektronicznych na samopoczucie. Wpływ snu oraz aktywności

znajduje się na granicy istotności (p-value około 0.1). R^2 tego modelu wynosi około 35%.

Rys. 2. Aplikacja oceniająca samopoczucie na podstawie modelu liniowego oraz uzupełnienia ankiety na temat snu, diety, aktywności fizycznej, używania urządzeń elektronicznych oraz kontaktów społecznych
Źródło: Opracowanie własne

W ramach niniejszych badań nad samopoczuciem, została stworzona aplikacja, która prosi użytkownika o wypełnienie ankiety na temat czynników badanych w tej pracy, a następnie na podstawie uzyskanego w tych badaniach modelu liniowego, ocenia samopoczucie użytkownika. Przykłady użycia tej aplikacji są przedstawione na rysunku 2.

Podsumowanie i wnioski

W tej pracy zbadany został wpływ różnych czynników na ocenę samopoczucia badanej osoby. Badania zostały przeprowadzone na pewnej próbie, a wyniki porównano z ogólną wiedzą na temat samopoczucia człowieka. Czynniki wpływającymi pozytywnie na samopoczucie (w kolejności od najsilniejszego wpływu) były: kontakty społeczne, dieta, sen, aktywność fizyczna. Czynnikiem wpływającym negatywnie było używanie urządzeń elektronicznych. Wiek nie był czynnikiem istotnie różnicującym ocenę samopoczucia. Średnia ocena samopoczucia różniła się pomiędzy płciami i była niższa w grupie kobiet. Ze względu na tę różnicę, przeprowadzone zostały także analizy osobno dla kobiet i mężczyzn. W przypadku snu, diety oraz kontaktów fizycznych, wyniki były zbliżone w obu podgrupach (wszystkie te trzy czynniki miały nieco wyższą korelację z samopoczuciem w grupie kobiet niż mężczyzn). Zależność pomiędzy samopoczuciem a czasem poświęconym na korzystanie z urządzeń elektronicznych była nieistotna w grupie mężczyzn. Z kolei w grupie kobiet nieistotna była zależność pomiędzy samopoczuciem a aktywnością fizyczną. Różnice te widać także w modelach liniowych obrazujących zależność samopoczucia od pozostałych czynników. Modele te mają dość niski współczynnik R^2 (około 33-35%), dlatego można by się zastanawiać, czy warto przeprowadzić badania, które uwzględnią wpływ innych czynników niż tylko tych pięciu, aby poprawić procent wyjaśnianej zmienności. Ciekawe wyniki mogłoby też dać powtórzenie tych badań obecnie, w trakcie pandemii – można by w ten sposób zbadać hipotezę, czy zmiany związane z pandemią miały wpływ na średnie samopoczucie.

W załączniku do tej pracy znajduje się infografika przedstawiająca wyniki dotyczące wpływu na samopoczucie pięciu badanych czynników.

Załącznik do pracy - Infografika przedstawiająca wpływ różnych czynników na ogólną ocenę samopoczucia

Źródło: opracowanie własne

LITERATURA

[1] Wojciszke B., Baryła W., *Skale do Pomiaru Nastroju i Sześciu Emocji*. Czasopismo Psychologiczne, Tom 11, Nr 1, 2004, str. 31–47

[2] Hlawaty M., *Czy sen i odpoczynek mają wpływ na nasze zdrowie?*

<https://www.profilaktykawmalopolsce.pl/centrum-wiedzy/816-czy-sen-i-odpoczynek-maja-wplyw-na-nasze-zdrowie> (09.08.2021)

[3] Glibowski P., Misztal A., *Wpływ diety na samopoczucie psychiczne*. Bromatologia i Chemia Toksykologiczna, XLIX, 2016, I, str. 1-9

[4] Super-ego, *Rola aktywności fizycznej w utrzymaniu zdrowia i higieny psychicznej* <https://www.superego.com.pl/rola-aktywnosci-fizycznej-w-utrzymaniu-zdrowia-i-higieny-psychicznej/> (09.08.2021)

[5] Herok K., Mitas A., Lipowicz A., *Wpływ urządzeń elektronicznych na rozwój psychofizyczny dzieci w wieku przedszkolnym*, Edukacja – Technika – Informatyka, nr 3/29/2019

[6] Piękno umysłu, *Urządzenia elektroniczne – czy wiesz, jak wpływają na mózg?* <https://pieknoumyslu.com/urzedzenia-elektroniczne-wplyw-na-mozg/> (09.08.2021)

[7] Matacz M., *Chcesz być zdrowy – zadbaj o relacje z innymi* <https://zdrowie.pap.pl/psyche/chcesz-byc-zdrowy-zadbaj-o-relacje-z-innymi> (09.08.2021)

[8] Mazur K., *Zbyt wiele relacji społecznych w życiu szkodzi* <https://www.focus.pl/artykul/zbyt-wiele-relacji-spoecznych-w-zyciu-szkodzi> (09.08.2021)

[9] PJ, *Starość nie radość? Wręcz przeciwnie!* Newsweek Psychologia 2/2018 <https://www.newsweek.pl/wiedza/nauka/poziom-szczescia-wzrasta-z-wiekami-jak-to-wyglada-u-polakow/hnf0nn2> (09.08.2021)

[10] Wątroba J., *Wspomaganie statystycznej analizy wyników badań empirycznych w STATISTICA 9*, StatSoft Polska Sp. z o. o., 2009

[11] Wikipedia, *Współczynnik korelacji rang Spearmana* https://pl.wikipedia.org/wiki/Wsp%C3%B3%C5%82czynnik_korelacji_rang_Spearmana (11.08.2021)

[12] World Health Organization. *Promoting mental health: concepts, emerging evidence, practice* (Summary Report). Geneva: World Health Organization; 2004.

SAMOROZWÓJ OSÓB STARSZYCH

Gruszka Adrianna

*Uniwersytet Śląski, studentka, Katowice
gruszadrianna@gmail.com*

Wprowadzenie

Współczesne badania demograficzne już od kilkunastu lat kładą nacisk na zjawisko starzenia się społeczeństw, niosące ze sobą istotne zmiany socjoekonomiczne. Przygotowanie się do tych zmian, zarówno pod względem gospodarczym, jak i społecznym, powinno należeć do kwestii priorytetowych w polityce większości państw Unii Europejskiej. Odnosi się to nie tylko do próby przystosowania różnych sektorów usług, w tym opieki zdrowotnej, ale także do innej perspektywy systemów kształcenia i samorozwoju. Mimo wyraźnych zmian demograficznych i podążających za nimi wyzwań oraz nowych perspektyw, w badaniach naukowych nadal przeważają badania na innych grupach badawczych. W ten sposób osoby powyżej 60. roku życia mogą doświadczać niezrozumienia w interakcjach społecznych, a także zagrożenia wielorakimi problemami natury psychicznej z powodu braku dostatecznej ilości informacji odnośnie profilaktyki zaburzeń psychicznych u osób starszych. Kwestia ta wydaje się szczególnie istotna w kontekście pandemii COVID-19. Zgodnie z raportem IPS dotyczącym jakości życia seniorów, ponad połowa przebadanych osób w wieku 60 lat i więcej deklarowała gorszą kondycję psychiczną niż przed pandemią (Instytut Polityki Senioralnej Senior.hub, 2018). Z tych powodów wydaje się niezwykle istotne, by zgłębiać problemy związane z dobrostanem psychicznym osób starszych, także w kontekście rozwoju i samorealizacji.

Pojęcie samorealizacji

Anna Jaroszevska w swoim artykule rozpatruje przywołane pojęcie w kontekście satysfakcji z działań oraz realizacji potencjału osobowości (Jaroszevska, 2009). Przywołany sposób rozumienia samorealizacji wydaje się trafny także w kontekście rozwoju seniorów. Istotnym wydaje się także podkreślenie już istniejącego potencjału i dążenie do gromadzenia zasobów. Nabywanie nowych bądź doskonalenie już wcześniej nabytych kompetencji zdaje się mieć ogromne znaczenie na etapie rozwojowym, w którym dotychczasowa sprawność fizyczna i aktywność społeczna ulegają zmianie z powodu nasilających się problemów zdrowotnych, utratę bliskich znajomych, zaburzenia pamięci itp. Rozpatrywanie przedstawionych zmian w innej perspektywie niż walka z ułomnością człowieka, prowadzi do rozważań na płaszczyźnie pojęcia samorealizacji, nowych wyzwań i realizacji nabytych zasobów. Taka interpretacja wydaje się szczególnie ważna w kontekście zjawiska marginalizacji społecznej, na którą narażeni są seniorzy.

Niektóre determinanty socjopsychologicznych problemów osób starszych
Marginalizacja społeczna, samotność, poczucie zagubienia w otaczającej rzeczywistości to tylko niektóre z problemów, na które szczególnie narażeni są seniorzy. Przyczyn przedstawionych zjawisk może być wiele, jednak należy wyróżnić kilka determinantów:

- śmierć bliskich osób, partnerki/partnera, przyjaciół, znajomych, przez co

sieć wsparcia społecznego staje się bardziej uboga,

- pogorszenie się zdrowia fizycznego – ubytek tkanki mięśniowej, obniżenie działania układu immunologicznego, problemy z oddawaniem moczu, bóle kostno-stawowe to kilka z możliwych problemów wieku starczego, które utrudniają aktywności ruchowe, zawodowe i społeczne,

- lęk przed śmiercią,

- brak właściwej polityki społecznej – traktowanie osób starszych jako problemu zamiast rozpatrywanie ich doświadczenia zarówno życiowego, jak i zawodowego jako istotnego źródła wiedzy i doskonalenia wielu sektorów życia społecznego,

- niewielki dostęp do lekarzy-specjalistów,

- wykluczenie cyfrowe.

Podane powyżej możliwe determinanty problemów seniorów mogły ulec nasileniu w czasie pandemii COVID-19. Tym bardziej istotne wydaje się badanie tych problemów i szukanie możliwych rozwiązań czy ułatwień w kontekście rozwoju osób starszych w obszarach samorozwoju i interakcji społecznych.

Hipotezy badawcze

Podstawowym celem przeprowadzonego badania było zbadanie możliwych problemów socjopsychologicznych osób starszych w obszarze samorealizacji i rozwoju.

Postawione cele badawcze doprowadziły do następujących hipotez:

H1: Głównym problemem osób starszych utrudniającym samorealizację jest zjawisko marginalizacji społecznej.

H2: Osoby starsze doświadczają marginalizacji społecznej ze strony członków rodziny.

Materiał i metoda

W przeprowadzonym badaniu wzięło udział dwadzieścia osób w wieku sześćdziesięciu lat i starszym, z czego trzy najliczniejsze grupy wiekowe (21,1%) stanowiły osoby w wieku 63-65 lat, 66-68 lat i 69-71 lat. Najliczniejszą grupą badaną ze względu na płeć były kobiety (68,4% osób badanych). Osoby badane zamieszkiwały różne regiony Polski: województwo wielkopolskie, śląskie, dolnośląskie i opolskie. W badaniu wykorzystano kwestionariusz własny składający się z dwudziestu pytań. Trzy pytania miały charakter pytań demograficznych. Dwa pytania z kwestionariusza to pytania wielokrotnego wyboru z opcją wpisania odpowiedzi własnej, a piętnaście pytań było jednokrotnego wyboru do ustosunkowania się w pięciostopniowej skali. Osoby badane miały wyobrazić sobie, że podejmują którąś z wymienionych lub wybranych przez siebie aktywności, spróbować ustosunkować się do twierdzeń oraz podać główną przyszkodę, z powodu której podanej aktywności by nie podjęły. Badania przeprowadzone były w formie ankiety papier-ołówek oraz kwestionariusza online.

Wyniki

Wyniki analiz pozwoliły na odrzucenie wszystkich hipotez.

W zakresie hipotezy H1: Głównym problemem osób starszych utrudniającym samorealizację jest zjawisko marginalizacji społecznej. Hipoteza ta nie potwierdziła się.

W pytaniu wielokrotnego wyboru z opcją wpisania odpowiedzi własnej o treści „Zastanów się chwilę, dlaczego nie podjąłbyś/nie podjęłaś zaznaczonej/zaznaczonych aktywności?” połowa osób badanych zaznaczyła odpowiedź „brak dostępu do jakichkolwiek interesujących mnie aktywności”, 21,1% osób zaznaczyło jako przeszkodę sprawność fizyczną, a 10,5% osób zaznaczyło odpowiedź „opinia społeczeństwa”.

W zakresie hipotezy H2: Osoby starsze doświadczają marginalizacji społecznej ze strony członków rodziny. Hipoteza ta nie potwierdziła się.

W pytaniu wielokrotnego wyboru „Zastanów się chwilę, dlaczego nie podjąłbyś/nie podjęłaś zaznaczonej/zaznaczonych aktywności?” żadna z osób badanych nie zaznaczyła odpowiedzi „opinia rodziny”. Co więcej, w pytaniach w formie twierdzeń do ustosunkowania się na pięciostopniowej skali, które dotyczyły wyobrażenia sobie hipotetycznej sytuacji, w której osoba badana podejmuje jakąś dodatkową aktywność w twierdzeniu o treści: „Osoby z rodziny będą negatywnie komentować mój wybór” ponad połowa respondentów zaznaczyła odpowiedź „Zdecydowanie się nie zgadzam”. Na twierdzenie „Osoby z rodziny będą komentować mój wybór” przeważający procent osób badanych (45%) zaznaczyło odpowiedź „Zdecydowanie się nie zgadzam”, a druga najliczniejsza grupa (25%) zaznaczyło odpowiedź „Ani się zgadzam, ani się nie zgadzam”. Na pytanie „Rodzina będzie się ze mnie śmiać” 60% osób badanych zaznaczyło odpowiedź „Zdecydowanie się nie zgadzam”.

Pytanie: Osoby z rodziny będą negatywnie komentować mój wybór.

Treść odpowiedzi	Ilość udzielonych odpowiedzi
Zdecydowanie się zgadzam	20%
Zgadzam się	5%
Ani się zgadzam, ani się nie zgadzam	5%
Nie zgadzam się	15%
Zdecydowanie nie zgadzam się	55%

Tabela 1. Marginalizacja ze strony członków rodziny, pytanie nr 1, źródło: opracowanie własne.

Pytanie: Osoby z rodziny będą komentować mój wybór.

Treść odpowiedzi	Ilość udzielonych odpowiedzi
Zdecydowanie się zgadzam	15%
Zgadzam się	5%
Ani się zgadzam, ani się nie zgadzam	25%
Nie zgadzam się	10%
Zdecydowanie nie zgadzam się	45%

Tabela 2. Marginalizacja ze strony członków rodziny, pytanie nr 2, źródło: opracowanie własne.

Analiza wyników

Być może zjawisko braku dostępności interesujących zajęć spowodowana jest niewielkim zainteresowaniem potrzebami osób starszych. Główną bazą współczesnych reklam stają się komunikatory internetowe, z których seniorzy

korzystają w znacznie mniejszym stopniu niż młodzież. Z przeprowadzonych przez CBOS badań wynika, że dwie trzecie przebadanych osób starszych w wieku 65-74 lat nie korzysta z Internetu (CBOS, 2020), co może w istotny sposób wiązać się z trudnościami w dotarciu do informacji na temat nowo organizowanych aktywności w obszarze zamieszkania. Wykluczenie cyfrowe może mieć związek z brakiem informacji o dostępnych aktywnościach, a tym samym wiązać się z poważnymi konsekwencjami dla osób w wieku starszym.

Z powodu zjawiska starzenia się społeczeństwa zjawisko marginalizacji może występować rzadziej prawdopodobnie z powodu większej świadomości możliwości i realiów wieku starszego, jednak wyciągnięcie dokładniejszych wniosków wymaga większej ilości rzetelnych danych i szczegółowego zbadania zjawiska.

W kontekście wyników dotyczących hipotezy drugiej, marginalizacja ze strony rodziny może być mniej powszechnym zjawiskiem z powodu pełnienia przez seniorów istotnej pozycji w klanie. Starszy członek rodziny staje się źródłem wiedzy życiowej oraz wyrozumiałą grupą wspierającą (strona 19). Pomimo wielu zmian i przeobrażeń modeli rodziny, ten współczesny nadal może zakładać wzajemną wymianę usług między młodszą a starszą częścią klanu, rodzina staje się również głównym miejscem zawierania więzi międzypokoleniowych (Różański, 2017).

Możliwe błędy metodologiczne

Przeprowadzenie badania na obszarze całego kraju, a także poza nim, dałoby rzetelniejszy obraz badanego zjawiska. Należałoby przebadać także większą ilość osób, by jak najbardziej zminimalizować czynniki zewnętrzne. Warto kontynuować badania po ocenie kwestionariusza przez wykwalifikowanych sędziów niezależnych. Dalsze prowadzenie badania pozwoliłoby na uzyskanie kolejnych ważnych informacji na temat samorozwoju osób starszych, a tym samym lepiej dostosować możliwe zastosowania praktyczne.

Proponowane zastosowanie praktyczne

Dodatkowa analiza wyników pozwala stwierdzić, że podjęcie dodatkowej aktywności mogłoby wpłynąć na poziom odczuwanego samopoczucia osób starszych.

Pytanie: Ta aktywność poprawiłaby moje samopoczucie.

Treść odpowiedzi	Ilość udzielonych odpowiedzi
Zdecydowanie się zgadzam	70%
Zgadzam się	0%
Ani się zgadzam, ani się nie zgadzam	15%
Nie zgadzam się	5%
Zdecydowanie nie zgadzam się	10%

Tabela 3. Podejmowanie aktywności a samopoczucie, pytanie nr 1, źródło: opracowanie własne.

Pytanie: Czułabym się dobrze, podejmując tę aktywność.

Treść odpowiedzi	Ilość udzielonych odpowiedzi
Zdecydowanie się zgadzam	70%
Zgadzam się	5%
Ani się zgadzam, ani się nie zgadzam	10%
Nie zgadzam się	0%
Zdecydowanie nie zgadzam się	15%

Tabela 4. Podejmowanie aktywności a samopoczucie, pytanie nr 2, źródło: opracowanie własne.

Sytuacja hipotetyczna, w której osoby badane wyobrażają sobie możliwą aktywność z listy bądź z poza niej, pozwala odpowiedzieć na potrzeby seniorów z danego obszaru kraju. Ponad połowa respondentów wybrała basen jako aktywność, którą mogłaby podjąć, na drugim miejscu (30%) znalazły się zajęcia na Uniwersytecie Trzeciego Wieku oraz klub czytania książek. Kolejno znajdowały się także takie zajęcia jak nordic walking, kurs obsługi komputera oraz zajęcia z asertywności. Analizując odległość do najbliższych ośrodków turystyki wodnej czy Uniwersytetów Trzeciego Wieku można odnieść wrażenie, że dużym problemem może być brak informacji o istnieniu w pobliżu miejsca zamieszkania takich ośrodków, jak również godziny otwarcia dla seniorów w związku z dużym zainteresowaniem. Niektóre baseny zalecają seniorom przychodzenie tylko w godzinach porannych, co ma związek z dużym zainteresowaniem młodzieży tą formą spędzania czasu w godzinach popołudniowych i wieczornych, gdy kończą się ich zajęcia szkolne. Taka forma radzenia sobie z kolejkami i tłokiem w ośrodkach może powodować zmniejszenie zainteresowania tą formą spędzania wolnego czasu u osób starszych z powodu braku wolnego czasu w narzucanych godzinach, zmiany harmonogramu dnia itp. Być może wyważonym sposobem na rozwiązanie problemu „peak hours” byłoby wprowadzenie dodatkowych zniżek dla osób w wieku starszym, które przychodzą w godzinach porannych. Sposób informowania osób starszych może stanowić problem z powodu rosnącej popularności promowania nowych ośrodków w Internecie, do którego część seniorów nadal ma ograniczony dostęp – z powodu środków finansowych i ograniczeń związanych z umiejętnościami i zasobami. Ciekawym sposobem informowania o takich aktywnościach mogłoby być wprowadzenie reklam w szkołach, do których uczęszczają wnuczki osób starszych, mogący odgrywać istotną rolę informatorów oraz wykorzystanie placówek często odwiedzanych przez osoby starsze – sklepów osiedlowych i kościołów. Dodatkowo reklamy w formie plakatów na przystankach autobusowych mogłyby zwiększyć świadomość starszych osób o dostępności różnych aktywności w miejscach zamieszkania.

Interesującą formą pomocy osobom starszym w samorozwoju mógłby być program w szkole, w którym młodzież mogłaby zaprosić na zajęcia pozalekcyjne z asertywności czy obsługi komputera swoją babcię bądź dziadka. Uczeń otrzymałby jakąś formę nagrody, a seniorzy mogliby wziąć udział w zajęciach skierowanych w ich stronę oraz dowiedzieć się o innych dostępnych aktywnościach. Ponadto, jak pisze Tomasz Różański:

Kontakty z wnukami przyczyniają się natomiast do zmniejszenia poczucia osamotnienia i bezużyteczności wśród seniorów, ponadto stymulują ich do

podejmowania różnych form aktywności.¹

Utworzenie klubu nordic walking przez urzędy miast mogłoby przynieść zyski nie tylko dla kondycji psychicznej, ale także w ramach zdrowia fizycznego osób starszych. Z tego powodu zrozumiała reklama skierowana do seniorów w gabinetach lekarskich pozwoliłaby na zwiększenie świadomości na temat dostępności takiej formy spędzania czasu.

Przeprowadzone badania pozwalają na opracowanie wielu zastosowań praktycznych, które w znaczący sposób mogłyby wpłynąć na samorozwój osób w wieku 60 lat i więcej.

Wstęp do dyskusji

Przeprowadzone badania dostarczają istotnych danych na temat funkcjonowania osób w wieku starszym. Jednak pomimo postępującego procesu starzenia się społeczeństwa, osoby starsze nadal zwracają uwagę na problem z dostępnością do interesujących ich aktywności. Badania te pokazują, że samorozwój osób starszych może stać się w przyszłości ważną kwestią społeczną. Istotność zastanowienia się nad najbardziej pomocowymi rozwiązaniami problemów, które seniorzy napotykają na drodze do rozwijania własnego potencjału, wydaje się podkreślać fakt wynikający z badań, iż takie aktywności mogłyby wpłynąć na samopoczucie osób starszych.

BIBLIOGRAFIA

Centrum Badania Opinii Społecznej (2020). Korzystanie z internetu. Komunikat z badań. Opr. Michał Feliksiak. Warszawa: Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej.

Instytut Polityki Senioralnej SeniorHub (2021), Jakość życia osób starszych w Polsce w pierwszym roku pandemii COVID-19, online: <https://seniorhub.pl/wp-content/uploads/2021/04/Raport-Jakosc-zycia-osob-starszych-w-trakcie-pandemii-covid-19.pdf>, [dostęp: 04.2021].

Jaroszewska, A. (2009). Uczenie się języków obcych jako jedna z form samorealizacji ludzi starszych. *Lingwistyka Stosowana* nr 1, 115-125.

Kijak, J. R., Szarota, Z. (2013). Starość. Między diagnozą a działaniem. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.

Różański, T. (2017). Współczesna rodzina jako środowisko życia i aktywności osób starszych. *Wybrane kwestie. Teologia i człowiek*: 40 (2017) 4.

¹ T. Różański, *Współczesna rodzina jako środowisko życia i aktywności osób starszych. Wybrane kwestie*, w: „*Teologia i człowiek*” 40 (2017) 4, s. 236

ЧИННИКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Жеманюк Світлана Павлівна

*аспірант Запорізького національного університету, Запоріжжя
zhemanyuk.s@gmail.com*

*Науковий керівник –
канд. психол.наук, доцент Л.В. Спіцина*

Останніми роками спостерігається стрімка актуалізація досліджень, які стосуються феномену психологічного благополуччя. Зокрема, активно аналізується його вплив на професійну діяльність осіб, які стикаються з підвищеним рівнем інтелектуального й психічного навантаження на робочому місці. Центрування фокусу уваги на вивченні феномену психологічного благополуччя в професійній діяльності пов'язано з сьогоденною актуалізацією завдання ефективного виконання професійних обов'язків медичними працівниками. Отже, метою нашої статті є виявлення чинників, які розглядаються сучасними науковцями як такі, що можуть впливати на рівень підтримання психологічного благополуччя медичних працівників, зокрема й студентів вищої школи медичного спрямування.

Наразі в наукових джерелах виявляються різні підходи до визначення чинників благополуччя особистості. Дослідниками відмічається, що певні явища, в залежності від концепції, на яку спирається автор, досліджуючи феномен психологічного благополуччя, можуть розглядатись і як чинники, що впливають на рівень психологічного благополуччя, і як структурні елементи феномену благополуччя. Наприклад, Ю. Кашлюк серед чинників, що визначають рівень та структуру психологічного благополуччя, відмічає соціально-економічні, соціокультурні, біологічні, психологічні [1]. Л. Куліков виокремлює соціальні, духовні, фізичні, матеріальні й психологічні умови, що впливають на рівень психологічного благополуччя особистості [2]. В дослідженні Л. Сердюка [3] увага зосереджена на соціально-психологічних чинниках благополуччя як безпеці й комфортності домашнього середовища; атмосфері любові, яка характеризується сімейними radoшами, близькістю та гармонією; відкритістю і довірливістю міжособистісних взаємин; батьківському контролі й включеністю у життя дітей; відчутті значущості в сім'ї; сімейній підтримці відносин з людьми та видам діяльності дітей за межами сім'ї [3]. Крім цього, в якості чинників, що можуть впливати на рівень психологічного благополуччя, в дослідженнях розглядаються: властивості темпераменту, наприклад, екстраверсія, стиль атрибуції, емоційна стійкість, окремі риси характеру, такі як мудрість, сміливість, гуманність, соціальність, поміркованість, духовність, а також базові властивості особистості, академічна успішність, рівень досягнень [3; 4]. Визначається також відсутність окремої класифікації, яка спирається на особливості професійної діяльності, зокрема й медичних фахівців. Проте зазначається суттєва значущість соціального оточення особистості на відчуття задоволеності життям. Підкреслюється роль досягнень та академічної успішності як чинників, що можуть впливати на рівень психологічного благополуччя [3; 4].

Більш детально окреслимо чинники, що безпосередньо аналізуються в останні роки в контексті успішності професійної діяльності фахівців, пов'язаних з медициною. По-перше, це самоактуалізація, яка, згідно з точкою зору Т. Поліщук [5], розглядається як «прагнення людини до якомога повнішого виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей» та виявляється одним з суттєвих чинників психологічного благополуччя особистості. На думку В. Гресько, саме самоактуалізація визначається в якості одного з основних чинників психологічного благополуччя медичних працівників [6]. В цьому аспекті, слід підкреслити особливу роль, яку посідає самоактуалізація в процесі розвитку особистості на етапі професійного формування, починаючи з навчання в вищій школі.

По-друге, звернемо увагу на перфекціонізм як багатомірний особистісний конструкт, який «полягає у прагненні досягати довершеності у різних сферах життєдіяльності (професійній діяльності, міжособистісних відносинах та ін.), доводити результати своєї діяльності до найвищих еталонів (інтелектуальних, моральних, етичних)» [6]. Прагнення до високих результатів, постійного вдосконалення майстерності вельми характерно для медичних фахівців. Оскільки особлива роль відводиться деонтологічній складовій, яка, згідно з Х. Козак [7], «реалізується в глибокому розумінні [...] власного професійного обов'язку, високої професійної та морально-етичної відповідальності за якість процесу та результату». Проте, було встановлено, що прагнення до вдосконалення не завжди призводить до очікуваного результату [8]. Виявляється, що окремі прояви перфекціонізму серед студентів медичної спрямованості, корелюють з результатами негативних психічних впливів на ментальне здоров'я [9] та негативно впливають на загальний рівень благополуччя.

По-третє, в контексті професійного формування медичного працівника актуально розглянути професійну ідентичність. Становлення лікаря, як процес професійного розвитку особистості, що розпочинається у процесі здобуття ним вищої освіти і продовжується протягом життя, - є динамічним і безперервним. Одним з важливих сучасних поглядів є ідея про формування професійної ідентичності лікаря в освітньому процесі навчального закладу [10]. Професійна ідентичність розглядається як «динамічне утворення, феномен, що розвивається в процесі професійного становлення та сприяє самореалізації особистості» [7]. А. Розумна підкреслює вагомий зв'язок рівня сформованості професійної ідентичності з задоволеністю особистісних потреб людини. Саме протягом навчання відбувається формування особливих психологічних утворень, які складаються з певних установок та визначають власний метапрофесійний ідентифікаційний профіль [10].

Отже, сучасні наукові дослідження виявляють важливість протективних чинників підтримання оптимального рівня психологічного благополуччя медичних працівників, акцентуючи увагу на необхідності більш глибокого дослідження в цьому контексті певних особистісних феноменів, таких як самоактуалізація, перфекціонізм, професійна ідентичність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кашлюк Ю. І. Основні чинники, які впливають на психологічне благополуччя особистості / Ю. І. Кашлюк // Проблеми сучасної психології. – 2016. – Вип. 34. – С. 170–186.
2. Куликов Л. В. Детермінанти задоволеності життям. Общество и политика /

под. ред В. Ю. Большакова. СПб. : С. Петербургский ун-т, 2000. С. 476–510.

3. Сердюк Л. З. Структура та функція психологічного благополуччя особистості / Л. З. Сердюк // Актуальні проблеми психології. – 2017. – Т. V, Вип. 17. – С. 124–133.

4. Яворовська Л. М. Фактори становлення психологічного благополуччя особистості / Л. М. Яворовська, Г. С. Філоненко // Наука і освіта. – 2014. – № 12. – С. 216–220.

5. Поліщук Т. Самоактуалізація як чинник психологічного благополуччя особистості / Т. Поліщук // Психологічні виміри культури, економіки управління: Науковий журнал. – 2018. – № XI. – С. 236–243.

6. Гресько В. В. Перфекціонізм та самоактуалізація як провідні чинники лікарської діяльності / В. В. Гресько // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К. : Фенікс, 2016. – Т. XII. Психологія творчості. – Вип. 22. – С. 81–90.

7. Козак Х. Структура професійної ідентичності майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи / Х. Козак // Збірник наукових праць Національної служби України. Серія : Педагогічні науки. – 2018. – Вип. 1 (12). – С. 127–137.

8. Eley D. S. Perfectionism as a mediator of psychological distress: Implications for addressing underlying vulnerabilities to the mental health of medical students / D. S. Eley, V. Bansal, J. Leung // Medical Teacher. – 2020. – Vol. 42 (11). – P. 1301–1307.

9. Thornton J. NHS staff survey: just 29% of organisations take health and wellbeing seriously / J. Thornton // BMJ. – 2019. – Vol 364. – P. 1924.

10. Разумна А. Управління формуванням нормативної професійної ідентичності майбутніх медиків / А. Разумна // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2018. – Вип. 1. – С. 26–37.

WPLYW KONCEPCJI ZDROWIA PSYCHICZNEGO W UJĘCIU ANTONOVSKYEGO, KAROLA WOJTYŁY, KAZIMIERZA DĄBROWSKIEGO ORAZ ALBERTA BANDURY NA FILOZOFIĘ ZDROWIENIA

*Ornatowska Maria Adela,
Doktorant Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach
mar61or@interia.pl*

Wstęp

Koncepcje zdrowia psychicznego w ujęciu Arona Antonowskyego, Karola Wojtyły, Kazimierza Dąbrowskiego oraz Alberta Bandury stanowią fundament w poglądach dotyczących takich wartości jak zdrowie i życie człowieka. Bycie chorym jest stanem przejściowym, dzięki któremu myślimy i dążymy do osiągnięcia dobrostanu jakim jest zdrowie. Jan Kochanowski pisał: *„Szlachetne zdrowie, nikt się nie dowie, jako smakujesz, aż się zepsujesz”*. Tak więc skupiamy się nie na chorobie, ale na zdrowiu mobilizując potencjał psychiczny i zasoby fizyczne, aby wyostać się z „pułapki” jaką jest choroba. Dla Karola Wojtyły człowiek jest najwyższą wartością bez względu na Jego stan zdrowia czy choroby a relacje międzysobowe wymagają wzajemnego respektowania i poszanowania godności ludzkiej. Potwierdzeniem tej tezy są słowa rzymskiego komediopisarza żyjącego w II w. p.n.e. - Terencjusza: *„Homo sum et nihil humanum a me alie-*

numesseputo” („Człowiekiem jestem i nic, co ludzkie, nie jest mi obce”). Człowiek jest niepowtarzalną wartością posiadającą ludzką sprawność i zdolność twórczą, gotową zdaniem Kazimierza Dąbrowskiego do osiągnięcia wielopoziomowego dobrostanu, tak osobistego, społecznego jak i duchowego. Natomiast Albert Bandura lokuje działania ludzkie w zasobach osobowościowych i ogólnych dyspozycjach motywacyjnych jednostki a także w konfiguracjach bodźców środowiskowych i systemach wzmocnień. Funkcjonowanie społeczne człowieka opiera na ciągłej i wzajemnej interakcji determinant osobowościowych w jego naturalnym środowisku życia.

Według Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) zdrowie psychiczne jest „stanem dobrego samopoczucia, w którym jednostka zdaje sobie sprawę ze swoich zdolności, radzi sobie z normalnym stresem życia, może pracować wydajnie i owocnie oraz jest w stanie wnieść wkład do swojej społeczności”(1). Ta definicja, choć stanowi znaczny postęp w odejściu od konceptualizacji zdrowia psychicznego jako stanu braku choroby psychicznej, budzi kilka obaw i może prowadzić do potencjalnych nieporozumień, gdy identyfikuje pozytywne uczucia i pozytywne funkcjonowanie jako kluczowe czynniki psychiczne zdrowie. W rzeczywistości, jeśli chodzi o dobrostan jako kluczowy aspekt zdrowia psychicznego, trudno go pogodzić z wieloma trudnymi sytuacjami życiowymi, w których dobrostan może być nawet niezdrowy. Każdy człowiek w swoim życiu doświadcza radosnej wiosny, słonecznego lata, pięknej jesieni i mroźnej, srogiej zimy. Sztuką jest zachować zdrowie psychiczne mimo nie sprzyjających życiowo warunków. Przewlekła choroba somatyczna, uraz, brak pracy, powódź a z nią utrata dorobku życia, śmierć Kogoś bardzo bliskiego to sytuacje dalece traumatyczne, w wyniku których istnieje niebezpieczeństwo wystąpienia kryzysu psychicznego. A więc zdrowie psychiczne to nie „huurra optymizm”, ani też „bezpodstawny pesymizm”, ale zachowanie równowagi mimo trudności życiowych. Ludzie w dobrym zdrowiu psychicznym mają prawo do smutku, nostalgii, mają prawo być chorzy, źli lub nieszczęśliwi. Na pozytywne emocje i pozytywne funkcjonowanie składają się trzy składniki zdrowia psychicznego: dobrostan emocjonalny, dobrostan psychiczny i dobrobyt społeczny. Człowiek jest częścią społeczeństwa i stanowi o nim, wnosi większy lub mniejszy wkład, ale również jest odpowiedzialny za jednostkę, grupę a wszelkie działania mają sens i stanowią o spójności narodu. Wskaźnikami zdrowia psychicznego są: samorealizacja, w której jednostka jest w stanie w pełni wykorzystać swój potencjał; poczucie odnalezienia się w środowisku; oraz poczucie autonomii, tj. zdolności do identyfikowania, konfrontowania i rozwiązywania problemów.

Na zdrowie psychiczne wyraźnie wpływa kultura, która w pewien sposób ją definiuje. Człowiek uspołeczniony, korzystający z dóbr cywilizacyjnych jest dowartościowany a więc stanowi ugruntowany” materiał społeczny”, który daje mu autonomię i narzędzia do radzenia sobie w trudnych sytuacjach. Różnice w wartościach, kulturach i pochodzeniu społecznym w różnych krajach świata mogą utrudniać osiągnięcie ogólnego konsensusu w zakresie zdrowia psychicznego, ale stanowią interesujący przekrój pojmowania, czym jest zdrowie psychiczne z punktu widzenia człowieka w ujęciu globalnym?. Nie ulega wątpliwości, że będą pojawiać się nowe definicje zdrowia psychicznego, które jest ustawicznym procesem a więc ulega zmianie pod wpływem różnych czynników: osobowościowych, środowiskowych, kulturowych, cywilizacyjnych itd. Tak więc „*Zdrowie psychiczne to dynamiczny stan równowagi we-*

wewnętrznej, który umożliwia jednostkom korzystanie ze swoich zdolności w harmonii z uniwersalnymi wartościami społeczeństwa". Zagadnienie zdrowia i równowagi psychicznej jest podstawą określenia zdolności radzenia sobie w życiu i pełnienia ról społecznych. Jest związane ze wszystkimi dziedzinami życia człowieka w każdym jej wymiarze. Jedną z koncepcji opisujących to zagadnienie jest historyczne, ale wciąż aktualne spojrzenie Arona Antonowskiego, który poszukując odpowiedzi na pytanie, co decyduje o tym, że jedne osoby zachowują zdrowie i długie życie, inne zaś stosunkowo łatwiej zapadają na choroby i żyją krócej, sformułował swoją koncepcję salutogenezy, w której najważniejszym pojęciem jest poczucie koherencji. U podstaw tej koncepcji leży założenie, że pomiędzy zdrowiem a chorobą istnieje continuum stanów, które należy rozumieć całościowo, jako dynamiczny proces równoważenia wymagań i zasobów w toku konfrontacji ze stresem. Zasada, za pomocą której można wytłumaczyć, zdaniem autora, funkcjonowanie uogólnionych zasobów odpornościowych, jest globalna orientacja życiowa, nazwana przez Antonowskiego **gopoczuciem koherencji**. Według niego, osoby o silnym poczuciu koherencji mają tendencję do zachowań prozdrowotnych. **Koncepcja** zdrowia psychicznego sformułowana przez Kazimierza Dąbrowskiego, przedstawiciela ruchu higieny psychicznej w Polsce, wyraża się zdolnością do rozwoju wewnętrznego w kierunku wszechstronnego rozumienia, przeżywania, odkrywania i tworzenia coraz wyższej hierarchii rzeczywistości i wartości aż do konkretnego ideału indywidualnego i społecznego poprzez procesy dezintegracji pozytywnej i cząstkowej integracji wtórnej. Według tej definicji zdrowie psychiczne to dynamiczny proces psychiczny, a nie stan. W pojęciu tym Dąbrowski uwzględniał osiągnięcie wielopoziomowego dobrostanu, tak osobistego, społecznego jak i duchowego. Swoją zasadniczą koncepcję oparł na hierarchii wartości, czyli budowaniu układu wartości, gdzie wybory niższego rzędu są podporządkowywane wartościom rzędu wyższego. Proces budowania tej hierarchii jest z założenia twórczy i pełen niedopowiedzeń, dlatego psychonerwice uważał nie za chorobę, a naturalny sposób tworzenia się tej hierarchii. Całościowym merytorycznym dopełnieniem tego zagadnienia jest personalistyczna koncepcja człowieka Karola Wojtyły. Personalizm to „doktryna podkreślająca autonomiczną wartość człowieka jako osoby i postulująca jej pełną afirmację, to także programy działań wspierających rozwój osoby ludzkiej podporządkowujące wartości ekonomiczne i techniczne wartościom osobowo-duchowym” (Herbut 1997)⁽²⁾. Zgodnie z powyższą definicją, człowiek jest wartością samą w sobie a jego rozwój jest naturalnym zjawiskiem. Filozofia personalistyczna Karola Wojtyły stawia w centrum obszaru wartości dobro (Chudy 2005)⁽³⁾ i autentyczny rozwój człowieka; autentyczny, czyli taki, który zachowuje szacunek dla osoby ludzkiej i podporządkowuje mu wszystkie działania (Jan Paweł II 1987)⁽⁴⁾. Fundamentem tejże koncepcji jest wcześniejsza analiza ontologicznej podmiotowości osoby ludzkiej. Bez zrozumienia istoty bytu osobowego nie sposób zrozumieć jego odniesienia do innych osób. W naturze człowieka wyodrębniamy dwa poziomy bytowe: życie biologiczno-wegetatywne, ściśle związane ze światem natury i życie psychiczno-duchowe, dzięki któremu wykraczamy poza ten świat. Podmiotowość osoby jest rzeczywistością bardziej pierwotną, bardziej fundamentalną i mocniejszą bytowo od relacji międzyosobowych i od wspólnoty.

Personalistyczna wizja człowieka opiera się na definicji osoby, wg której osoba jest indywidualną substancją natury rozumnej. Oznacza to pewną

koncentrację aktywności i cech w danej jednostce, która sprawia, że ta jednostka jest spójna, odpowiedzialna za siebie i innych, za to co myśli, pragnie itd. Indywidualność i rozumność scalone w człowieku stanowią dwa filary definicji człowieczeństwa. Rozumność w filozofii klasycznej to położenie nacisku na rozum jako władzę poznawczą dominującą nad tym, co poznajemy w inny sposób: zmysłowy, religijny czy intuicyjny. Dalej autor zachwyca się istnieniem ludzkim. Istnienie człowieka jest niepowtarzalne pośród wszelkich innych istnień. Warte jest zachwytu od tego stopnia, że uznaje się je za najdoskonalszy akt (działania) człowieka. To typowo tomistyczna myśl: że pośród wielu doskonałości, jakie w człowieku można znaleźć, właśnie jego istnienie jest czymś najdoskonalszym. Możemy mieć doskonały wzrok, charakter pisma, grać na fortepianie – to wszystko jest wspaniałe, ale najdoskonalsze jest samo istnienie (u św. Tomasza nazwane aktem bytu). Skutkiem wzrastania w doskonałości jest wzrost istnienia: człowiek wchodzi na wyższe poziomy istnienia, aż po istnienie Boże. Naszym ostatecznym przeznaczeniem jest zjednoczenie z Bogiem. Kontynuując rozważania nt. osoby należy stwierdzić, że człowiek jest przede wszystkim „kims”: świadomym, wolnym, rozumnym. Papież ujmuje kwestię świadomości, kwestię wolności i kwestię racjonalności jako splecione ze sobą. Najciekawsze z tego jest przedstawienie świadomości jako możliwości poznania siebie samego. Człowiek najbardziej realizuje siebie samego, swoją podmiotowość – w aktywności czynu. Zgodnie z naturą człowiek dynamicznie rozwija się poprzez bytowanie z innymi ludźmi. Natomiast izolacja ma znamiona stagnacji a niejednokrotnie powoduje regres we wszystkich wymiarach życia. Dlatego też podejmując kwestię społecznej natury człowieka, Ojciec Święty pisze: „*Osoba ludzka posiada naturalny i strukturalny wymiar społeczny, jako że jest powołana w głębi swej istoty do wspólnoty z innymi oraz do dawania siebie innym*”⁽⁵⁾.

JPII był niekwestionowanym autorytetem moralnym i obrońcą człowieka, niezależnie od wyznawanej religii, kultury, rasy czy sytuacji. Obrona ta odwoływała się zawsze do wartości człowieka jako osoby, istoty rozumnej i wolnej, obdarzonej bezwarunkową godnością, istotą, w której integralnie łączą się wymiar fizyczny, psychiczny i duchowy.

W 2004 roku Jan Paweł II mówił: „Jeżeli chcemy zapewnić młodym przyszłość, edukacja musi być rozumiana jako dążenie do pełnego i harmonijnego rozwoju osoby, kształtowania dojrzałej świadomości moralnej, która pozwoli rozpoznawać dobro i odpowiednio postępować”⁽⁶⁾.

Zwrócenie uwagi na osobę ludzką, jej prawa ale również powinności, kierunek rozwoju i sens samorealizacji jest zadaniem niezwykle pilnym wychowawczo. Wymaga ono wnikliwej analizy i konsekwentnego wprowadzania wychowania określanego personalistycznym wszędzie tam, gdzie podejmuje się trud kształtowania zarówno drugiego człowieka, jak i samego siebie.

Poza Karolem Wojtyłą, podstaw pedagogiki personalistycznej należy szukać w poglądach E. Mouniera, J. Maritaina.

Szczególnie Maritain wiele miejsca w swej twórczości filozoficznej poświęcił problematyce wychowania personalistycznego. Wyprowadzał on swoją koncepcję osoby z filozofii św. Tomasza. Osobę ludzką w duchu tej filozofii, uważał za najwyżzej usytuowany „na drabinie bytów” podmiot, niepowtarzalną całość, mikrokosmos, wszechświat sam dla siebie. Maritain dowodził, że podmiotowość człowieka jest czymś mocniejszym i ważniejszym niż „ja”. W jednym z jego tekstów poświęconych analizie ludzkiej podmiotowości czytamy:

”Jedynie osoba jest wolna, jedynie osoba posiada w pełnym znaczeniu tego słowa wewnętrzną i podmiotowość, gdyż panuje nad sobą i bada samą siebie”⁽⁷⁾. Człowiek zatem to byt osobowy o niepowtarzalnej wartości. Z tym łączy się prawda, która ma wymiar aksjologiczny, a którą określa się terminem „godność osobowa”. O godności bowiem można mówić tylko w odniesieniu do człowieka. Pojęcie to oznacza i zawiera w sobie treść wartościującą etycznie. Wyraża ono zarówno kwalifikację czynów ludzkich, jak i ich etyczną ocenę. To człowiek jest podmiotem własnego działania, a o wartości etycznej jego działania stanowi właśnie wyjątkowa wartość człowieka⁽⁸⁾. Jak podkreślał wielokrotnie Jan Paweł II, człowiek powołany jest do zwycięstwa nad tym, co krępuje jego wolną wolę i czyni ją poddaną złu. Powołany jest on do zwycięstwa nad samym sobą⁽⁹⁾.

Personalistyczna koncepcja Jana Pawła II ma żywe odniesienie w postrzeganiu człowieka w nowej roli w wymiarze czysto medycznym. Spotkanie pacjenta z lekarzem jest szczególnym rodzajem relacji międzyosobowej, gdyż relacja ta wymaga wzajemnego respektowania i poszanowania godności ludzkiej⁽¹⁰⁾.

Omawiana relacja opiera się na płaszczyźnie, która jest zdeterminowana najwyższymi wartościami ludzkimi: życiem i zdrowiem człowieka. Czynności zawodowe lekarza, pielęgniarki, pedagoga zawsze podlegają weryfikacji w oparciu o normy etyczne oraz kryteria i standardy wykonywania zawodu określone ustawowo. Pacjent bez względu na jakiegokolwiek okoliczności powinien być traktowany podmiotowo i w żadnym wypadku nie może tracić właściwej Jemu tożsamości.

Potwierdzeniem tej tezy niech będą słowa Jana Pawła II „*lekceważenie natury człowieka, stworzonego dla wolności, jest nie tylko niedozwolone z punktu widzenia etycznego, ale i praktycznie niemożliwe*”⁽¹¹⁾. Lekarz nie może uzurpować sobie praw, które do niego nie należą, chociażby w kwestii podejmowania decyzji **poza pacjentem** dotyczących diagnostyki, wyboru terapii, stosowaniu przemocy i przymusu albo też pociągają za sobą kłamstwo, manipulowanie informacją lub jej nieujawnienie. Działania bez zgody i wiedzy pacjenta, przypisywaniu sobie prawa do decydowania o innej osobie, mimo że osoba ta jest w pełni świadoma i zdolna do samodzielnego podejmowania decyzji, naukowo określana jest mianem paternalizmu nieupoważnionego i ze wszech miar posiada znamiona czynu zabronionego.

Przyznanie prawa decyzji wyłącznie lekarzowi, z pominięciem, a czasem wbrew woli chorego, jest moralnie nie do przyjęcia, ponieważ narusza prawo chorego do niezależności i wolnego wyboru, obraża jego godność⁽¹²⁾.

Czasami stosując formy przymusu pośredniego, nie zawsze zauważalnego przez pacjenta (np. poprzez przemilczanie lub odpowiednie dawkowanie informacji), lekarz nie ma poczucia, że dokonuje jakiegokolwiek pogwałcenia zasad moralnych, skoro uważa, że działa dla dobra i w interesie chorego człowieka⁽¹³⁾. Zgodnie z literą prawa lekarz powinien informować pacjenta o różnych możliwych metodach postępowania diagnostyczno- terapeutycznego, następstwach ich stosowania bądź zaniechania. Po uzyskaniu wyczerpujących informacji pacjent ma prawo do wyrażenia zgody na udzielenie określonych świadczeń zdrowotnych lub jej odmowy⁽¹⁴⁾. Szczególne zainteresowanie prawami człowieka jest wynikiem doświadczenia współczesnego zagrożenia łamania praw człowieka, jak również wynikiem pełniejszej świadomości niezwyklej godności ludzkiej, która przerasta wszystkie rzeczy. Jan Paweł II mówił, że wszelkie prawa

wywodzą się z godności ludzkiej i w niej mają swój fundament⁽¹⁵⁾.

Personalistyczna wizja człowieka w ujęciu Karola Wojtyły jest całościowym obrazem najdoskonalszego dzieła Boga, uposażonego w ciało i duszę, obdarzonego bezwarunkową godnością, istotą w której łączą się wymiar fizyczny, psychiczny i duchowy. Osobą rozumną, spójną, odpowiedzialną. Indywiduum świadomym, wolnym, ceniącym dobro jako nadrzędną wartość, nieustannie rozwijającą się, ceniącą prawa i obowiązki.

Analiza ludzkiego zachowania i myślenia była przedmiotem zainteresowań Alberta Bandury (16). Autor próbował odpowiedzieć na pytanie jakie są źródła ludzkiego zachowania – jak przebiegają procesy jego regulacji. Bandura pisze: „Z perspektywy społecznego uczenia się nic nie jest prawdą, ani to, że ludzie są napędzani przez siły wewnętrzne ani to, że są popychani przez bodźce środowiskowe.” (17) Albert Bandura lokuje działania ludzkie w zasobach osobowościowych i ogólnych dyspozycjach motywacyjnych jednostki a także w konfiguracjach bodźców środowiskowych i systemach wzmacnień. Funkcjonowanie społeczne człowieka opiera na ciągłej i wzajemnej interakcji determinant osobowościowych w jego naturalnym środowisku życia.

Uczenie się przez konsekwencje zachowania to zdaniem Bandury kolejne źródło uczenia się, czyli najprościej ujmując to „wyciąganie wniosków” z naszych dotychczasowych działań, to również „uczenie się na błędach”, ale także uczenie się poprzez wzmacnienie, które nabyliśmy za sprawą osiągniętego sukcesu. Kolejnym sposobem uczenia się według Bandury jest obserwacja czyli modelowanie społeczne, któremu służą: uwaga, pamięć, procesy przekształcenia symbolicznej reprezentacji zapamiętanego zachowania w programy własnych działań, procesy motywacyjne. Należy dodać, że jakość uczenia się przez modelowanie zależy będzie od zasobów obiektu, który jest obserwowany. Z rozwojową analizą modelowania wiążą się procesy imitacyjne, czyli wiernie naśladowanie gotowych wzorców obserwowanego zachowania. Obok modelowania konkretnych zachowań dochodzimy do wyższego poziomu a mianowicie modelowania abstrakcyjnego. Późniejsze rozwojowo modelowanie to już nie pasywne kopiowanie zachowania modelu, ale wybiórcze wykorzystanie treści bądź zachowań z własną inwencją twórczą. Obserwator wydobyla wspólne atrybuty z różnych zachowań, ale także standardy, zasady i na ich podstawie generuje własne zachowania. Zwykle w praktyce, od każdego człowieka można się czegoś nauczyć. Ostatnią koncepcją A. Bandury jest determinizm zwrotny, w którym wprowadza do rozważań nowy wymiar a mianowicie dynamikę zmian przyczynowości w czasie. Zdaniem autora determinizm zwrotny to łańcuch interakcji między zdarzeniami, czego przykładem może być „skutek – przyczyna” naszych działań. Jeżeli doświadczamy skutku, zwykle niepomysłnego, wówczas doszukujemy się przyczyny, w tym celu pogłębiając naszą wiedzę, a w konsekwencji wyciągamy wnioski z doświadczenia. Bądź działania innych wywierają wpływ na nasze zachowania, co następnie generuje zmiany w środowisku. Obserwujemy zjawisko zwrotnego modyfikowania zachowań. Zgodnie z ważną tezą Bandury wiele naszych działań to akty samoregulacji, a więc działania wewnętrzne, symboliczne, które mają nas zmobilizować, bądź zniechęcić do określonego zewnętrznego zachowania. Zagadnienie ludzkiej wolności ma ścisły związek z naszymi działaniami i zachowaniami. Wolność w szerokim tego słowa znaczeniu daje możliwości, natomiast jej brak ogranicza je.

Bandura rozumie wolność jako ilość dostępnych nam możliwości działania i prawo do realizacji każdej z nich. Wolność osobista zdaniem autora jest nieustannie ograniczana zarówno przez innych (piętno, wykluczenie, normy prawne i moralne) jak i przez samego siebie (autocenzura, obawy). Niewątpliwie nasze kompetencje intelektualne i społeczne poszerzają wolność wyboru. Podsumowując teorię uczenia się A. Bandury, należy stwierdzić, że motorem teorii są nasze działania, wynikające z niego postawy i wolność, która daje perspektywę. Determinantem działań ludzkich są potrzeby, a ich realizacja pozwala nam osiągać wyższy poziom. Od bardzo wielu czynników zależy nasz rozwój, między innymi od potencjału intelektualnego, albo go wykorzystamy, albo zatrzymamy się na etapie, który nas satysfakcjonuje. Kreatorami metod uczenia zwykle jesteśmy sami, korzystając z wielu pomocnych narzędzi.

Podsumowanie

Koncepcje Antonovskiego, Dąbrowskiego, Karola Wojtyły oraz Alberta Bandury skupiają się na człowieku jako wartości nadrzędnej. Zdrowie, motyw działania, myślenie, poczucie koherencji, autentyczny rozwój, wolność osobista to obszary zainteresowań filozofów. Podkreślają jego wartość, nierozłączność, wagę w życiu jednostki i rodziny. Szczególnie w sytuacji zaistnienia choroby skupiamy się na dążeniu ku zdrowiu, nie tracąc energii nad chwilowym deficytem zdrowia. A. Antonovski zwraca uwagę na relacje pomiędzy zdrowiem, stresem i umiejętnością radzenia sobie w trudnych sytuacjach. Poczucie spójności (koherencji) według Antonovskiego wyraża stopień poczucia pewności (trwały lub dynamiczny), który jest ściśle skorelowany z radzeniem sobie w trudnych sytuacjach a zrozumiałość, zaradność, sensowność są zależnymi elementami poczucia koherencji. Według koncepcji Dąbrowskiego życie człowieka opiera się na fizjologii, uwarunkowaniu społecznym oraz wewnętrznej sile. Im większa wrażliwość w kanale psychomotorycznym, sensualnym, intelektualnym czy emocjonalnym tym większy potencjał jednostki do rozwoju, którego istotą jest ciągły proces dezintegracji (analizy) i integracji (syntezy). Filozofia personalistyczna Karola Wojtyły stawia w centrum dobro, wartość i autentyczny rozwój człowieka taki, który zachowuje szacunek dla osoby ludzkiej i podporządkowuje mu wszystkie działania. Zagadnienie zdrowia i równowagi psychicznej jest podstawą określenia zdolności radzenia sobie w życiu i pełnienia ról społecznych. Powyższe koncepcje są wykładnią do wszelkich działań stymulujących, wzmacniających zdrowie zarówno fizyczne jak i psychiczne człowieka.

BIBLIOGRAFIA

1. World Health Organization. *Promoting mental health: concepts, emerging evidence, practice (Summary Report)*. Geneva: World Health Organization; 2004.
2. J. Herbut red., *Leksykon filozofii klasycznej*, 1997, , Lublin.
3. Chudy W., *Filozofia personalistyczna Jana Pawła II (Karola Wojtyły)*, „Teologia Polityczna”, nr 3.2005.
4. Jan Paweł II, *Sollicitudinis*, 1987, Rzym. *Idem, Christifideles laici*, *op.cit.*, nr 40.
5. Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników europejskiego sympozjum na temat Wyzwania edukacji*. (2). „L' Osservatore Romano” wyd. polskie, 2004, nr 11-12 (268), s. 22.
6. J. Maritain, *Podmiotowość człowieka*, (w:) *Pisma filozoficzne*, przekł. J. Fenrychowa.

Kraków 1988, s.85

7.H. Skorowski, Personalistyczna koncepcja człowieka, w: *Zatroskany o człowieka i świat. Nauczanie etyczno-społeczne Jana Pawła II*, Pr. zb. pod red. H. Skorowskiego, Warszawa 2005, s. 24.

8.Jan Paweł II, Homilia podczas uroczystej Mszy św. ku czci św. Stanisława, Kraków – Błonia 10.06.1979, *Nauczanie społeczne*, t. I, Warszawa 1982, s. 205.

9.K. Szczygieł, Relacja pacjent–lekarz w świetle antropologii chrześcijańskiej, [w:] K. Gibiński (red.), *Prawa pacjenta a postawa lekarza*, Polska Akademia Umiejętności, Komisja Etyki Medycznej, Kraków 1995, s. 25–30.

10.A. Łaska-Formejster, A. Pawlak, Analiza porównawcza wybranych kategorii naruszenia zasad odpowiedzialności zawodowej lekarzy na podstawie wniosków złożonych do okręgowego rzecznika odpowiedzialności zawodowej w Łodzi, [w:] D. Walczak-Duraj (red.), *op.cit.*, s 72–75.

11.Jan Paweł II, *Centestimusannus*, Wyd. Świętego Jacka, Katowice 1992, nr 25.

12.M. Wyrężel, Partnerski charakter relacji między lekarzem i chorym. Aspekt moralny, *Wydawnictwo NaukowePapieskiej Akademii Teologicznej*, Kraków 2000, s. 52–55.

13.Art. 19 ust.1 p. 3 Ustawy z dnia 30 sierpnia 1991 r. o zakładach opieki zdrowotnej (Dz. U. 1991, Nr 91, Poz. 408 z późn. zm.).

14.Por. Jan Paweł II, Wolność religijna podstawą praw ludzkich, dz. cyt., s. 52.

15.A. Bandura, *Teoria społecznego uczenia się*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2007.

16. Ibidem

ZMARŁY CZY ZMARŁA? OBRZĄDEK POGRZEBOWY NA PRZYKŁADZIE STOSOWANYCH PRAKTYK GRZEBAŁNYCH W KULTURZE PRZEWORSKIEJ.

Zgurecki Wojciech

mgr archeologii, specjalizacja interstadium neolitu i epoki brązu
wojciech.zgurecki@gmail.com

Możliwość identyfikacji płci zmarłej osoby jest niezwykle trudnym zagadnieniem, które może komplikować rodzaj zastosowanej formy pochówku. W niektórych przypadkach grobów szkieletowych ocena płci i wieku możliwa jest po cechach antropologicznych. Niestety jednak zdarzają się przypadki, że szczątki kostne ulegają całkowitemu bądź częściowemu rozpadowi co uniemożliwia identyfikację ww. cech. Podobnie jest w przypadku zastosowania ciałopalenia, gdzie większość ciała ulega kremacji i przemieszaniu z stosem pogrzebowym oraz wyposażeniem osobistym. W takim przypadku można oceniać się płcią, ewentualnie wiek, zmarłej osoby po tzw. zestawach wyposażenia obecnych w grobie. Te, bowiem, wg. oceny naukowej mogą (nie muszą) być przynależne częściej do kobiet (np. ozdoby, narzędzia hafciarskie, itp.) czy do mężczyzn (np. broń). Na potrzeby tej pracy ograniczę się do wybranego zagadnienia, którym jest możliwość identyfikacji płci zmarłych w ciałopalnym obrzędzie pogrzebowym kultury Przeworskiej z cmentarzyska w Ostrowie [gm. Przemysł]. To pozwoli nieco przybliżyć problemy badawcze z jakimi spotykają się naukowcy, ale także scharakteryzować ww. ugrupowanie.

Słowa kluczowe: Archeologia, Kultura Przeworska, Obrządek Pogrzebowy, rozpoznanie płci zmarłych, Społeczności przeszłe, możliwości interpretacyjne, Wojciech Zgurecki.

Okres pomiędzy III/II w. p.n.e. a ok. V w. n.e. to czas dynamicznych zmian zachodzących w środowisku kulturowym ludów zamieszkujących środkową Europę. W epoce żelaza i okresie wędrówek ludów, bo tak właśnie nazywane są okresy związane z owym przedziałem chronologicznym w nauce, na terenach środkowej i południowej Polski oraz Zakarpacia rozwijało się jedno z bardziej interesujących ugrupowań - kultura Przeworska. Zostało ono tak określone od eponimicznego stanowiska sepulkralnego, które jest położone w miejscowości Gać w pobliżu Przeworska. Zlokalizowane tu stanowisko znane jest dzięki przeprowadzonym tu badaniom archeologicznym, w efekcie których zostały rozpoznano tu obecność dużej osady i cmentarzyska. Ten drugi rodzaj stanowisk jest związane zapewne ze szczególnym rodzajem obrzędku grzebalnego jaki stosowała kultura przeworska, a który będzie w tym miejscu po krótko scharakteryzowany w oparciu o kilka przykładów.

Na wstępie należy poświęcić kilka słów interesującemu nas tu ugrupowaniu. Zatem kultura ta ma powstać w końcu III w. przed Chr. i trwać do pierwszej połowy V w. na obszarze południowej i środkowej Polski między Odrą a Bugiem i górnym Dniestrem, od Noteci do Przedgórze Karpackiego. Obszar ten nie był nigdy zasiedlony jednolicie, a poszczególne rejony były na przemian wyludniane lub zasiedlane. Ugrupowanie to powstało na miejscowym podłożu kultury pomorskiej przy bardzo silnym udziale wpływów kultury lateńskiej. Będąca tu przedmiotem omówienia kultura jest rozpoznana z bardzo wielu stanowisk o charakterze funeralnym i osadniczym, zaś jednymi z jej wyróżników są dominujący lub prawie wyłączny obrządek ciałopalny, duża ilość broni i narzędzi w grobach męskich, częste występowanie ozdób i części stroju wykonanych

z żelaza, co związane jest z rozwiniętą metalurgią tego surowca w ośrodkach mazowieckim i świętokrzyskim w późnym okresie rzymskim na Górnym Śląsku. Kultura przeworska była zróżnicowana pod względem społecznym, na co wskazują bardzo bogato wyposażone groby z licznymi importami prowincjonalno-rzymskimi, zwłaszcza naczyniami wykonanymi z brązu i szkła.

W IV i w początkach V wieku kultura ta przeżywa jeszcze rozwój gospodarczy, wyrażający się w stosowaniu radlic żelaznych i krojów płuznych, które umożliwiały stosowanie uprawy cięższych gleb i licznymi ośrodkami produkcji ceramiki wykonanej na kole. Ten rozwój obserwowany jest najwyraźniej na Śląsku i w Małopolsce, zaś przedpole Karpat stało się gęściej zasiedlone. W dalszym ciągu użytkowane były rozległe cmentarzyska, których użytkowanie trwa aż do początku V wieku a niekiedy i dłużej (np. cmentarzysko ze stanowiska w Mokrej, pow. Kłobucki). W najpóźniejszych fazach użytkowania tych nekropoli pojawia się warstwa ciałopalenia z rozproszonymi fragmentami wyposażenia tzw. typu dobrodzieńskiego. Ponadto zakładane są także nowe i niezbyt wielkie cmentarzyska z analogicznymi pochówkami kremacyjnymi. Występują także niezbyt liczne groby i niewielkie cmentarzyska szkieletowe. Ten stabilny obraz zostaje przerwany na przełomie IV i V wieku. Pojawiają się wówczas groby z elementami nomadycznymi, jak grób wojownika m. in. z łukiem refleksyjnym z Jakuszowic, grób ze sztucznie zdeformowaną czaszką z Przemęczan czy też pochówek z kotłem huńskim i pociętym złotym diademem z Jędrzychowic. Znaleźiska te świadczą o wejściu południowego obszaru kultury przeworskiej w orbitę oddziaływań od państwa Hunów znajdującego się nad środkowym Dunajem. Na pierwszą połowę V wieku jest datowana najpóźniejsza faza osady w Jakuszowicach z licznymi zabytkami metalowymi i kilka osad z Beskidu Sądeckiego, z których część ceramiki należy do tzw. grupy północno-karpackiej oraz ze Świlczy ze skarbem zawierającym m. in. fibule typu Wiesbaden i datowanym na okres 433+10 n.e. Z późnej fazy okresu wędrowek ludów (D2), najpewniej z pierwszej ćwierci V wieku, pochodzą sprzączki typu Strzegocice-Tiszaladány-Kercz, a genetycznie związane z rejonem środkowego lub dolnego Dunaju i odkryte na cmentarzysku w Strzegocicach (pow. Tarnowski) oraz osadach w Aleksandrowicach oraz w Piwonicach pod Krakowem, a także w Pyszkowie w środkowej Polsce. Ze szczytu góry Birów koło Ogrodzieńca, ostańca wapiennego w Podzamczu (pow. Zawierciański), pochodzą metalowe zabytki z pierwszej i drugiej połowy V wieku. Na ten sam okres datowane są znaleźiska z jaskiń na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej, być może traktowanych jako miejsca tymczasowego osadnictwa w obliczu nadchodzących niepokojów. Cmentarzysko w Żernikach Wielkich na Dolnym Śląsku, którego data założenia nie daje się precyzyjnie określić w ramach faz C3-D1 (wczesne stadium Okresu Wędrowek Ludów) z grobami szkieletowymi w atypowych pozycjach, również świadczy o niestabilnej sytuacji ludności w tym czasie.

W Polsce środkowej, nad Prosną, Wartą i Bzurą, zaznacza się koncentracja luźnych przedmiotów metalowych i skarbów, które są datowane na pierwszą lub drugą połowę V wieku, a nawet na koniec V – początek VI wieku. Przykładem są tu depozyty ozdób (por. ryc. 1), medalionów i solidów z Zagorzyna i Konarzewa, ale też do tej samej grupy znaleźisk należą trzy szkieletowe groby z Oszczywilka

Ryc. 1. Skarb ozdób srebrnych z osady w Świlczy koło Rzeszowa (Andrzejowski J., Kokowski A., Leiber Ch. 2004).

W ostatnich latach przy pomocy urządzeń służących do wykrywania (detekcji) i ewentualnie rejestracji znajdowanych jest coraz więcej przedmiotów metalowych z V i VI wieku, z których większość nie jest jeszcze opublikowana. Niektóre z nich mają wyraźne powiązania z obszarem nadłabskim lub z naddunajskim, a inne ze Skandynawią. Jednak z uwagi na mnogość znalezisk wszystkie one wymagają jednak dokładnego opracowania, którego wciąż brakuje.

Przy obecnym stanie badań można przyjąć, że opisywane ugrupowanie zanika około połowy V wieku, a przyczyną jego ostatecznego upadku stała się ekspansja Słowian. Późniejsze znaleziska nie muszą być związane z przeżywaniem się tej kultury na niektórych terenach (np. w Polsce środkowej), ale mogą one świadczyć o penetracji tych opuszczonych obszarów przez inne, niezbyt wielkie, grupy ludności.

Z powyższego, krótkiego, zaledwie przeglądu kultury Przeworskiej można wyciągnąć prosty wniosek, że zajmowany przez nią obszar i zakres chronologiczny w jakim występowała jest znaczny. Dlatego na potrzeby tej pracy ograniczę się do wybranego zagadnienia, którym jest możliwość identyfikacji płci zmarłej osoby w ciałałpalnym obrzędzie pogrzebowym tego ugrupowania. To pozwoli nieco przybliżyć problemy badawcze z jakimi spotykają się naukowcy, ale także choć nieznacznie scharakteryzować samą kulturę.

Z terytorium dorzecza środkowego i górnego Sanu jest znanych kilka cmentarzysk kultury przeworskiej takich jak stanowisko w Gaci [koło Przeworska], Prusieku, Trójczycach [pow. Przemyski] czy też w Ostrowie [gm. Przemyski]. Ostatnie z ww. wspomnianych jest położone na zachód Przemysła, a konkretnie na lewobrzeżnej terasie doliny Sanu o raczej stromym stoku opadającym

w kierunku południowo-zachodnim. Około 400 m na NW od tej nekropoli odkryto jeszcze osadę, której datowanie zostało określone na wczesny i młodszy okres wpływów rzymskich. Relikwy tego stanowiska osadniczego odsłonięto w trakcie badań ratowniczych przeprowadzonych w 2007 r. (Okoński, Łojowska 2007, 104). Z kolei stanowisko sepulkralne odkryto dopiero w 2013 r. w trakcie prac ziemnych prowadzonych przy budowie domu jednorodzinnego i nadzorowanych przez archeologów z firmy „Arkona” z Przemyśla (mgr J. Motak i mgr S. Stempniak). Inwestycja ta znajdowała się na obrzeżach stanowiska nr 21, które było już zarejestrowane w 1994 r. podczas badań powierzchniowych jako ślad osadniczy. Wówczas jeszcze jego chronologia została określona na przełom epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, a także średniowiecza i czasów nowożytnych. Dopiero badania przeprowadzone w 2013 r. umożliwiły weryfikację dotychczasowej wiedzy. W trakcie badań odsłonięto 30 grobów ciałopalnych (jamowych i popielnicowych), w skład których weszło liczne wyposażenie. Badania były kontynuowane w latach 2013-2014 przez zespół archeologów z Zakładu Archeologii Epoki Żelaza Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego pod kierownictwem mgr Anny Lasoty-Kuś. Pracami badawczymi objęto wówczas całą dostępną powierzchnię stanowiska odsłaniając kolejne 44 pochówki. Ponadto uchwycono granice północną, południową i wschodnią nekropoli.

Charakterystycznym rytuałem grzebalnym ludności kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich było ciałopalenie, a formą pochówki grób jamowy zawierający spopielone szczątki, bądź kości oraz wyposażenie złożone do urny (por. ryc. 2) albo też część kości i artefaktów pozostawianych poza popielnicą. Rzadko stosowano pochówki szkieletowe (Czarnecka 1990, 18). Zmarłego palono na stosie pogrzebowym (tzw. *ustrinum*) wraz z przedmiotami stanowiącymi wyposażenie grobowe, a których być może używał też w ciągu swego życia. Tego rodzaju ceremonii mogły towarzyszyć naturalnie nieuchwytny w sposób archeologiczny obrzędy będące wyrazem wierzeń religijnych całej społeczności, a na które miały wpływ lokalne tradycje oraz różnego rodzaju czynniki

Ryc. 2. Popielnica o silnie wydętym brzusku zdobiona poziomym żeberkiem, żłobkami i dółkami (Grzybów).

naturalne, społeczne i gospodarcze. Dopiero potem kości ludzkie wraz z licznymi przedmiotami, a niekiedy stanowiącymi importy z terenów Imperium Rzymskiego, były składane do wnętrza grobu. Możliwe, że niektóre ze zwyczajów grzebalnych mogły zostać przejęte i następnie kultywowane w formie tradycji od tzw. „dalekich” przodków. Wniosek taki jest oparty zarówno o formę stosowanych pochówków oraz sposób ich wyposażania, który nawiązuje jeszcze do form grobów obecnych w młodszym okresie przed-rzymskim (II-I w. p.n.e.). Wówczas to, bowiem, kultura Celtów stanowiła inspirację w zakresie przemian duchowych dla tej części terenów tzw. „*Barbaricum*”. Jednym z tego bardziej wy-

mownych przykładów jest choćby rytuał związany z niszczeniem darów grobowych (Madyda-Legutko, Rodzińska-Nowak, Zagórska –Telega 2005, 181).

Praktyka wyposażania zmarłego po śmierci w liczne przedmioty (por. ryc. 1) stanowi obecnie cenne źródło informacji względem badań nad okresem wpływów rzymskich. Pozwala ona na uściślenie chronologii cmentarzysk, śledzenie przemian w zakresie obrzędowości pogrzebowej oraz nad zróżnicowaniem społecznym ludności kultury przeworskiej. Jest sugerowane, że forma pochówku oraz rodzaj jego wyposażenia w znacznym stopniu odzwierciedlały pozycję, jaką dana osoba posiadała za życia i w dużej mierze zależały od jej płci i wieku (Czarnecka 1990, 90). Charakterystyczne przedmioty takie jak elementy uzbrojenia, narzędzia pracy, zapinki, części pasa uznawane są za wyznaczniki grobów mężczyzn, podczas gdy pewne części stroju, ozdób, narzędzi oraz pozostałości okuć i kluczy drewnianych szkatulek przypisywane są grobom żeńskim (Madyda-Legutko, Rodzińska-Nowak, Zagórska –Telega 2005, 181). Są to jednak wyznaczniki stanowiące bardzo ogólną pomoc, a podstawową wadą tego podziału jest nie uwzględnianie wielu zmiennych kulturowo-społecznych takich jak elitarny charakter społeczności, prowadzone działania wojenne i związane z nimi grabieże, zmiana funkcji i przeznaczenia przedmiotów w zależności od właściciela, itp. Niestety w wielu przypadkach wyposażenie staje się jedynym, acz niedoskonałym, środkiem określającym płeć, a niekiedy i wiek zmarłego. W takich przypadkach należy jednak pamiętać, że archeologia jest nauką faktów nie zaś dywagacji czy pragnień badawczych. Wówczas niezwykle łatwo jest ulec niebezpieczeństwu aktualizacji, gdy współczesne trendy – nie tylko naukowe – wpływają na osąd badawczy i tym samym naszą oraz innych ocenę znalezisk z przeszłości.

Nekropola w Ostrowie wyróżnia się na tle innych stanowisk sepulkralnych znaczną ilością pochówków oraz dużą liczbą przedmiotów importowanych, które znalazły się w obrębie inwentarzy grobowych. Oto, bowiem, na powierzchni ok. 4 arów odnaleziono i wyeksplorowano bardzo dobrze zachowane 74 pochówki ciałałpalne (popielnicowe i jamowe) i 2 skupiska zabytków. Większość urn z grobów popielnicowych posiadała zachowane partie wylewowe, a to oznacza, że najpewniej uchwycono i wyeksplorowano kompletne zespoły zabytków funeralnych. Jako popielnice służyły wazy o czarnych, gładkich powierzchniach oraz esowate garnki (Lasota, Stempniak 2015, 227). Obiekty sepulkralne występujące na terenie cmentarzyska zostały zinterpretowane, w oparciu o swe wyposażenie, jako pochówki „wojowników”. Posiadały one bogate inwentarze grobowe z tzw. pełnym zestawem uzbrojenia, które zawierał miecz, pojedynczy grot lub zestaw dwóch grotów broni drzewcowej, metalowe pozostałości tarczy (tj. umba z tęnym lub zaczątkowym kolcem oraz imacze z wyodrębnionymi płytkami do nitów) i formy sztabkowane o prostokątnych płytkach. Wśród umb pojawiła się w przypadku ww. stanowiska także starsza forma posiadająca ostry kolec. Istotne jest, że miecze stanowią importy pochodzące z terenów Cesarstwa Rzymskiego, m.in. unikatowy miecz z kolistą głowicą tzw. „Ringnaufschwert” odnaleziony w grobie nr 50 (Lasota, Stempniak 2015, 228). Natomiast elementy wymienionych ww. militariów wykonane z drewna i materiałów organicznych (np. drzewca włóczni, duże powierzchnie tarcz czy też pochwy mieczy) uległy zniszczeniu.

Inwentarze grobowe z charakterystycznymi wyznacznikami męskimi zawierały również narzędzia (tj. krzesiwo, nożyce), części stroju takie jak fragmenty metalowych okuć pasa, sprzączki, fibule (zapinki), a także fragmenty

rzędu końskiego i ostrogi. W grobie nr 20 z charakterystycznym zestawem dla „wojownika” natrafiono na ostrze toporka, który nie był typowym elementem wyposażenia funeralnego w kulturze przeworskiej (Lasota, Stempniak 2015, 227). Warto dodać, iż w jednym z grobów jamowych nr 76 odkryto bardzo rzadko występujący grot zdobiony inkrustowanym ornamentem, na który składały się symboliczne znaki określane jako ‘tamgi’ (znaki plemienne i własnościowe), a także dekoracją współśrodkowych kółek z centralnym punktem i rozchodzącymi się liniami (Lasota, Stempniak 2015, 228-230).

W trakcie badań na cmentarzysku w Ostrowie natknięto się również na sporą liczbę pochówków o typowo kobiecych wyznacznikach i standardowych zestawach wyposażenia nieodbiegających pod tym względem od żeńskich inwentarzy grobowych odkrywanych na innych stanowiskach sepulkralnych. W zespołach tych pojawiały się fibule, w tym inkrustowane srebrem, metalowe okucia szkatułek (m.in. części zamków), klucze, igły, szydła i grzebień kościane, a także przęśliki i przepalone, zdeformowane paciorki szklane. Wśród ozdób wyróżniał się żelazny wisiorek kapsułkowaty typu ‘Beckmann’ 1 pochodzący z grobu nr 101 (Lasota, Stempniak 2015, 230). Drewniane szkatułki prawdopodobnie służyły do przechowywania m.in. kosztowności oraz sprzętów przedalniczych i uważane są za wyznacznik pochówków kobiet w wieku dorosłym i dojrzałym, o wysokim statusie społecznym (Lasota, Stempniak 2019, 80).

Oprócz pochówków pojedynczych na stanowiskach sepulkralnych kultury przeworskiej odnajdywane są również groby zbiorowe zawierające szczątki pochowanych wspólnie kilku osób (Czarnecka 1990, 55). Niekiedy też rozdrobione kości jednego osobnika chowano w kilku grobach. Tym samym odnajdywane w wypełniskach jam lub urn artefakty to zaledwie elementy większej całości, która została zniszczona w trakcie rytualnego spalania na stosie. Przedmioty drewniane i organiczne ulegały wówczas prawie całkowitej destrukcji, a część wyposażenia po zapaleniu traciła kształt (np. paciorki szklane, ozdoby wykonane z metali kolorowych). Broń oraz większe przedmioty metalowe dodatkowo gięto lub łamano. Zatem inwentarze grobów określanymi na podstawie charakterystycznych wyznaczników jako kobiece i wyglądające na dość skromne nie odzwierciedlają w pełni minionej rzeczywistości. Ponieważ znaczna część wyposażenia uległa zniszczeniu w trakcie ceremonii pogrzebowej, to trudno jest odróżnić wśród odnalezionych przedmiotów rzeczy osobiste zmarłego od darów grobowych złożonych przez uczestników obrzędów funeralnych (Czarnecka 1990, 89-91). Być może takim podarkiem była bogato zdobiona zawieszka półksiężycowata, tj. lunula z Ostrowa, a którą odnaleziono w partii stropowej obiektu 50 posiadającego typowo męski zestaw wyposażenia. Ozdoba nie nosiła śladów przetopienia ani jakiegokolwiek niszczenia (Lasota, Stempniak 2015, 230). Istnieje też możliwość, iż niektóre artefakty mogły przypadkowo znaleźć się w obrębie danego wyposażenia jeśli zwłoki kilku osób spalono jednocześnie (Madyda-Legutko, Rodzińska-Nowak, Zagórska –Telega 2005, 185). Z kolei inne przedmioty mogły pełnić funkcję amuletu chroniącego zmarłego i/lub/oraz zabezpieczającego przed nim jego współplemieńców pozostałych przy życiu (np. groty wbite w wypełnisko jamy grobu; Czarnecka 1990, 91).

Importowane przedmioty z terenów Cesarstwa Rzymskiego, takie wspomniane już miecze czy też zachowane prawie w całości dwa naczynia typu ‘*terra sigillata*’ zdobione bogatą dekoracją reliefową i pochodzące ze środkowej Galii, stanowią dowód szerokich kontaktów ludności kultury Przeworskiej (Lasota,

Stempniak, 2015, 230). Niektóre znaleziska pojawiające się w inwentarzach grobowych nekropoli ostrowskiej sugerują kontakty nawet z plemionami sarmackimi (np. inkrustowany grot z tamgami). Wyposażenie grobowe wykazuje ponadto cechy charakterystyczne dla tzw. wschodniej strefy kultury przeworskiej i związane z wpływami kultury wielbarskiej. Zjawisko to przejawia się poprzez zwiększoną obecność specyficznej ceramiki oraz przedmiotów wykonanych z metali kolorowych takich jak brąz, złoto czy srebro (Lasota, Stempniak 2015, 230; Lasota, Stempniak 2019, 85).

Mniej liczne inwentarze grobów pochodzące z początku okresu wpływów rzymskich zaopatrywano w coraz większy zestaw przedmiotów, a nasilenie tego procesu nastąpiło na przełomie wczesnego i młodszego okresu wpływów rzymskich (Madyda-Legutko, Rodzińska-Nowak, Zagórska – Telega 2005, 183). Okres ten w archeologii jest określany jako rozwinięte stadium fazy B2 i początki młodszego okresu rzymskiego (II w. n.e.). To na ów właśnie przedział czasu datowana jest nekropola w Ostrowie, gdy na terenie dorzecza środkowego i górnego Sanu zwiększa się ilość stanowisk archeologicznych przypisywanych kulturze przeworskiej (Godłowski 1985, mapa 5) i co łączyć można jednocześnie z ekspansją jej ludności na tereny wschodniej Słowacji, Ukrainy Zakarpackiej czy północno-wschodnich Węgier.

W późniejszym okresie (od schyłku fazy C1) zaczęły pojawiać się pochówki o mniej starannej formie, w których chowano jedynie część przepalonych kości i stosu wraz z uboższym inwentarzem (Godłowski 1981, 117), co uważane jest za przejaw stosowania zasady *pars pro toto* (część za całość). Groby tego okresu cechują się występowaniem już zaledwie pojedynczych elementów uzbrojenia w wyposażeniu i być może symbolizujących całe zestawy, a które we wcześniejszych fazach wyposażano zmarłych (Kontny 2002, 127-128). Pośród obiektów pochodzących z ostrowskiej nekropoli odnotowano dwa pochówki (groby nr 7 i 87), których formę oraz wyposażenie można interpretować jako rodzaj pochówku symbolicznego. W ich wnętrzu znajdowały się jedynie pojedyncze przepalone kości ludzkie oraz niewielka ilość przedmiotów (Lasota, Stempniak 2015, 230). Zapewne transformacje związane z rytym pogrzebowym odzwierciedlają przemiany zachodzące w wierzeniach i duchowości na przestrzeni czasu, szczególnie w sferze eschatologicznej - a nie uwzględniane niekiedy w interpretacjach naukowych przez wiele osób podatnych na trendy współczesności i przez to popełniających błędy aktualizacji przeszłości.

Reasumując, stanowiska sepulkralne stanowią dowód skomplikowanych relacji kulturowych i etnicznych panujących zarówno w omówionym przykładzie związanym z kulturą przeworską, jak też i z innymi ugrupowaniami. Na przykładzie krótko użytkowanej nekropoli w Ostrowie można dostrzec skomplikowany obraz obrządku pogrzebowego przeszłych społeczności. Głównym problemem jest tu interpretacja pozyskanego materiału w taki sposób, aby własne poglądy interpretującego [bądź jego otoczenia] nie wpływały na badany „przedmiot”. Ponadto problematycznym są kwestie związane z samym wyposażeniem odnajdywanym w jamach grobowych. Gdyż należy tu wyraźnie zaznaczyć, że określone „garnitury” przedmiotów nie zawsze należy łączyć pod względem płci z danymi uzyskanymi z analiz antropologicznych. Należy się liczyć z tym, że zasady postępowania przy zaopatrywaniu zmarłego w określone przedmioty nie odzwierciedlają w pełni wszystkich stosunków panujących w danej społeczności, a tych nie jesteśmy - i nigdy nie będziemy - w stanie ani poznać ani zro-

zumić. Wpływ na to ma wiele czynników. Naturalnie zależy to od osobistych predyspozycji badacza nie tylko pozwalających na zdobycie doświadczenia, ale przede wszystkim szeroko-aspektową analizę istniejącego materiału. Ponadto należy się także wykazać pewną dozą ‘tolerancji’ (nie tej sztucznej na pokaz medialny, a naturalnej) względem nie ‘sucho’ interpretowanych artefaktów archeologicznych, ale wobec odkrywanych świadectw kultu i religii – a więc „żywej” kiedyś kultury. Jeśli bowiem podchodzi się do pozyskiwanego materiału (czytaj – pochówku) jak do zwykłego przedmiotu, wówczas odhumanizowuje się szczątki ludzi oraz ich wiarę. Następnym krokiem jest już możliwość nie okazywania tymże szacunku i traktowanie ich jak kolejny eksponat = przedmiot. O czym zaś nie należy zapominać to fakt, iż w trakcie badań umykają niestety określone zależności i relacje istniejące wśród przeszłych społeczności. Tych zaś nie będziemy w stanie w pełni odtworzyć na podstawie dostępnych informacji, ani tym bardziej zrozumieć.

LITERATURA:

Czarnecka K., 1990, Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej. Próba rekonstrukcji na podstawie źródeł archeologicznych i analizy danych antropologicznych z cmentarzyska, Warszawa.

Godłowski K., 1981, Kultura przeworska, (w:) *Prahistoria ziem polskich*, t. 5, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 57-135.

Kontny B., 2002, Broń jako wyraz zmian w obrzędzie pogrzebowym. Analiza zestawów uzbrojenia w kulturze przeworskiej od młodszego okresu wpływów rzymskich do początku okresu wędrowek ludów, Światowit IV (XLV), Fasc. B, 101-144.

Lasota A., Stempniak S., 2015, Nowo odkryte cmentarzysko z wczesnego i młodszego okresu wpływów rzymskich w Ostrowie, stan. 21, gm. Przemyśl, woj. Podkarpackie, (w:) L. Tyszler, E. Droberjar (red.), *Barbari superiores et inferiores. Archeologia Barbarzyńców 2014*, Łódź – Wieluń, 225-233.

Madyda-Legutko R., Rodzińska-Nowak J., Zagórska-Telega J., 2005, Uwagi na temat reguł wyposażania zmarłych w kulturze przeworskiej w okresie rzymskim, (w:)

Mączyńska M., *Przeworsk-Kultur. Jüngere und späte Römische Kaiserzeit.* [w:] H. Beck, D. Geuenich, H. Steuer (red.), *Relallexikon der Germanischen Altertumskunde*, t. 23 Berlin-New-York 2003, s. 553-567.

Okoński J., Łojowska K., 2007, Badania wykopaliskowe na stanowiskach 1 i 5 w Ostrowie, pow. Przemyśl w 2007 roku, *Rocznik Przemyski* 43, z. 2 Archeologia, 81 – 112.

MULTILINGUISTS' CHALLENGES IN LEARNING LANGUAGES

Illukiewicz Eliza

*Jagiellonian University in Kraków, PhD candidate
e.illukiewicz@gmail.com*

Abstract

While most research into language learning focuses on methodology, linguistics, didactics, and increasingly popular learning psychology, there is a plethora of other subjects that are involved in the complicated process of learning a new language. The purpose of this research is to present multilinguists' challenges in learning languages. The paper examines in detail whether polyglots face challenges learning foreign languages, and if so, what kind of problems they may have. We conducted a questionnaire survey during the world's biggest event for polyglots Polyglot Gathering 2021 on average 80 respondents. Numerical data was gathered and analyzed. The results indicated that 99% of polyglots encounter problems learning languages. But we also found that there is considerable overlap in categories of problems. A key message is that even polyglots encounter problems learning languages and still, they are able to overcome them. Finally, we enumerate tips given by polyglots to overcome obstacles.

Introduction

Although in the literature terms *multilinguist* (in British English) [1] / *multilingual* (in American English)[2] or simply *polyglot* may not be considered the same¹ for the paper above-mentioned terms are used interchangeably as they represent the fundamental characteristic of being a polyglot: a person with a command of many languages[3]. According to Longman Dictionary [4] the word “polyglot” is dated 1600-1700 and comes from the Greek word “polyglottos”, from “glottos” which means tongue, or language. People learned foreign languages for centuries and it was useful as well as a communication tool or simply as a hobby. Even nowadays this type of activity finds its admirers. Moreover, now is easier than ever before to get in contact with a foreigner, the only obstacle may be the barrier of a language. Taking into account all advantages of knowing a foreign language, why still only a percentage of the population may be considered a polyglot? The reason may be found in obstacles that learners must face while learning a language. Does it mean polyglots do not encounter any challenges when they study? The research investigates in detail the types of challenges multilinguists encounter.

This paper is organized as follows; the introduction gives a short overview of the topic, the following section of the paper gives general information about the methods. The third section presents questions asked to respondents, represents answers, and analyses results. Some conclusions are drawn in the final section. For reasons of space, detailed analysis is not dealt with in this paper.

¹ For more information about the difference in meaning between terms multilinguist, multilingual, polyglot see Język ojczysty, język obcy, język drugi (2003) Lipińska, E., Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego [5].

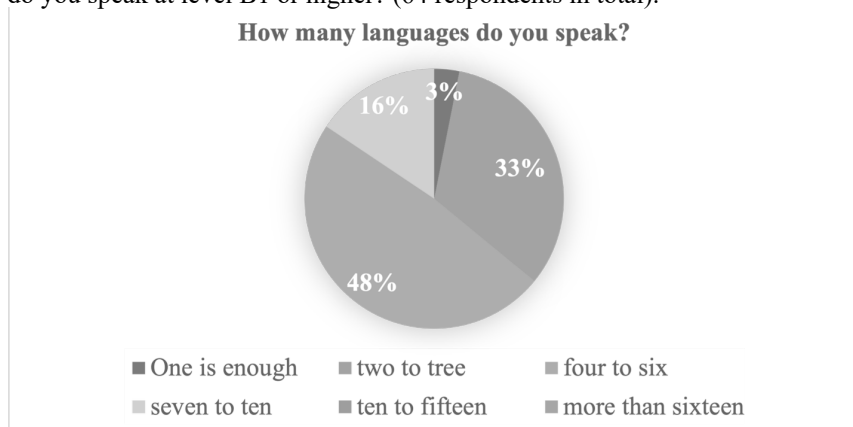
Methods

A quantitative study was conducted to investigate multilingualists' challenges in learning languages. The instrument employed was an online questionnaire with open and closed questions shown to respondents during the discussion panel on the world's biggest event for polyglots Polyglot Gathering 2021 [6]. The number of participants varies among questions as the participation in the discussion panel was open and everyone was free to answer them. We used an online tool called *Mentimeter* for conducting an online questionnaire. After the discussion, the data were collected and deeply analyzed using Microsoft Excel. Some statistical results have been presented in the following paper. Our method was loosely based on previous research on language didactics, and we chose it because it is one of the most practical ways to apply it in this kind of research.

Results

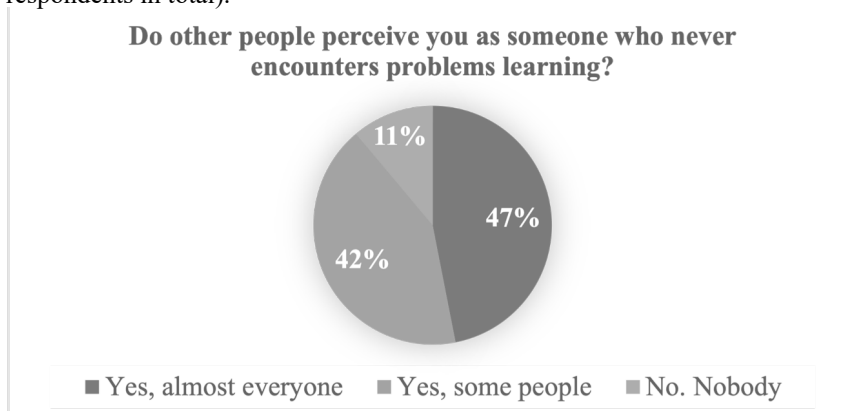
Participants were asked several questions and they had to respond based on their experience. First of all, respondents had to state the number of languages that they speak at level B1 (independent user) or higher according to the Common European Framework of Reference for Languages [7]. Even though not every participant is multilingual, all of the respondents took an active part in the gathering, which is aimed at language learner enthusiasts, linguists, and polyglots. Therefore, all of them are especially involved in language learning. Therefore, all further answers were taken into consideration.

Graph 1. Represents answer to the closed question: how many languages do you speak at level B1 or higher? (64 respondents in total).

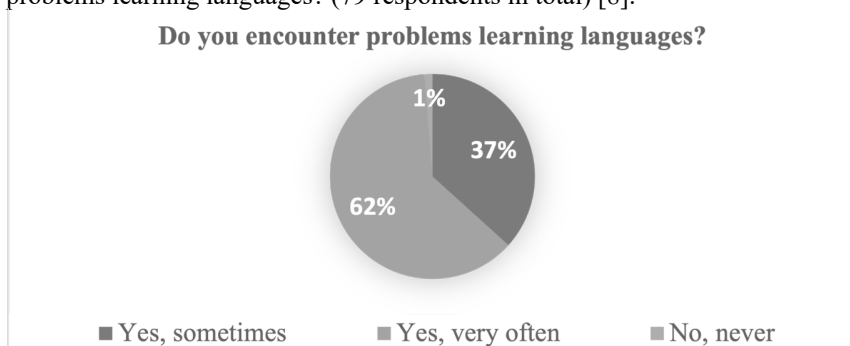
The above graph (no. 1) shows the number of languages that respondents speak. As can be seen from the bar chart the highest number of participants speak four to six foreign languages. In second place are those, who speak at level B1+ up to 3 languages. the third most popular answer was speaking seven to ten languages. Only a few respondents answered that they are satisfied with only one language. None of them speak more than 10 foreign languages.

Graph 2. Represents answer to the closed question: do other people perceive you as someone who never encounters problems learning foreign languages? (81 respondents in total).

Secondly, they were asked whether other (non-multilingual) people perceive them as people who never encounter problems learning languages (graph no. 2). The number of participants (81) varies from those who answered the first question. According to 38 respondents, almost everyone perceives polyglots as people who never encounter problems learning languages. Just slightly fewer respondents (34) are perceived as problem-free learners only by some people. Only 9 polyglots confirmed that people see them struggling to learn languages. Broadly speaking according to almost 90% of polyglots other people see them as ones not facing any problems learning languages.

Graph 3. Represents answer to the closed question: do you encounter problems learning languages? (79 respondents in total) [8].

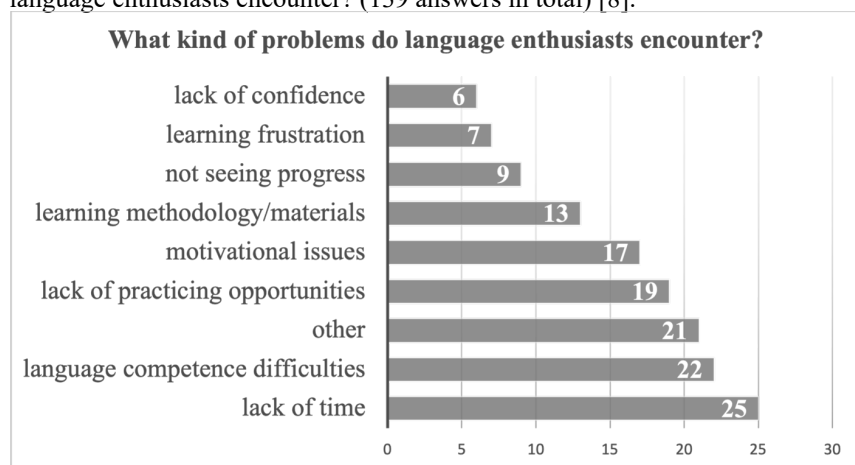

Thirdly, the most striking result to emerge from the data is that contrary to other people's beliefs (out of 79 total respondents), 29 polyglots encounter learning problems sometimes, 49 polyglots encounter them very often, only

one respondent is not facing any problems learning foreign languages. When it comes to percentages: 99% of polyglots claim to face problems learning languages (graph no. 3). Although these findings cannot be extrapolated to all polyglots, the data clearly shows that even people with high experience in learning languages encounter problems studying. It is worth pointing out that multilinguists generally have their own methods to learn languages and most of them spent years in mastering learning skills.

Based on the previous answer the main question was asked: what kind of problems do polyglots encounter? Our study provides considerable insight into language learning problems. The general term “langue problem” was used and it may refer to any obstacles that a language learner may encounter while learning. During the discussion, it was explained as: sacrifice, pain, obstacle, frustration, or any other kind of block.

Graph 4. Represents answer to the open question: what kind of problems do language enthusiasts encounter? (139 answers in total) [8].

The number of provided obstacles varied within an answer, some respondents enumerated more than one in an answer. Even though there were 117 subjects who completed the questionnaire the total number of obstacles pointed out by polyglots was 139. Some major categories could have been driven out of the answers. The category “others” covers all answers which cannot be broadly categorized because answers represent different scopes of problems encountered by polyglots. Therefore, the category “others” will be discussed in detail in a new paragraph (below graph no. 4). The most popular obstacle pointed out by polyglots (18%) was that they find it difficult to have enough time to study. 22 people comprise total 16% of multilinguists who find some difficulties with one of the language competencies. It could refer to: remembering vocabulary or mixing up a vocabulary of similar languages, speaking or listening, pronunciation, learning grammar rules, combining different competencies at the same time, among others. The lack of language exposition or finding a proper teacher or language partner stands at 14%. There was a slight number of answers connected

to lack of motivation (12%) and issues connected to finding appropriate materials or methodology (9%). The category learning methodology/materials include the following responses: not knowing how to progress best or where to start, a problem with finding an appropriate method for each language, lack of structure in learning, lack of materials or problem with finding appropriate materials, etc. Moreover, 7% of respondents do not see progress, 5% have general frustration with learning a foreign language, and 4% have a lack of confidence.

Although, generally speaking, results share a number of similarities, therefore they were combined into categories, some respondents (15%) stressed unique problems. Such responses were gathered into the category “others” and are represented in the graph no. 5. Polyglots also struggle with: the dominance of English among other foreign languages (3 responses), imposter syndrome² (2), language interferences (2), boredom (2), perfectionism (further obstacles were pointed out only once), differences in expressing the language because of the culture and thinking, doubt whether the investment of time in learning will be profitable, depression and mental illness, cognitive work, lack of strength to learn languages after a whole day, low self-tolerance for mistakes, learning faster than everyone else in a group, no common topic to talk to foreigners, people flirting instead of practicing a language, Chinese characters, exceed the C1 level.

Finally, respondents were asked about their tips on how not to leave the problem unsolved. A broad range of advice was given: be patient, repeat/revise a lot – do it daily, keep searching for a solution, practice on many occasions, breathe, take a break do not pressure yourself, change languages for a while, take one step at a time, set goals for yourself, ask more experienced learner for help, treat all situations (even mistakes) as opportunities to learn, look what the problem is, search for an external source of motivation, accept it – handling discomfort is a superpower. During the panel discussion speakers focus on combining different approaches in learning languages. Looking for different solutions can be helpful. The same solution may not be appropriate for everyone, therefore looking for a way to solve a problem according to one’s preferences is the most effective way to overcome a challenge. Learning a language as a lifelong task involves handling different situations. Some of them can be challenging, sometimes too complicated so students abandon learning. However, giving some time and keeping trying to find a solution was highlighted during the discussion panel on Polyglot Gathering by special guest Lina Vazques³.

Conclusion

To sum up, the most striking result to emerge from the data is that 99% of experts in learning foreign languages are having problems studying. Moreover, polyglots enumerate a broad range of challenges, for instance: lack of time, language competence difficulties, lack of practicing opportunities, motivational issues, lack of consistent methodology or appropriate learning materials, not

² Impostersyndromeisdefinedas „anexperience of feelingincompetent and of havingdeceivedothersaboutone’sabilities” [9, p. 495]

³ Lina Vazques - is a Latvian-Australian Holistic Language Coach, whocombinesvariousareas of well-being and psychology to teachyou HOW you LEARN a language in combining the mind, body and spirit to helpyoureachyourgoalswithoutlosin gmotivation and focus. Sheisalso the owner of the YouTube channel “Lina Vasquez Learning”, haspublished 3 books in the language learning space and alsoshareherexperience and strategies for buildingyourbrand as a Social Media BrandingStrategist for Language Teachers and EducationalEntrepreneurs.

seeing progress, frustration, or lack of confidence. Not to mention less common problems elicited in the paper like lack of confidence, the dominance of English, impostor syndrome, or boredom.

Learning a language is even among polyglots assumed to be a long-term commitment, time-consuming, problem-involving, and long-term endeavor. A road to becoming multilingual is sometimes bumpy and full of obstacles. There are pit stops and falls that someone will have to deal with. What differentiates polyglots most from „regular people” is how they approach (dealing) with problems, as it was discussed during the Polyglot Gathering all the language learners are dealing with some issues.

Further research could combine problems encountered by monolingual learners and polyglots and compare the difference in learning foreign languages approach.

REFERENCES

1. Multilinguist. (n.d.) In *Collins English Dictionary*. Retrieved August 23, 2021 from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/multilinguist>
2. Multilingual. (n.d.) In *Collins English Dictionary*. Retrieved August 23, 2021 from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/multilingual>
3. Polyglot. (n.d.) In *Collins English Dictionary*. Retrieved August 23, 2021 from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/polyglot>
4. Polyglot. (n.d.) In *Longman Dictionary of Contemporary English*. Retrieved August 23, 2021 from <https://www.ldoceonline.com/dictionary/polyglot>
5. Lipińska, E. (2003), *Język ojczysty, język obcy, język drugi* Cracow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
6. PolyglotGathering. (2021). Retrieved August 18, 2021 from <https://www.polyglotgathering.com/2021/en/>
7. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. (2002). Council of Europe, Cambridge University Press.
8. Illukiewicz, E. (September 2021). The darkside of learning languages. Results of a pilot study on polyglots. Poster presented at *Mediation in Language Learning and Teaching International Conferenceto* be held online 9th September 2021, Warsaw, Poland organized by the University of Warsaw.
9. Langford, J., Clance, P. R. (1993). The impostor phenomenon: recent research findings regarding dynamics, personality and family patterns and their implications for treatment. In *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*. 30 (3): 495–501.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СПОРТСМЕНІВ З ХУДОЖНЬОЇ ГІМНАСТИКИ

*Кайзерова Ангеліна Володимирівна,
аспірантка Інституту підготовки кадрів
Державної служби зайнятості України,
angelno1313@gmail.com*

*Науковий керівник –
д. психол. наук, доцент Л.Є.Бегеза*

Термін «психологічна підготовка спортсмена» використовують для пояснення системи методів та засобів реалізації підвищення ефективності спортивної діяльності, що«...сприяє ефективному проведенню інших видів підготовки (загальнофізичної, спеціальної фізичної, теоретичної, тактичної, технічної), а також є умовою успішного виступу на змаганнях» [1, с.22]. Суб'єктами «психологічна підготовка» є тренери, менеджери, спортсмени, діяльність яких«...спрямована на формування і розвиток психічних процесів та якостей особистості спортсменів, необхідних для успішної тренувальної діяльності та виступів на змаганнях [1, с.21-22].

Таким чином, психологічна підготовка, як особливий вид підготовки, «...включає фізичну, тактичну, теоретичну, технічну форму суб'єктивного ставлення, оцінки значимості всіх видів виконаної роботи для досягнення успішних результатів спортивної діяльності...» [1, с.22].

Емоційний інтелект є модальністю психічної готовності спортсмена до змагальної діяльності. Для дослідження емоційного інтелекту спортсменів з художньої гімнастики було застосовано наступні методики: «Діагностика «емоційного інтелекту» Н.Холла» та «ЕмІн» Д.Люсіна.

У дослідженні взяли участь 129 респондентів жіночої статі.

Розглянемо отримані емпіричні дані (табл.1) за методикою «Діагностика «емоційного інтелекту» Н.Холла[2].

Таблиця 1

Аналіз показників емоційного інтелекту за методикою «Діагностика «емоційного інтелекту» Н. Холла

Шкали емоційного інтелекту	Низький рівень, %	Середній рівень, %	Високий рівень, %
Загальний рівень емоційного інтелекту	34,54	39,16	26,3
Емоційна обізнаність	23,1	57,1	19,8
Управління своїми емоціями	47,8	34,7	17,5
Самомотивація	12,6	24,0	63,4
Емпатія	43,8	48,2	8,0
Розпізнання емоцій інших людей	45,4	31,8	22,8

Так, за шкалою «Емоційна обізнаність» 19,8% респондентів мають показники високого рівня. Результати дослідження 57,1% спортсменів демонструють середній рівень розуміння емоцій: тобто здатність спостеріга-

ти та ідентифікувати зміну власних переживань/емоцій, розуміти комфортні і некомфортні емоції, аналізувати причини їх виникнення. Однак, 23,1 % учасників діагностування демонструють низький рівень за відповідною шкалою, що, може демонструвати потребу у формуванні психологічної обізнаності про емоційну сферу особистості та власні емоційні стани. Низькі показники за шкалою «Емоційна обізнаність» свідчать про наявність труднощів, що можуть бути бар'єрами у досягненні спортивних результатів.

Спортсмени, які мають високий (17,5 %) та середній (34,7 %) рівні за шкалою «Управління своїми емоціями» здатні керувати своїми емоціями, контролювати неприйнятні та дискомфортні емоції, демонструвати самовладання, на відміну від респондентів з низькими (47,8 %) результатами за даною шкалою. Тобто, найвищі показники низького рівня (47,8 %) за шкалою «Управління своїми емоціями» можуть стати перешкодою до спортивних досягнень, а відтак, потребують розвитку психологічних знань та формування психологічної компетентності у застосуванні механізмів та стратегій емоційного владання.

При обробці та аналізі показників за шкалою «Самотивація» були отримані наступні результати: високий рівень мають 63,4 % спортсменів, середній рівень – 24,0 %, що свідчить про особистісну умотивованість як до тренувальної діяльності, так і до досягнення спортивних результатів. Разом з тим, має місце і низький рівень самотивації – 12,6%, що демонструє потребу в психологічній компетентності у стратегіях управління та акумулюванні власного емоційного потенціалу.

Складовим компонентом емоційного інтелекту є шкала «Емпатія». За результатами дослідження 8,0 % респондентів мають високий рівень емпатії, що демонструє навички розуміння емоційних станів оточуючих людей через співпереживання та готовність надати допомогу й підтримку. 48,2% спортсменів мають середній рівень «Емпатії», що свідчить про вибіркове розуміння емоцій і поведінки інших людей. Низький рівень за шкалою «Емпатія» характерний для 43,8% респондентів може вказувати на зануреність у власні емоційні стани та переживання, пов'язані з реалізацією спортивних результатів і досягнень.

Таким чином, за шкалою «Загальний рівень емоційного інтелекту» маємо наступні результати: третина респондентів – 39,16 % спортсменів – мають середній та низький рівень (34,54 % респондентів) емоційного інтелекту. Це може свідчити про бар'єри й труднощі у встановленні та побудові прийнятних взаємовідносин у соціальному середовищі; вказувати на потребу у розвиткові комунікативних навичок і формуванні стратегій міжособистісної взаємодії. Високий рівень за вказаною шкалою складає 26,3 % учасників діагностування, що свідчить про здатність розуміти та проявляти емоції, що вказує на наявність знань в управлінні власними емоціями та здатність керувати власною поведінкою.

Отже, за результатами діагностування можемо констатувати, що понад 50 % респондентів мають середній та низький рівні сформованості емоційного інтелекту, що може, на нашу думку, впливати на міжособистісну комунікацію і взаємодію у соціальних групах не пов'язаних зі сферою спорту. Натомість, високі показники за шкалою «Самотивація» (понад 60 % респондентів) свідчить про особистісну включеність у тренувальний процес, роботу на результатта спортивні досягнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Федик О. В. Психология спорта: материалы для самоподготовки до семинарських занять для студентів спеціальності «Психологія». Івано-Франківськ: Інін, 2013. 226 с.
2. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва : Изд-во Института Психотерапии, 2002. 490 с.

POETYKA POLSKIEJ PIEŚNI DZIADOWSKIEJ

Kobyłański Dawid

*student, Instytut Filologii Polskiej, Wydział Filologiczny
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie*

dawid.kobylanski@umcs.pl

Promotor –

dr hab. Joanna Szadura

Pieśń dziadowska była zjawiskiem wewnątrznie bardzo zróżnicowanym, zarówno ze względu na tematykę repertuaru pieśniowego wędrownego dziada, żebraka, jak i konstrukcję samych utworów i sposobu prezentowanych w nich treści [7, s. 713; 12, s. 192; 17, s. 161-163; 27, s. 623; 38, s. 164-194].

Pieśni te w kulturze polskiej pełniły różnorakie funkcje, od funkcji komercyjnej, przez ideologiczno-religijną, moralistyczną, informacyjną, estetyczną, aż do ludycznej [23, s. 51; 25, s. 240; 27, s. 625; 29, s. 21]. Należy też pamiętać, iż były to nie tylko utwory przekazywane drogą ustną. Funkcjonowały one także w formie licznych druków ulotnych, kolportowanych na jarmarkach lub w miejscach kultu religijnego [6, s. 24; 18, s. 680; 24, s. 145-146; 28, s. 213]. Żywotność i popularność pieśni dziadowskich była tak duża, że przetrwały do XX wieku, a obecnie możemy spotkać liczne utwory na nią stylizowane.

Pieśni dziadowskie były zjawiskiem na tyle złożonym i zróżnicowanym, że nie sposób byłoby określić wzorca tekstowego dla nich wszystkich. Aby tego dokonać, należało by tutaj wyodrębnić pewien zespół pieśni, powstałych w zbliżonym okresie oraz dotyczących podobnych tematów, tu: tematów ważnych dla zbiorowości w danym okresie i na danym obszarze.

Poetyka polskich pieśni dziadowskich

Pieśni dziadowskie charakteryzowały się dużą różnorodnością, biorąc pod uwagę tematykę, problematykę poruszanych treści oraz sposób ich przekazu. Można jednak sformułować pewien zespół cech, które łączyły owy repertuar pieśniowy.

Pierwszą zasadniczą cechą – co zauważa Piotr Grochowski – jest ukazywanie swoistego obrazu świata. Pieśni dziadowskie cechuje wspólny obraz świata, który jest jednoczesnym odbiciem świata odbiorców. Twierdzi, iż w owym obrazie uwidoczniają się trzy aspekty tzw. religijności ludowej [12, s. 274; 43, s. 13-39]: 1) życie ludzkie toczy się bliskim sąsiedztwie świata nadprzyrodzonego (Boga, świętych diabła itd.); 2) ludzi łączy zbiorowa odpowiedzialność i wspólny los; 3) prawdy religijne nie są ukazywane abstrakcyjnie, lecz pod postacią

konkretnych obrazów i narracji, a wyobrażenia religijne są dopasowane do lokalnego otoczenia (Grochowski pisał tu o „zeswojszczeniu” wizji *sacrum*) [12, s. 278; 14, s. 75-133; 15, s. 184-210; 34, s. 204-230].

Kolejną cechą, na którą zwrócił uwagę Grochowski jest niezwykłość lub doniosłość podejmowanych tematów. Jak pisałem wcześniej, repertuar pieśniowy wędrownych dziadów cechowała duża różnorodność poruszanych tematów. Grochowski wymienia tu dziewięć grup tematycznych pieśni dziadowskich: 1) legendy hagiograficzne i pieśni o świętych, których tradycja sięga czasów średniowiecza i związana jest z kultem świętych [12, s. 214]; 2) legendy maryjne – Grochowski opisuje je, jako osobna grupa pieśni hagiograficznych, która wymaga rozróżnienia na tematykę samej postaci Matki Bożej oraz na tematykę kultu maryjnego, w tym: obrzędy roku liturgicznego, sanktuarium itp. [12, s. 214-215]; 3) legendy apokryficzne – podobnie jak hagiografie, ich tradycja sięga średniowiecza [12, s. 215-216; 33, s. 5-8]; 4) pieśni o śmierci – do tej grupy Grochowski zalicza utwory wykonywane podczas obrzędów pogrzebowych i zaduszy, utwory o pośmiertnej wędrówce dusz; wymienia tu trzy główne motywy tych pieśni: skarga umierającego (jako parafraza XV-wiecznego utworu pod tym samym tytułem), „odprawienie grzesznej duszy spod bram raju” (pieśni wzorujące się na XIV-wiecznym utworze o incipicie *Dusza z ciała wyleciała*) oraz błaganie się duszy po świecie w poszukiwaniu wiecznego spoczynku [3, s. 149-168; 8, s. 94; 12, s. 216-217; 14, s. 115-116; 31, s. 103-104; 39, s. 78-82]; 5) pieśni o końcu świata i Sądzie Ostatecznym – zdaniem Grochowskiego, był to jeden z ulubionych motywów wędrownych dziadów oraz ich publiczności; utwory te składały się z elementów: lamentacyjnych, narracyjnych, profetycznych oraz modlitewno-błagalnych [12, s. 217; 16, s. 49-65; 27, s. 182-195]; 6) pieśni o upadku obyczajów – Grochowski zauważa, iż to w zasadzie warianty tej samej pieśni, często o incipicie *Polska korono, źle słyhać o tobie*, po którym następuje narzekanie na upadek obyczajów, wezwanie do poprawy lub przestroga przed karą Bożą [12, s. 217-218]; 7) pieśni nowiniarskie – relacjonowały one aktualne lub historyczne wydarzenia ważne w skali krajowej lub lokalnej, zwykle o gwałtownymi lub złowrogim charakterze (rozruchy, wojny, bitwy, klęski naturalne, morderstwa); w tej grupie tematycznej pieśni dziadowskich możemy odnaleźć zarówno opowieści o bitwach, jak i o wiejskich zbrodniach [12, s. 218-219; 19, s. 165; 35, s. 445-470]; 8) ballady o dzieciobójczyni – ze względu na stylistykę są znacząco podobne do pieśni nowiniarskich; ich bohaterkami były na przykład wielokrotne morderczynie, które opowiadały o swoich zbrodniach lub miejscach ukrycia zwłok [12, s. 219-220; 36, s. 59-81]; 9) pieśni o sierotach [12, s. 220; 29, s. 292-309].

Po przeglądzie głównych, to jest najszerzej rozpowszechnianych typów pieśni dziadowskich Grochowski wymienia także: 1) pieśni religijne, do których zalicza śpiewane katechizmy, pieśni o prawdach wiary czy modlitwy oraz 2) pieśni traktujące o trudnym życiu dziada, jego prześladowaniach, zawodzie oraz sposobie zarobku na życie [12, s. 220-221; 13, s. 3-13].

Kolejną cechą jest charakterystyczny zespół funkcji pieśni dziadowskich. Teksty funkcjonujące w obiegu ustnym zasadniczo różniły się od tekstów pisanych. Dominującą funkcją wytworów „sztuki ludowej” – jak zauważa Grochowski – nie była funkcja estetyczna, lecz funkcja użytkowa [12, s. 284]. Podobnego zdania był Piotr Bogatyriew, zdaniem którego „pieśni ludowe obok funkcji estetycznej pełniły jednocześnie wiele innych, istotnych funkcji, które niejedno-

krotnie stawały się funkcjami dominującymi” [5, s. 320-333]. Zdaniem Michała Walińskiego:

W tradycyjnym chłopskim folklorze pieśniowym funkcje pieśni wyrażają się najczęściej łącznie poprzez funkcję tekstów i melodii. W pieśni dziadowskiej, bez względu na to, czy jest słuchana czy odtwarzana przez odbiorcę z zakupionego druczku, funkcje wyrażają się głównie, choć przecież nie jedynie, przez tekst, melodia odgrywa rolę drugorzędną; często jeden tekst śpiewa się na kilka melodii. Jest to zrozumiałe: tekst jest najważniejszy bez względu na to, czy śpiewany czy wydrukowany, jako główny przedmiot handlu [37, s. 132].

Dlatego podstawową i prymarną funkcją dla pieśni dziadowskich jest funkcja komercyjna, a za nią funkcja ideologiczno-religijna, natomiast funkcjami wtórnymi są: funkcja moralistyczno-ideologiczna, która związana była z religijną dydaktyką i wyrażaniem wizji świata odbiorców; funkcja informacyjna, szczególnie uwydatniona w pieśniach historycznych i nowiniarskich; funkcja estetyczna, która polegała na odwołaniach do cudowności, makabry, sensacji, grozy oraz funkcja ludyczna [12, s. 284-291; 37, s. 132-142].

Innymi charakterystycznymi cechami są: niezwykłość lub doniosłość podejmowanych tematów, schematyczność, wybiórczość i różnorodność przedstawianych wydarzeń oraz ich wyraziste obrazowanie [12, s. 225]. Biorąc pod uwagę kwestię bohaterów oraz zarysowanie czasu i przestrzeni pieśni dziadowskie cechuje duża schematyczność i ogólnikowość. Dominują utwory z kompozycją epizodyczną – teksty, których spójność opiera się nie na związkach przyczynowo-skutkowych, lecz na wspólnym temacie [12, s. 229-240]. Pojawiają się także utwory, w których fabuła rozumiana jest jako opowiadanie o następstwie zdarzeń. Z cechą tą wiążą się także kolejne, czyli emocjonalizm i emotywność, które oddziałują na konstrukcję fabuły, wybór wątków i styl pieśni oraz sensacyjność, wynikająca bezpośrednio z fabularności i emotywności pieśni dziadowskich, gdyż doskonale łączy oba te aspekty [12, s. 173-174, 249-263; 13, s. 153-166].

Sz szczególnie ciekawa jest kwestia „stylu dziadowskiego”, którego zasadniczym aspektem jest łączenie środków literackich związanych ze stylem wysokim i niskim, spraw wzniosłych z naturalizmem i codziennością. Cecha ta najbardziej uwidacznia się w drukach ulotnych, gdzie autorzy łączą patetyczny język z tematyką codzienną, „przyziemną” [12, s. 203-210, 225-229; 13, s. 117-119].

Pieśni dziadowskie jako opowiadanie charakteryzuje zbliżanie czasu narracji i czasu samych zdarzeń, poprzez zastosowanie specjalnych środków, takich jak: wprowadzenie dialogu, czasu teraźniejszego (tzw. opowiadanie unaoczniające – użycie *presens historicum*, czyli czasu teraźniejszego historycznego obecnego poprzez formy gramatyczne czasu teraźniejszego dla oznaczenia czasu przeszłego, będącego sposobem narracyjnego unaoczniania i aktualizacji minionych wydarzeń) [32, s. 428], odnarratorskiego komentarza (inwokacja, wstęp i końcowy komentarz, pouczenia, wezwania modlitewne) i podkreślanie związków wydarzeń z chwilą obecną. Wszystko to prowadzi do swoistego nałożenia się przeszłości, teraźniejszości i przyszłości [9, s. 15; 12, s. 240-249]. W tekstach niekiedy pojawiają się konkretne określenia czasowe w tytułach – *Nowa pieśń o wielkim mordzie, który się stał blisko Szenkielberku w roku 1863* [29, s. 82], *Pieśń nowa o gwałtownym deszczu, nigdy niesłuchanym w Koronie Polskiej, w Kazimierzu Dolnym w Roku 1644* [42, s. 453], bądź wewnątrztekstowe [12, s. 241]. Powszechniej stosowane są jednak ogólnikowe określenie, mówiące o czasie opisywanych zdarzeń – „kiedyś”, „przed laty”, „w dni one”, „teraz”, „dzis”;

„We czwartek wieczór, pierwszego marca (...)” [12, s. 242].

Inną cechą, zarówno pieśni dziadowskich, jak całego zespołu tekstów folkloru, jest ich wariantywność, która wynika bezpośrednio z ustnego charakteru tych tekstów [20, s. 427] i jest rezultatem „oralności przekazów, które w trakcie bezpośredniej transmisji ulegają modyfikacji” [41, s. 290-291]. Wariantywność polega na występowaniu różnych odmian tego samego tekstu, różniących się szczegółowymi bądź zasadniczymi elementami. „W folklorze jest ona rozpoznawana w procesie reprodukcji połączonej zawsze z przystosowaniem do sytuacji nadawczo-odbiorczej” [2, s. 251; 41, s. 291]. Wariantywność tekstu folkloru możemy rozpatrywać w czterech aspektach: 1) logicznym; 2) kompozycyjnym; 3) tematycznym oraz 4) intencjonalnym i ideowym [26, s. 77-85; 41, s. 292-294]. Zdaniem Marty Wójcickiej zarówno synchroniczna jak i diachroniczna analiza wariantów tekstu pozwala nam scharakteryzować: 1) funkcjonowanie tekstu w pamięci grupy społecznej; 2) wpływ tekstów funkcjonujących w mediach i internecie na pamięć zbiorową; 3) wpływ procesów folkloryzmu i folkloryzacji na pamięć zbiorową; 4) wpływ zmian (transformacji) gatunkowanych tekstu na pamięć zbiorową [40, s. 147-151].

Kolejną ważną cechą, na którą zwrócił uwagę Piotr Grochowski, jest stały zespół formuł inicjalnych i finalnych, wraz z bezpośrednimi zwrotami do słuchaczy [10, s. 179-200; 11, s. 61] – dlatego warto spojrzeć także na pieśni dziadowskie od strony teorii oralno-formulicznej. Tematykę formuł i formuliczności tekstów folkloru podejmowało wielu badaczy, jak na przykład: Milman Parry, Albert Lord, Albert Daur, John G. Hainsworth, Nikolae Rošijanu, M. B. Mejłach, Maciej Abramowicz, Wiesław Krajka oraz Jerzy Bartmiński [26, s. 45]. Parry definiował formułę jako „zespół słów regularnie używanych z określonym wzorcem metrycznym dla wyrażenia jakiejś konkretnej idei” [30, s. 41]. Albert Lord, pisząc o analizie formulicznej, która przy opisie danego tekstu może jasno wykazać, czy jest to wypowiedź ustna czy pisana, twierdził, że:

Tekst tradycji ustnej wykaże dominantę jasno określonych formuł, a oprócz tego pewną ilość formulicznych pozostałości oraz niewielką ilość wyrażen nieformulicznych. Tekst literacki natomiast charakteryzować się będzie przewagą wyrażen nieformulicznych, obok których wystąpi pewna ilość wyrażen o charakterze formulicznym i bardzo mała ilość wyraźnie określonych formuł [21, s. 75].

Formuły są konstrukcjami o różnej długości, od pojedynczych wyrazów po całe segmenty tekstów. Są zleksykalizowane, posiadają pewną nadwyżkę znaczeniową, nie są budowane doraźnie, lecz reprodukuje się je z pamięci w gotowej postaci. Formuliczność można utożsamiać z pojęciem klisz językowych [26, s. 46]. W procesie przekazu tekstu formuły funkcjonując zarówno „nadawczo” jak i „odbiorczo”, pełnią rolę szczególną – ułatwiają konstruowanie wypowiedzi a także jej przyswajanie, ponieważ użycie konstrukcji obiegowych słuchacz odbiera jako „swoje”, „bliskie”, „znane” [26, s. 46]. Piotr Grochowski w swoim artykule podzielił formuły na dwie nadrzędne grupy – formuły inicjalne i finalne. Z pierwszej grupy wydzielił: 1) zwroty do odbiorcy; 2) narzekanie na obecne czasy; 3) apostrofy do osób świętych; 4) wprowadzenie głównego bohatera (bohaterów) opowieści; 5) formuła zdarzenia; określenie miejsca i czasu zdarzeń. Z grupy formuł finalnych, pod względem formalnym wyróżnił dwie zasadnicze grupy – zwroty do słuchaczy i zwroty do osób świętych [10, s. 182-195].

Pieśni dziadowskie funkcjonowały nie tylko w formie ulotnych druków,

lecz także w formie werbalnej, dlatego także na tej płaszczyźnie powinno się doszukiwać pewnych cech poetyki. Wśród wymienionych cech będą takie, które są typowe jedynie dla tekstów ustnych, inne natomiast występują zarówno w tekstach ustnych oraz pisanych, choć z odmiennym natężeniem.

Pierwszą zasadniczą cechą jest ich sekwencyjność, która wynikała z właściwości substancji dźwiękowej znaku – tekst ustny ma cechy aktualnego działania się, jest bardziej procesem niż wytworem, a nadawca stoi wobec konieczności jednoczesnego myślenia i mówienia [26, s. 41-42].

Sekwencyjność pieśni dziadowskiej jako tekstu ustnego łączy się z kolejną cechą, jaką jest segmentacja oraz spójność tekstu. Kwestia ta dotyczy wyznaczania granic między kolejnymi segmentami tekstu ustnego, czemu służy w pierwszej kolejności subkod prozodyczny: akcent zdaniowy, intonacja oraz podporządkowane im tempo mówienia, iloczas i paazy. Teksty śpiewane członkowane są m.in. przez refrezy wykonywane na tę samą melodię, przedzielają one partie nierefrenowe. Ważną rolę w segmentacji odgrywają ogólne schematy naturalnego następstwa czasu (ranek – południe – wieczór, dzień – noc itp.). Tekst ustny kłiszowany odbierany jest nie tylko jako sekwencja luźnych ogniwi, lecz jako pewna całość, skończona w zamyśle nadawcy. Taki tekst jest spójną całością, posiada sieć wyrazistych wewnętrznych powiązań, pewnych stałych mechanizmów zabezpieczających integrację na poziomie semantycznym, gramatycznym i strukturalnym [26, s. 42-43].

Kolejną cechą, warunkującą spójność, czyli integrację tekstu (pisanego i mówionego) są powtórzenia. W przypadku tekstu ustnego zabieg ten pomaga w słuchowym odbiorze tekstu, gdzie powtarzane są słowa, schematy składniowe i kompozycyjne, segmenty tekstów, strofy lub części tekstów. Znamienne, zwłaszcza dla tekstów folkloru jest operowanie specjalnym typem powtórzeń, chodzi tu o konstrukcje paralelne. Wprowadzają one zrównanie zdarzeń, stanów, jakości ze świata przyrody i świata ludzi [26, s. 43-44].

Ważne również jest wykorzystywanie słów kluczowych i operowanie stereotypami językowo-kulturowymi, które przywołują wiedzę o świecie wspólną dla nadawcy i odbiorcy, odsyłają do wartości funkcjonujących w ramach określonej wspólnoty komunikacyjnej. Natomiast zespół stereotypowych sądów o świecie składa się na mentalny obraz świata utrwalony w naszej świadomości [4, s. 77-90; 26, s. 46-47].

W pieśniach dziadowskich wykorzystywane są także różnego rodzaju mechanizmy mnemotechniczne. Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska pisała, że człowiek przechowuje swe doświadczenie, swój obraz świata w pamięci za pomocą specjalnych wzorów mnemotechnicznych, które gdy zajdzie potrzeba są natychmiast przywoływane [26, s. 47]. Za ich pomocą z szerokiego spektrum rzeczywistości wyodrębniamy pewne obiekty, łączymy je w klasy, kategoryzujemy i wartościujemy. Bazują one na obiegowych stereotypach, zwłaszcza na formułach i topikach jako konstrukcjach znanych, łatwo przychodzących na myśl i odwołujących się do wiedzy wspólnej [26, s. 47].

Pieśni dziadowskie, jako wytwór ustny, charakteryzuje także perspektywa aksjologiczna, rozumiana w kontekście wspólnotowości i kolektywności przekazu. Istotą ustności jest nie tylko przekaz informacji, lecz też pewne uobecnienie wartości, które pojawiają się podczas kontaktu człowieka z innym człowiekiem. To w pewnym sensie podtrzymywanie więzi społecznych, odtwarzanie systemu wiedzy, ocen, norm moralnych wypracowanych przez wspólnotę, stabilizowanie

tego, co typowe, powtarzalne, przechowywane w zbiorowej pamięci [1, s. 10; 22, s. 172-175; 26, s. 48].

Ostatnią cechą, szczególnie ważną, na którą powinno się zwrócić uwagę, jest obieg tekstów. Obieg pieśni dziadowskich zasadniczo był trójkanałowy, ale jeśli dołączyć do tego kwestię ich funkcjonowania w nowych mediach, możemy mówić o ich czterokanałowym obiegu. Pierwszy z nich, to obieg parateatralny, o którym pisał Michał Waliński. Związany on był z aktem wykonawczo-odbiorczym pieśni oraz „teatrem jednego aktora” [38, s. 192]. Drugi to obieg folklorystyczny, ustny – kwestia ta dotyczy funkcjonowania pieśni dziadowskich w szeroko rozumianej kulturze i tradycji ludowej [38, s. 193]. Kolejny to obieg drukowany, o którym Waliński pisze „odpustowo-jarmarczny”. Wspomina tu także inne, XX-wieczne obiegi wtórne, to jest literacki, kabaretowy, rockowy, strajkowy oraz obieg w innych folklorach. Czwartym i ostatnim obiegiem jest funkcjonowanie pieśni dziadowskich w przestrzeni internetowej lub ogólnie przestrzeni nowych mediów

Podsumowanie

Historyczne, socjologiczno-kulturowe oraz komunikacyjne uwikłania pieśniowego folkloru dziadowskiego stawiają przed badaczem wiele konkretnych trudności i problemów do rozwiązania. Zdaniem Michała Walińskiego trudności te wynikają z tego, iż repertuar i działalność dziadów wędrownych wskazują na liczne związki z olbrzymią częścią tzw. literatury straganowej, której rozwój badacz datuje na okres od XVI do XX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem dwudziestolecia międzywojennego oraz intensywnie kształtującą się w Polsce od końca XIX wieku tak zwaną literaturą brukową [14, s. 16; 38, s. 166]. Waliński zaznacza, iż „badacz musi mieć na uwadze relacje i związki” wchodziły folklor dziadowski, literatura straganowa i literatura brukowa z „literaturą wykształconą (artystyczną) [...] i folklorem tradycyjnym, wiejskim” [38, s. 164-165].

Wśród cech pieśni dziadowskich, które składają się na ich poetykę wskazać należy: 1) ukazywanie swoistego obrazu świata; 2) niezwykłość lub doniosłość podejmowanych tematów; 3) charakterystyczny zespół funkcji; 4) schematyczność i ogólnikowość; 5) wybiórczość i różnorodność przedstawianych wydarzeń; 6) wyraziste obrazowanie; 7) zbliżenie czasu narracji i czasu zdarzeń; 8) wariantowość; 9) stały zespół formuł inicjalnych i finalnych; 10) sekwencyjność; 11) segmentacja oraz spójność tekstu; 12) powtórzenia; 13) słowa kluczowe; 14) stereotypy językowo-kulturowe; 15) mechanizmy mnemotechniczne; 16) charakterystyczna perspektywa aksjologiczna (rozumiana w kontekście wspólnotowości oraz kolektywności przekazu); 17) trójkanałowy obieg tekstu.

BIBLIOGRAFIA

1. Bartmiński Jerzy, 1975, *Wokół Lordowskiej koncepcji formuły*, „Literatura Ludowa”, nr 6, s. 3-11.
2. Bartmiński Jerzy, 1992, *Tekst folkloru jako przedmiot folklorystyki*, [w:] *Nowe problemy metodologiczne literaturoznawstwa*, red. Henryk Markiewicz, Janusz Sławiński, Kraków: Wydawnictwo Literackie, s. 246-271.
3. Bartmiński Jerzy, 1998b, *Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej*, [w:] *Tekst. Problemy teoretyczne*, red. Jerzy Bartmiński, Barbara Boniecka, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 9-25.
4. Bartmiński Jerzy, 2006, *Niektóre problemy i pojęcia etnolingwistyki lubelskiej*, „Etnolingwistyka” t. 18, s. 77-90.
5. Bogatyriew Piotr, Jacobson Roman, 1979, *Pieśń ludowa z funkcjonalnego punktu*

widzenia, przeł. Maria Renata Mayenowa, [w:] Piotr Bogatyriew, *Semiotyka kultury ludowej*, oprac. Maria Renata Mayenowa, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 320-333.

6. Dunin Janusz, 1974, *Papierowy bandyta: książka kramarska i brukowa*, Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.

7. Gazda Grzegorz (red.), 2006, *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, Kraków: Universitas (hasło: *pieśń dziadowska*, aut.: H. Kapelański, s. 713-715).

8. Głogier Zygmunt, 1985, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, wstęp Krzyżanowski Julian, T. 2, Warszawa: Wiedza Powszechna, (hasło: *dziadowskie pieśni*, aut.: Z. Głogier, s. 93-96).

9. Grochowski Piotr, 1999, *Obraz śmierci w ludowych parafrazach „Skargi umierającego” i pieśni „Dusza z ciała wyleciała”*, [w:] *Problemy współczesnej tanatologii: medycyna – antropologia kultury – humanistyka: materiały III Krajowej Konferencji TANATOS’99, zorganizowanej przez Wrocławskie Towarzystwo Naukowe w Karpaczu w dniach 4-6 listopada 1999 roku*, t. 3, red. Jacek Kolbuszewski, Wrocław: Sudety s. 199-205.

10. Grochowski Piotr, 2002a, *Formuły inicjalne i finalne w pieśniach z repertuaru dziadowskiego*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” Filologia Polska, LVII, z. 354, s. 179-200.

11. Grochowski Piotr, 2002b, *Wokół gatunkowości pieśni dziadowskiej*, [w:] *Genologia literatury ludowej. Studia folklorystyczne*, red. Adrian Miancki, Violetta Wróblewska, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 55-64.

12. Grochowski Piotr, 2009, *Dziady. Rzecz o wędrownych żebrakach i ich pieśniach*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

13. Grochowski Piotr, 2010, *Straszna zbrodnia rodzonej matki. Polskie pieśni nowiniarskie na przełomie XIX i XX wieku*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

14. Hernas Czesław, 1965, *W kalinowym lesie. U źródeł folklorystyki polskiej*, t. 1, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

15. Huizinga Johan, 1992, *Jesień średniowiecza*, przeł. Tadeusz Brzostkowski, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

16. Janus Katarzyna, 2018, *Dziadowskie pieśni o Sądzie Ostatecznym i końcu świata wobec tradycji biblijnej i apokryficznej*, „Literatura Ludowa” nr 1, s. 49-65.

17. Kapuściński Michał, 1897, *Pieśni dziadowskie*, „Lud”, t. 3, s. 161-163.

18. Krejčí Karel, 1972, *Pieśń praskiej ulicy i jej stosunek do pieśni jarmarcznej i do literatury*, przeł. Ewa Maria Hunca, [w:] Karel Krejčí, *Wybrane studia slawistyczne. Kultura – literatura – folklor*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 680-714.

19. Krzyżanowski Julian (red.), 1985, *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, red., Czesław Hernas T. 2 N-Ż, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, (hasło: *pieśń nowiniarska*, aut. L. Ślęk, s. 167).

20. Krzyżanowski Julian, *Słownik folkloru polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1965 (hasło: *wariant*, aut.: J. Krzyżanowski, s. 427).

21. Lord Albert, 1975, *O formule*, przeł. Wiesław Krajka, „Literatura Ludowa” nr 4-5, s. 62-75.

22. Malinowski Bronisław, 2003, *Obcowanie językowe*, [w:] *Antropologia słowa. Zagadnienia i wybór tekstów*, oprac. Grzegorz Godlewski, Andrzej Mencwel, Roch Sulima, wstęp i red. Grzegorz Godlewski, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 172-175.

23. Michajłowa Katia, 2010, *Dziad wędrowny w kulturze ludowej Słowian*, przekł. Hanna Karpińska, Warszawa: Oficyna Naukowa.

24. Michałowska Teresa (red.), 1990, *Słownik literatury staropolskiej*, red., Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich (hasło: *druki ulotne i okolicznościowe*, aut.: W. Korotaj, s. 145-147).

25. Milewski Stanisław, 2008, *Intymne życie niegdysiejszej Warszawy*, Warszawa: Wydawnictwo Iskry.

26. Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2007, *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

27. Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2011, *Pieśni dziadowskie*, [w:] *Lubelskie. Polska pieśń i muzyka ludowa*, t. 3: *Pieśni i teksty sytuacyjne*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin: Instytut Sztuki PAN, s. 623-626.

28. Nowicki Ryszard, 2009, *Druki okolicznościowe świadectwem walki z uciskiem*

narodowym, „Napis” XV, s. 213-224.

29. Nyrkowski Stanisław (wyb. i oprac.), 1977, *Karnawał dziadowski. Pieśni wędrownych śpiewaków (XIX-XX w.)*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

30. Parry Milman, 1930, *Studies in the Epic Technique of Oral Verse-Making. I: Homer and Homeric Style*, „Harvard Studies in Classical Philology”, 41, s. 73-148.

31. Sielicki Franciszek, 1982, *Pieśni pogrzebowe i dziadowskie śpiewane w byłym powiecie wilejskim*, „Slavica Wratislaviensis”, z. 22, red. Franciszek Sielicki, Warszawa-Wrocław, s. 103-104.

32. Stawiński Janusz, (red.), 2000, *Słownik terminów literackich*, red., Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich (hasło: *praesens historicum*, aut.: A. Okopień-Stawińska, s. 428).

33. Sokolski Jacek, 1995, *Dziadowska pieśń o Sądzie Ostatecznym z wieku siedemnastego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Prace Literackie, t. 34, Wrocław, s. 5-10.

34. Stomma Ludwik, 1986, *Antropologia kultury wsi polskiej XIX wieku*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.

35. Szczerbicka Ludwika, 1959, *Z epiki dziadowskiej*, „Pamiętnik Literacki” z. 3-4, s. 445-470.

36. Tołstaja Swietłana Michajłowna, 1999, *Ballada o griesznaj dziewczuszkie w wostočna i zapadnaslawianskaj folklornej tradicii*, [w:] *W zwierciadle języka i kultury*, red. Jan Adamowski, Stanisława Niebrzegowska, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 59-81.

37. Waliński Michał, 1981, *Funkcje pieśni dziadowskiej (na tle literatury jarmarcznej i folkloru żebraczego)*, [w:] *Literatura popularna – folklor – język*, t. 2, red. Witold Nawrocki, Michał Waliński, Katowice: Uniwersytet Śląski, s. 110-144.

38. Waliński Michał, 1999, *Pieśń jarmarczna? Nowiniarska? Ballada? Czy – pieśń dziadowska? Prolegomena do badań pieśni dziadowskiej*, [w:] *Wszystek krąg ziemski. Antropologia. Historia. Literatura. Prace ofiarowane Profesorowi Czesławowi Hernasowi*, red. Piotr Kowalski, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 164-194.

39. Włodarski Maciej (oprac.), 1998, *Polska poezja świecka XV wieku*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

40. Wójcicka Marta, 2014a, *Pamięć zbiorowa a tekst ustny*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

41. Wróblewska Violetta (red.), 2019, *Słownik polskiej bajki ludowej*, red., Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, t. 3 (hasło: *wariantywność*, aut. M. Wójcicka, s. 290-295).

42. Zawadzki Konrad, 1977, *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI -XVIII wieku. Bibliografia*, t. 1, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

43. Zowczak Magdalena, 2000, *Biblia ludowa. Interpretacja wątków biblijnych w kulturze ludowej*, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

THE CONSUMER RISK IN THE ONLINE SHOPPING

Kostrzewska Martyna
doktorantka Uniwersytetu Szczecińskiego,
Wydziału Ekonomii, Finansów i Zarządzania
mkostrzewska93@gmail.com

1. Introduction

Internet transactions involve a wide range of risks which may effectively discourage the consumer from shopping online or have a strong adverse impact on the level of consumer satisfaction with the product itself and the shopping process. In any business organisation various risk elements are part of business operations. That is why all companies which do business over the Internet should pay attention not only to economic risk that can be managed with derivatives purchased to protect against fluctuations in prices, exchange or interest rates [Majewska 2013], but also psychological risk and the possible loss of time by consumers when shopping online. Any uncertainty for the consumer is a risk to the company and may cause a fall in the consumer's satisfaction. The first studies of risks in consumers' shopping decisions covered risks perceived during grocery shopping. Most of them dealt with the influence of the brand on the level of risk perceived by consumers and they proved that consumers viewed the purchase of brand products as less risky than that of no name products [DeVecchio et al., 2005]. Consumers' shopping decisions are always linked with risk [Gupta et al., 2004]. The perception of risk leads to the modification of shopping decisions, because shopping behaviours may cause negative consequences. The notion of perceived risk entails an assessment by the buyer of potential loss in connection with risky behaviour [Littler et al., 2006]. Based on the Oxford English Dictionary, Wikipedia says that the definition of risk derives from the French word "risque" and was formulated in 1621. Risk is defined as "(exposure to) the possibility of loss, injury, or other adverse or unwelcome circumstance; a chance or situation involving such a possibility" [www.wikipedia.en, 2018].

The goal of this paper is to present similar results of studies conducted in 2017 and 2018 and attempt to answer questions regarding factors contributing to risk perceived by e-consumers, the sources of perceived risk in selecting the sales channel and the methods for reducing perceived e-shopping risk in specific product distribution systems. The results of the studies made it possible to present a number of conclusions concerning business processes in the areas of sales, customer service, logistics as well as market trends.

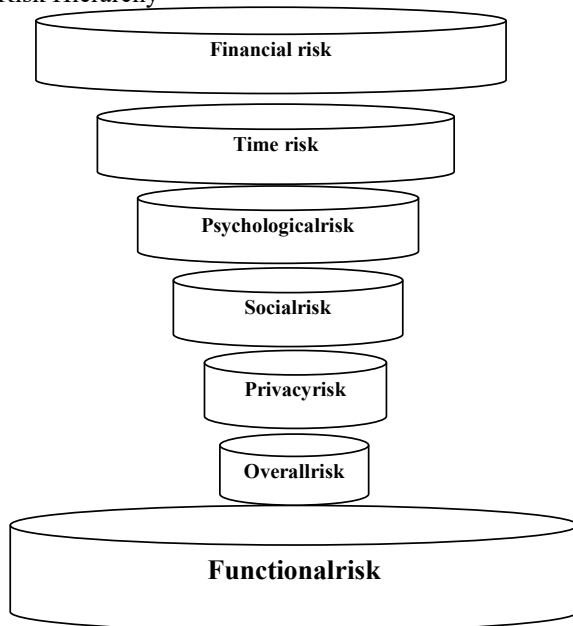
2. Customer Perceived Risk

The dominant form of e-commerce are Internet shops [www.stat.gov.pl]. The first Internet shops which offered an online order form came into being in 1994 (Pizza Hut). A year later the first online store was established that resembled today's shops such as Zalando (clothes vendor) and eBay (bidding service). From the customer's perspective online shopping is an extremely comfortable alternative to traditional brick-and-mortar stores. Internet shopping offers the buyer a number of significant benefits such as convenient delivery, usually lower prices than in the traditional distribution channels or possibility to quickly com-

pare components of huge numbers of products using specialised browsers. However, the very nature of such transactions involves many potential threats which translate into clearly higher risk perceived by consumers [Tan 1999]. Risk factors may be classified into those connected with the products, delivery or online payment [Schroder et al., 2008]. Product risk is higher when the consumer cannot see the product, whereas delivery risk and payment risk are higher when the consumer has no control over delivery date and payment is made online by credit card, respectively.

Featherman and Pavlou have differentiated altogether six elements that form perceived risk (Fig. 1). In their research on distribution of e-services over the Internet they have confirmed that risks concerning channel functionality (time risk, privacy risk, financial risk) are of primary importance. With regard to the hierarchy of risks they found that at the top of all other risks in this services sales channel is the functional risk [Featherman et al., 2003].

Fig. 1. Risk Hierarchy

Source: Author's own, based on [Featherman, Pavlou, 2003, p. 455]

Figure 1 shows types of functional risk affecting shopping decisions of e-customers. The most important of them is financial risk which refers to potential financial expenditure including the purchase price and later the depreciation costs. Potential financial loss may result from the wrong description of an offer. Time risk is another type of risk which occurs when orders are placed via unfamiliar Internet sites where a product search, a buyer registration and making

payment may take more time. Psychological risk is the disturbance of the e-consumer's peace of mind resulting from disappointment with the product ordered online. Failure to achieve the shopping goal may cause frustration or even lead to the abandoning of one Internet shop and going to another. Another, less important risk is associated with social concerns regarding lack of acceptance by the group and loss of social status as a result of the placement of an order for a product or service with an online shop that offers low quality. The last category of risk, i.e. privacy risk, refers to a potential loss of personal data which may be used by Internet companies to customise their offers. In extreme cases bank details may be used to make bank transfers without the account holder's knowledge. The overall risk is a summary of all risks and serves as a measure of perceived risk where all risk categories are assessed jointly.

In earlier studies on online shopping consumers indicated that their decision to enter into a transaction was affected predominantly by perceived risk of shopping which largely referred to protection of privacy and personal data safety, online transactions safety and product risk [Clemes et al., 2014]. Product risk seems especially high in out-of-shop sales where the product cannot be touched, tried on or tried out. In such circumstances functional, financial and time risks play a special role [Laroche et al., 2014]. Studies show that the broadening of the consumer's knowledge about the product to be purchased is a very important way of reducing perceived risk. A sense of safety has then a greater impact on perceived risk reduction than ensuring a sense of privacy for the buyer. A short delivery time is also very important for a positive attitude to online shopping, especially in the case of products that require a long delivery time, e.g. non-standard or rare items [Gupta et al., 2004].

The impact of various risk categories on shopping behaviour depends on the generation of consumers, i.e. the importance attached to various risks is determined by the consumer's age. Studies of consumers' shopping preferences show that members of generation Y perceive social risk as particularly important whereas Baby Boomers focus largely on financial and physical risks [Perment, 2013].

3. Research Methods Employed

The risks ascribed by Polish consumers to online transactions and the factors shaping those risks were subject of two studies. The first study was carried out in 2017 on 458 respondents of which 400 questionnaires were used for analysis. There were 210 male respondents and 190 female respondents. The second study was carried out in autumn 2018 on 450 respondents of which 415 questionnaires were used for analysis (232 women, 168 men). Both studies covered generation Z members who are focused on gaining knowledge and new experiences from the Internet [www.exago.com, 2017]. According to studies by Statistics Canada, generation Z was born after 1993 [www.theglobeandmail.com, 2016]. Therefore, subjects were selected from the 18-24 age bracket.

In both studies paper questionnaires were employed and questions referred to 20 risk factors connected with online shopping. Problems and threats associated with online transactions were identified on the basis of scientific and industry literature as well as market observation. In the first instance functional risk factors were examined.

Tab.1 Classification of risk factors

Type of risk	Risk factors
Financial risk	possibility of fraud, need to incur additional costs, e.g. delivery costs, tax, difficulties with finding delivery costs on the shop's website, failing to notice lower prices offered by other companies,
Time risk	hindered contact with the seller, (technical problems with the shop's website), loss of time for product return, repair or replacement, long delivery time; unpunctual delivery,
Psychological risk	risk of complaint rejection, possibility of product damage during delivery, risk of delivery cancellation, risk of receiving the wrong product,
Social risk	criticism from close family and friends for risky shopping, loss of social status as a result of unfashionable purchase, risk of purchase of environmentally unfriendly product, purchase of a product resulting from labour exploitation,
Privacy risk	need to leave personal data on the Internet, risk of personal data being sold to a third party, use of bank details for unlawful purposes,

Source: Author's own

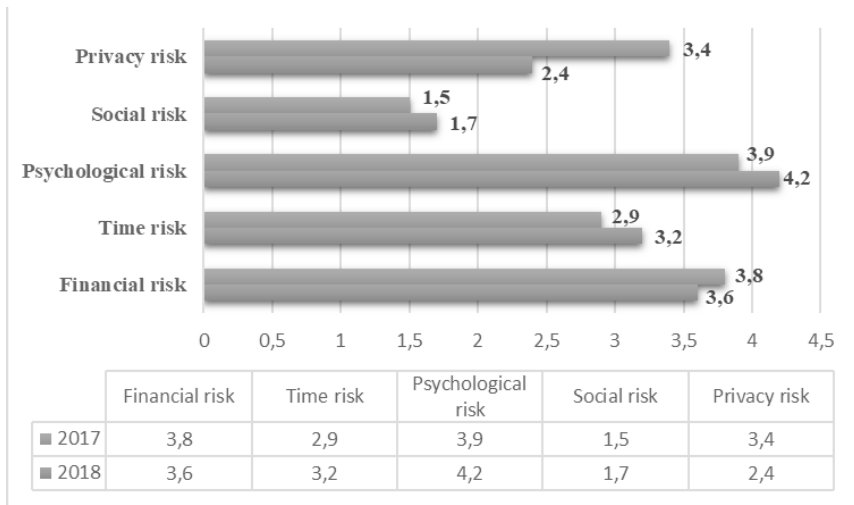
The variables in question were measured using a five-point Likert scale where low scores represented the marginal importance of a given factor whereas high scores indicated the more important role of a given factor for respondents.

Study Results

Eurostat's survey shows that the majority of e-customers (69%) in Europe in 2017 did not experience any problems during shopping. 17% respondents experienced cancellation of their orders by the Internet store, whereas 11% respondents experienced technical problems with the shop's website. Therefore, it may be concluded that the risk of failure during online shopping is relatively low and interest in online shopping is going to grow year by year [www.eurostat.eu, 2018].

The first step of analysis conducted by the author was to calculate average scores on the basis of points allocated to various categories of problems and threats by respondents in the study conducted in 2017.

Diagram 1. Average assessments of examined risk factors in 2017 and 2018

Source: Author's own

The collected research material showed that respondents during planning or making transactions were most afraid of psychological risk, i.e. of receiving an incorrect product, delivery cancellation, product damage during delivery and complaint rejection (average score 4.0 in a five point scale). Financial risk (3.8) is also a significant problem and includes the need to incur additional costs, the possibility of fraud, difficulties with finding information about delivery and return costs and failing to notice lower prices in other e-shops. At the same time risk of online shopping in 2018 was analysed. Respondents were still most afraid of psychological risk (4.2) and financial risk (3.6). However, there was a sharp decrease of concerns regarding personal data privacy, and privacy risk was rated at 2.3 in 2018.

Looking at the differences between the two study periods (Table 1), attention should first be drawn to the increased importance of two risk categories, i.e. time risk (growth by 0.28) and psychological risk (growth by 0.24). The highest increase can be seen in the importance attached by respondents to two factors: unpunctual delivery (increase by 0.56) and long delivery time (increase by 0.51). This means that customers expect punctual and quick delivery. Therefore, companies should focus on the logistical process and introduce measures to ensure that deliveries are not only completed in a short time but also punctually in accordance with information provided during the placement of the order.

Psychological risk was rated as being of highest importance (4.2). The contributing factor of this risk category whose assessment changed most is complaint rejection (increase by 0.45). This may result from rejection of complaints experienced earlier by customers. The studies suggest that every other person who files a complaint becomes more attached and loyal to the company after approval of their complaint than people who have never had problems of this

nature (Rudawska, 2005). Therefore, when formulating complaints regulations companies should make sure that they are customer friendly and reduce the risk of complaint rejection.

The highest decrease can be seen in the category of privacy risk (-1.21) which includes such factors as use of bank details for unlawful purposes (-1.47), risk of personal data being sold to a third party (-1.34), possible theft of personal data (-1.28) and the need to leave personal data on the Internet (-0.76). Such a significant drop may have been caused by the Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and the repealing of Directive 95/46/EC (Official Journal of the European Union, L 119, 4 May 2016) (<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>, 2018). This regulation came into force on 25.05.2018. Until mid 2018 the majority of e-shops processed customers' personal data (age, sex, shopping history, etc.) in order to better customise their offers to customers' interests. This process could take place without the customer's knowledge. However, pursuant to the General Data Protection Regulation, in order to comply with the new law e-shops must inform every person whose data is to be used.

Another risk that continues to play a major role, but whose importance decreased is financial risk (-0.30). In this category the greatest change refers to the possibility of fraud (-0.82). This factor is connected with the use of personal data. Therefore, the decrease of importance of this factor may be the result of restrictions in personal data handling. Since 25.05.2018 when the General Data Protection Regulation came into force users are informed by e-shops about profiling, i.e. any form of automated processing of personal data to assess certain personal features of customers, in particular their economic situation, personal preferences, interests, credibility, behaviour, location or movement. Online shopping and new data protection rules require companies to inform their customers about profiling and additionally customers must give their consent for such profiling [www.superoffice.com, 2018].

Social risk, which in 2018 was rated as least important among other risk categories, dropped by (-0.27). In this category the biggest decrease refers to criticism from close friends and family for risky shopping. This may indicate that society is becoming increasingly tolerant and online shopping is less risky year by year.

Table 2. Differences in the assessment of importance of risk factors in the study periods

Factors		2017	2018	Change
Financial Risk	Possibility of fraud	4.22	3.40	-0.82
	Need to incur additional costs, e.g. delivery, tax	3.98	3.92	-0.06
	Difficulties with finding information about delivery costs	3.68	3.55	-0.13
	Failing to notice lower prices offered by other companies	3.53	3.33	-0.19

Time Risk	Hindered contact with the seller	3.24	3.26	0.03
	Loss of time for product return, repair or replacement	3.39	3.40	0.01
	Long delivery time	3.19	3.70	0.51
	Unpunctual delivery	3.20	3.75	0.56
Psychological Risk	Risk of complaint rejection	3.67	4.12	0.45
	Possibility of product damage during delivery	4.16	4.17	0.01
	Risk of delivery cancellation	3.92	4.29	0.37
	Risk of receiving an incorrect product	4.07	4.22	0.15
Social Risk	Criticism from close friends and family for risky shopping	1.74	1.22	-0.52
	Loss of social status as a result of unfashionable purchase	1.61	1.36	-0.25
	Risk of purchase of an environmentally unfriendly product	1.86	1.57	-0.29
	Purchase of a product resulting from labour/child exploitation	1.70	1.68	-0.02
Privacy Risk	Need to leave personal data online	3.01	2.24	-0.76
	Risk of personal data being sold to a third party	3.50	2.16	-1.34
	Possibility of personal data theft	3.68	2.40	-1.28
	Use of banking details for unlawful purposes	3.88	2.41	-1.47

Source: Author's own.

Overall risk was calculated on the basis of average assessments of the five risk categories presented in Table 2 and included financial risk, time risk, psychological risk, social risk and privacy risk. Overall risk amounted to 3.26 in 2017. In 2018 overall risk decreased to 3.01. This change suggests that consumers' concerns diminished. However, companies should pay attention to time risk because customers are afraid that they may easily waste time during online shopping due to technical, transactional or logistical difficulties.

Table 3. Risk assessments in 2017-2018

Risk Assessment	2017	2018	Change
Financial Risk	3.85	3.55	-0.30
Time Risk	3.25	3.53	0.28
Psychological Risk	3.95	4.20	0.24
Social Risk	1.73	1.46	-0.27
Privacy Risk	3.52	2.30	-1.21
Overall Risk	3.26	3.01	-0.25

Source: Author's own.

4. Conclusion

The research material collected clearly shows changes in the structure of importance of potential causes of risk connected with Internet transactions. Consequently, it shows changes in the perception by consumers of this distribution channel. Today's consumers perceive time as the most unique resource – once lost time cannot be regained. Therefore, time risk also refers to the elongated customer service/self-service process, the need to learn to use the online sales channel, time used for filing a product complaint or arranging for a product return. Reduction of this risk may result in shorter delivery times, a seamless shopping process and, first of all, increased customer satisfaction.

It should also be noted that trust in online shopping – expressed both in a decreased perceived importance of fraud risk and an increased sense of safety online – is likely to increase. Such a situation may on the one hand be associated with consumers becoming accustomed to the ubiquity of Internet stores and online transactions while on the other it may be linked with the increased awareness of consumers about new data protection rules which were introduced by the European Parliament in May 2018. Average overall risk based on all risk categories was 3.26 points 2017 and it fell to 3.01 in 2018. This change may have a positive impact on e-commerce because consumers' conviction about decreasing risk of online shopping contributes to more frequent use of e-services.

REFERENCES

- Clemes M.D., Gan Ch., Zhang J., 2014. An empirical analysis of online shopping adoption in Beijing, China. *Journal of Retailing and Consumer Services*, vol. 21 s. 371.
- DelVecchio D., Smith D.C. 2005. Brand-Extension Price Premiums: The Effects of Perceived Fit and Extension Product Category Risk. *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 33, No. 2, s. 184-196.
- Featherman M.S., Pavlou P.A., 2003. Predicting e-services adoption: a perceived risk facets perspective. *International Journal of Human-Computer Studies*, vol. 59. s. 468.
- Gupta, A., Su B., Walter Z., 2004. Risk profile and consumer shopping behavior in electronic and traditional channels. *Decision Support Systems*, vol. 38 s. 348.
- Johnson T., 2009. Springer, Heidelberg. *Data Profiling. Encyclopedia of Data Base Systems*.
- Littler D., Melanthiou D., 2006. Consumer perceptions of risk and uncertainty and the implications for behaviour towards innovative retail services: The case of internet banking. *Journal of Retailing and Consumer Services*, vol. 13. s. 433-438.
- Nepomuceno M.V., Laroche M., Richard M.-O., 2014. How to reduce perceived risk when buying online: The interactions between intangibility, product knowledge, brand familiarity, privacy and security concerns. *Journal of Retailing and Consumer Services*, vol. 21. s. 620.
- Majewska A. 2013. Instrumenty pochodne jako narzędzia wspomagające zarządzanie ryzykiem w przedsiębiorstwie, *Volumina.pl*, s. 43.
- Parment A., 2013. Generation Y vs. Baby Boomers: Shopping behavior, buyer involvement and implications for retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, vol. 20. S 192
- Rudawska E. 2005. *Lojalność klientów*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne. s. 112.
- Tan S.J., 1999. Strategies for reducing consumers' risk aversion in Internet shopping. *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 16, Iss. 2, s. 164.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Risk> [6.01.2019]
- <https://www.theglobeandmail.com/news/national/education/canadian-university-report/the-genz-effect/article26898388/> [5.01.2019]
- <https://www.usa.gov/statistics> [10.01.2019]
- <https://ec.europa.eu/eurostat> [6.01.2019]
- <https://www.exago.com/blog/generation-z-and-innovation-in-the-workplace> [2.01.2019]
- <http://www.polkc.strony.ug.edu.pl/Historia%20internetu.pdf> [2.01.2019]
- <http://stat.gov.pl/> [2.01.2019]
- <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/ict/2018/bloc-2a.html> [3.01.2019]
- <https://www.superoffice.com/blog/gdpr/> [2.01.2019]

ПОЯВА ТА РОЗВИТОК ДЗЮДО У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

*Кузьменко Едуард Костянтинович,
студент КНУ імені Тараса Шевченка*

edukuzmenko@knu.ua

Науковий керівник –

д. істор. наук, проф. О. П. Машевський

Дзюдо – олімпійський з 1964 року вид спорту, яким займається понад 20 мільйонів людей у світі. Створений у Японії ідеологом, науковцем Дзіґоро Кано у 1882-му році Кодокан (з яп. «школа вивчення шляху») вважається роком заснування дзюдо. До речі, у день народження Д. Кано, 28-го жовтня, відзначається Міжнародний день дзюдо [1]. Проте вже з кінця 19-го століття географія поширення дзюдо охопила територію США, Бразилії, Європи. У даній статті автором буде окреслено основні віхи розвитку дзюдо у Великій Британії до заснування Будоквай у 1918-го році.

Кінець 19 століття – belle époque у країнах Європи та у Великій Британії (у цей час Британія не вважалася європейською державою, адже розглядалася в парадигмі метрополії Британської імперії, яка залишалася державою № 1 у світі). Саме це час, коли зародився сучасний спорт, коли відродилася традиція Олімпійських ігор (1896 рік). Паралельно з даними тенденціями часу відбувалися процеси глобалізації, «відкриття» та налагодження активних відносин з далекосхідними державами (зокрема Японією) [4, с. 39]. Однією з форм відносин стала міжкультурна співпраця, проникнення традицій та їх сприйняття/ не сприйняття соціумом іноземної держави (часто з реінтерпретацією, пристосування до потреб соціуму). Цікаво у даному контексті прослідити історію дзюдо у Великій Британії на етапі його вкоринення та остаточного сприйняття британським суспільством.

Прийнято вважати, що до Великої Британії дзюдо потрапило у 1899 році. До цього року у Великій Британії не було японських інструкторів, які на кваліфікованому рівні навчали містифікованим східним єдиноборствам дзюдзюцу та дзюдо. Необхідно одразу зазначити, що специфіку між дзюдзюцу та дзюдо британці до 1920-х років загалом не усвідомлювали, для них ці терміни були взаємозамінними словами [2, р. 86].

У 1899 році британський підприємець Едвард Вільям Бартон-Райт спонсорував приїзд японського дзюдоїста для заснування школи дзюдзюцу в Англії. Спочатку ініціатива не була вдалою, проте деякі члени команди закріпилися у Великій Британії та продовжили розвиток дзюдо та дзюдзюцу в державі. Серед них був Юкіо Тані, який культивував інтерес публіки до дзюдо та дзюдзюцу, влаштовуючи показові вистави, навчання та участь у змаганнях [3].

Умовно історію розвитку дзюдо Браян Гуджер поділив на 3 етапи:

- 1) Орієнтація на дзюдзюцу (1899-1918 роки);
- 2) 1918-1920 роки транзаційний період, створення Будоквай;
- 3) після 1920 року у рамках Будоквай [2, р. 85].

Впродовж 1899—1920-х років дзюдзюцу та дзюдо займалися переважно представники вищого соціального класу. Організація викладання дзюдзюцу та дзюдо базувалась на рівні джентльменських клубів. Тоді ще

не було акценту на спортивній складовій та важких тренуваннях.

З кінця 1920-х років викладання дзюдо стало у більш серйозному організаційному прояві, більше того тренуватись у більшій кількості почали представники середнього класу

У 1900-1910-х роках дзюдзюцу популяризували, організовуючи вистави у концертних залах і викладаючи у школах дзюдзюцу.

Більше того, про поширення дзюдзюцу говорить той факт, що в Британії протягом 1904-1907 років було опубліковано 5 книг про дзюдзюцу, а у 1911 році зроблено фільм.

Першими японськими інструкторами у Великій Британії були: Юкіо Тані (1899), Сада Уеніші (1902), Таро Міяке (1904), Ахітаро Оно (1905). Цікаво зазначити, що ученицею Уеніші була міс Емілі Вотс, жінка з вищого класу, суфражистка. Найбільшими японськими школами дзюдзюцу були: Японська школа дзюдзюцу на Оксфорд-стріт та школа дзюдзюцу у Пікаділлі.

Як вже було зазначено дзюдзюцу у цей час було елітарним видом діяльності. Так, наприклад, кімоно коштувало 12 фунтів [2, р. 87]. Лише у містах, де існував стабільний вищий клас, дзюдо знаходило свою аудиторію. Так, наприклад, школа Каза Ашікака у Ліверпулі, що знаходилася за адресою Мерленд-стріт, 7 закрилася вже за 2 місяці з початку функціонування.

Отже, дзюдо до Великої Британії потрапило у 1899 році, коли до держави прибув перший японський інструктор Юкіо Тані. До 1920-х років різниця між дзюдо і дзюдзюцу британцями не визначалась. Більше того, дані види єдиноборств користувалися популярністю серед вищого класу, адже акцент робився на духовній складовій, спортивна складова та важкі тренування ще не були розвинуті. На популярність дзюдо у Великій Британії вплинули перемога Японії над Російською імперією, бум боротьби та єдиноборств у Великій Британії, Англо-японський договір 1902-го року. Організаційне оформлення дзюдо відбулось Гунджи Коїндзумі у 1918-му році.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. International Judo Federation. – Режим доступу: <https://www.ijf.org/news/show/the-worldjudo-day-theme-for-2018-has-been-selected> (Дата звернення: 25.08.21)
2. Goodger B. The development of judo in Britain: a sociological study. Doctoral thesis. – Institute of Education, University of London, 1981. – 441 p.
3. The History of judo / British Judo Association [Electronic source]. – Mode of access: <https://web.archive.org/web/20120909162115/http://www.britishjudo.org.uk/the-history-of-judo> (Дата звернення: 25.08.21)
4. Кузьменко Е. Зародження дзюдо як прояв парадигмального переходу японського суспільства у модерн/ Збірник міжнародної наукової конференції «Спорт: історія та сучасність». – Київ, 2021. – с. 38-41.

THE AESTHETICS OF ADVERTISING - ADVERTISING AS AN ART

Kukier Joanna

*PhD student, Maria Curie-Skłodowska University,
kukier.joa@gmail.com*

Ewa Maj, MA

Maria Curie-Skłodowska University

There is much talk that advertising is primarily aimed at increasing sales results, including by increasing customer awareness or by persuasion. We will not get rid of advertising in our lives, we have to get used to it, and maybe even make friends. "Since we have to live with advertising, it is worth making it really good and interesting. And here begins another, eternal problem - should advertising be a high-level art, or should it simply be effective? Unfortunately, most often it cannot be reconciled ,, [1], claims Wojciech Budzyński in his book on advertising as techniques of persuasion.

Aesthetics and new media

However, let's start from the beginning, namely what aesthetics is. "The discipline of philosophy called 'aesthetics' was born with the emergence in the 18th century of a specific, hitherto unknown, conceptual configuration, assuming the existence of strong relationships between art, sensitivity and beauty. These three concepts, of course, existed before they became the subject of philosophical research, but on the one hand they were independent of each other (...), on the other hand, these remarks constituted only a fragment of a wider research ,, [2] , writes Carole Talon-Hugo in a collection of works on the redefinition of the concept of art. He claims that aesthetics as an autonomous field was born in the eighteenth century, when sensitivity, beauty and art became an autonomous creation. The problem arose in the 20th century, when art broke with beauty and, in some cases, with sensitivity. After much reflection, the author comes to the conclusion that aesthetics may not be artistic, or rather, following Paul Valery, it should be oriented towards sensitivity and feelings. It means opening up to all kinds of experiences, provided to us not only by an object, a work of art, but also a natural or artificial object, event and experience. [3] .

Emotion and ethics are the directions that aesthetics should take. As a result, we witness the aestheticization of the world, we read, we witness how everyday life is integrated with aesthetic values.[4] . "Also new technologies and new genres of art using them contribute in a way to the process of aestheticization. The world of new images and virtual phenomena open to manipulation has had an impact on the understanding of everyday life. The world has lost its gravity, its gravity has lost its weight ,,[5] .

The 20th century brought us many technological changes. The emergence of cinema and photography began to bring with them new types of art. However, the addition of these two forms did not jeopardize the concept that links art with the medium. „In the case of photography and film, it still made sense to think of them as separate media in the old sense: they used a different material basis (photographic paper, film roll)”[6] , they can also be divided into the categories

of spatial art, such as painting or sculpture, and temporal art, such as dance, writes Lev Manovich in his work on post-media aesthetics .

There is also a new distinction between art and mass culture, the scale of the audience and the reception space have become a new category. „While the modern system involved the circulation of unique objects or those existing in small amounts, mass culture meant the mass distribution of identical copies and thus was dependent on various mechanical and electronic technologies of reproduction and distribution” [7] . The artists used the same media as mass culture, but they were issued in limited editions, and presented in museums of contemporary art, where we can find sample videos or DVDs in three copies.

Another turning point in the history of aesthetics was the advent of the digital revolution at the turn of the 1980s and 1990s. All the so far used categories of division and distinction of creations into art and ‚non-art’ were not adequate to the new possibilities and tools used by artists. „The transition of most means of production, storage and distribution of mass media to digital technology (or various combinations of electronic and digital) and the adoption of the same tools by artists has disrupted both the traditional distinctions based on materials and perception conditions, and new more contemporary differences related to distribution models , collection / presentation methods and payment schemes” [8] . But instead of creating a new media typology or getting rid of the current one, new categories are emerging. As contained in the category of the Internet referred to as „net art ,, which according to Manovich is absolutely inadequate and pink „net art” is so ambiguous that it is possible to close it in the same category.

But let’s get back to the question about the aesthetics of the digital image. „I consider computer photography, computer image or digital television to be a continuation of the transmitting and receiving situation typical of electronic images (television, video). In particular, it is about neo - TV (...) constantly accompanying everyday life, as a kind of engaging the viewer and making him co-responsible, for example for the program layout or the content transmitted (...). It is associated with the awareness of the constant presence in everyday life, in the ‚world of everyday experience’ of monitors, TV screens and cameras” [9] . Maria Gołębowska writes, asking what is leading in the perception of artistic representation, a cognitive judgment or an aesthetic judgment.

Researchers divide the digital image into analytical, which is the registration of reality, and synthetic, which is the creation of creators based on the recorded image of reality. You can also add an artistic version of a digital image, which uses, for example, image processing and processing in a creative way. An aesthetic judgment would refer to artistic representation as an object of aesthetic experience [10] . „Nevertheless, as the theoreticians of photography and film have already postulated (...) any representation constituting a registration of reality may be subject to aesthetic judgments and as such it refers primarily to the modern category of taste and aesthetic judgment as a judgment of taste”[11] .

A digital image is a certain form of representation that is part of the tradition of representations, the main value of which is realism, recording reality. It should also be mentioned that such registration is not objective in nature. The image is subjectivized not only by the tool it records, but also by the operator and the recipient who transfers their own subjective view to the presentation. [12] . It is these performances (film, photography) that are characterized by cognitive and

aesthetic dualism, because they can be honest with reality and look after their aesthetic values. So the question is whether and when such an image is subject to our assessments of taste, not cognition, and to what extent digital representation and the recording medium affects our perception so that we first evaluate it in terms of aesthetics and not cognition.[13] .

These questions appear to be only questions about the digital image, but they also concern the effect that the tool has on the artistry of representation, ultimately about whether the digital image satisfies sufficient conditions to be considered art. [14] . “The digital image is our primary source of information and knowledge. It was established for the purpose of ‚attestation of reality’ or ‚surety of reality’ . Created to objectively record the world, it quickly exceeded expectations, showing - like photography and film before - more than was expected of it. It became a tool for the expression of an individual gaze (...) It turned out to be a tool for creating virtual possible worlds, worlds of imagination in which we live. Finally - it made it possible to visualize what is intelligible and abstract (...)”,[15] .

It is important to say that the creator of digital or simply recorded images is not forced by this image to be artful in any sense. On the other hand, he is forced to select the recorded real images so that the recipients can participate in his subjective view of the surrounding world, be in this world.[16] . „And this is what the aestheticization of a digital image would consist in - the possibility of disseminating an individual view understood as an individual way of experiencing the world and one’s presence in it”[17] .

The aesthetics of advertising

Marketing specialists believe that advertising is a persuasive and informative material. However, as Lucyna Drażek claims in her publication *Aesthetics of Advertising* , advertising also has an aesthetic aspect. “Advertising can be treated as a kind of creativity and talk about the specific aesthetics of advertising, just as it is said about the aesthetics of a novel or a movie. It happens that an advertising message has features typical of an artistic message, and the process of its creation is often of a creative nature. Moreover, the recipient of advertising spots, posters or billboards often experiences aesthetic pleasure, similar to that experienced in contact with art”,[18] . In the case of advertising, it is applied art, that is, one that combines art with everyday life. The author also notes that electronic media only at the end of the 20th century became as important as an artistic tool as traditional media.

Thanks to changes in the approach to art, advertisers were able to dress their productions in artistry. Of course, you have to remember that most of the ads are kitsch and trash addressed to moderately intelligent recipients, with not very sophisticated aesthetic tastes, but the market of luxury products targeted at a more demanding recipient looks completely different. „Producers of advertisements for luxury products addressed to a narrow group of recipients can afford more creative invention, originality and even controversy than in the case of messages addressed to the so-called ‚statistical’ average consumer” [19] .

Today, we can implement advertising within the framework of art, thanks to the changes that took place in the 20th century. First, there was the time of the avant-garde, where the artist was of paramount importance. It was not an artist that the man who creates art was called. What was called art was what came out

of the artist's hand. The next were the Dadaists of the 1950s. Dadaism was a direction in art that was a combination of cubism and futurism. The aim of the artists was to contradict the canons of art that existed at that time. They still shocked with their absurd ideas. They considered everyday objects or even rubbish to be the objects of their art. The best example is the famous „Fountain” by Duchamp, which was considered a urinal [20] .

However, thanks to these artists, who largely started surrealism, art previously available only to representatives of higher spheres and put on pedestals, changed its status and the place where it was for everyone. Thus, opening the way for pop art to the inaccessible world of art.

„Pop - art drew inspiration from mass culture, pop - art animators , wishing to fill the gap between art and life, turned to the surrounding metropolitan reality, the environment that shaped the way of being and thinking of art recipients - from here they drew themes and borrowed techniques „ [21] . One of the main representatives of this trend is Andy Warhol, and his repeatedly duplicated image of Marlin Monroe is perhaps the most recognizable of the works of pop art . “... Warhol's screen prints do not communicate anything beyond what they represent, they contain no hidden content; symbols or allegories so liked by traditional painting „[22] . Pop - art is literal, and the audience is not interested in depth, they are interested in superficiality. Baudrillard compares pop art creators to advertisers, we read in *Aesthetics of Advertising* , they do not respond to the needs of consumers, they themselves stimulate these needs. Pop art. is the art that comes closest to advertising. Pop artists practiced ‚ostentatiously prosaic’ art, taking it out of their salons, their work was no longer even presenting life, it was life in full literalness[23] . Pop-art is art that is understandable to a wider audience, it does not require special competences, as its subject is what surrounds us.

Another example of art which blur the boundaries of art and reality is sociological art, an example of which is F. Forest's „ *Artistic Square Meter* „ . The author was selling a square meter of land as an art object. Sociological art was supposed to bring art to the average recipient in a different way than lowering the artistic level [24] .

The next step of art towards the ‚people’ was the development in the late 1960s, among others, of wall painting, that is, for example, murals and graffiti. „Such activities aimed at eliminating the divisions into art, game and fun, emphasized the ludic aspect of creativity and the conviction that the fact that everyone can be creative does not make the work less valuable” [25] .

Summary

In today's world, creative or creative is not limited to art, but rather we extend art to such areas as cooking, gardening, business and many other areas of life. This is of great importance for the creators of advertising, who are usually not artists, but average creative people. Another example of familiarizing art with life is performance, that is, literally presenting fragments of life as art. Everything that happened in the 20th century opened the way to art for advertising.

In the 1980s, critics were ready to say that pop art was the beginning of a new era in art where the work was more important than the artist. „The author goes to the background, disappearing, in an intertextual game, individual genres interpenetrate each other and, most importantly, from the point of view of the aesthetics of advertising, the division into high and low culture and the boundaries between art and life dissolve „ [26] . Advertising itself is difficult to

locate in a specific place in culture. One could say that it belongs to the popular culture, where the most important thing is subjectivity, namely the level of consumer awareness, who, depending on the competences, will read the message differently. There are also tons of commercials that take place in mass culture, where the message is aimed at a homogeneous crowd of secondary illiterates. However, thanks to its diversity, it will also be easy to find elements of high art in the advertisement [27].

- [1] W. Budzyński , *Advertising of the technique of effective persuasion* , Warsaw 2005, p. 9 .
- [2] C. Talon-Hugo , *Perspektywy Aestetyki* , [in:] same edited by J. Dąbkowska-Zydroń , *Redefinition of the concept of art*, Poznań 2006, p. 13 .
- [3] *Ibid.*, 17 .
- [4] *Ibid.*, P. 18 .
- [5] *Ibid.*, P. 18 .
- [6] L. Manovich , *Postmedial Aesthetics* , [in:] this, edited by J Dąbkowska-Zydroń , *Redefinition of the concept of art* , Poznań 2006, p. 106 .
- [7] *Ibid.*, P. 106 .
- [8] *Ibid.*, P. 107 .
- [9] M. Gołębiewska, *Disassembly of attractions About aesthetics of audiovisuals* , Gdańsk 2003, p. 196 .
- [10] *Ibid.*, 197 .
- [11] *Ibid.*, P. 198 .
- [12] *Ibid.*, P. 203 .
- [13] *Ibid.*, P. 208 .
- [14] *Ibid.*, P. 209 .
- [15] *Ibid.*, 210 .
- [16] *Ibid.*, P. 213 .
- [17] *Ibid.*, P. 213 .
- [18] LD Drażek, *Aesthetics of Advertising* , Warsaw 2003, p. 7 .
- [19] *Ibid.*, P. 8 .
- [20] <http://www.magazynsztuki.pl/dadaizm/>
- [21] <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/pop-art;3960403.html>
- [22] LD Drażek, *The Aesthetics of Advertising* , p. 12 .
- [23] *Ibid.*, P. 13 .
- [24] *Ibid.*, P. 15 .
- [25] *Ibid.*, P. 15 .
- [26] *Ibid.*, P. 18 .
- [27] *Ibid.*, P. 19 .

THE ECONOMIC ASPECT OF THE IMPACT OF THE COVID 19 PANDEMIC ON THE USE OF ACCOMMODATION BASE IN THE TOURISM TRAFFIC.

Lisowska-Szron Irena
Uniwersytet Szczeciński
doktorantka
irena.szron@gmail.com

dr hab. Augustyna Burlita, prof. US

Introduction

The beginning of 2020 provided global economies with an external shock caused by the outbreak of the COVID-19 pandemic. The declaration of a pandemic by the World Health Organization has had an impact on the functioning of world economies and their labor markets. Most governments have issued decisions that shut down economies and halt world tourism. The labor market was disturbed and the flow of capital between economies was disturbed. Air transport slowed down significantly, which translated into the depopulation of tourists in tourist centers around the world.

The decision to close many industries did not spare Poland. The introduction of a hard lockdown meant a revolution in the lives of millions of Poles, forced them to reorganize their lives and significantly limited their mobility. Many people had to change their holiday plans. From the perspective of 2021, it is possible to analyze complete data showing the impact of the covid-19 pandemic on tourist traffic in Poland.

The article will use quantitative data that will answer the question of what changes have been observed when comparing 2019 with 2020 in terms of the use of the accommodation base in Poland. For the purposes of the article, a hypothesis was adopted that the covid-19 pandemic caused a decrease in tourist traffic in Poland, which translated into the economic aspect of industries related to tourism.

The full timeline of the spread of covid-19 virus is impossible to determine today, due to the ongoing research of preserved patient samples around the world. The source of the virus and when it first became infected is unclear. New research and analyzes introduce changes, therefore the article is limited to some facts that affect the tourist situation in the Lubuskie Voivodeship (Lisowska-Szron, 2021).

• December 2019 - A disease caused by the new coronavirus appears in Wuhan

• February 2020 - the number of Covid-19 cases in the EU is increasing, there is a significant increase in the number of Covid-19 cases in northern Italy, many other EU Member States are also starting to report new cases of infections

• March 4, 2020 - the first confirmed case of a person infected with covid-19 in Poland is revealed - the patient comes from the Lubuskie Voivodeship

• On March 11, 2020, the World Health Organization (WHO) declares a pandemic of the novel coronavirus.

• 20 March 2020 - an epidemic is announced in Poland, the first lockdown

is introduced, one and a half months later the easing of restrictions begins

- May 30, 2020 - the fourth, final stage of lifting restrictions in Poland is introduced

- October 17, 2020 - the Polish government prohibits the opening of, inter alia, gym; the beginning of new restrictions, the so-called little lockdown.

Tourism is the industry most affected by the COVID-19 pandemic. This is due to two factors.

1. The first is the demand for tourist services, limited in a situation of uncertainty.

2. The second factor is the imposed administrative restrictions limiting the possibility of moving, especially traveling abroad.

Tourism is the industry most affected by the COVID-19 pandemic. This is due to two factors (Lisowska-Szron, 2021).

1. The first is the demand for tourist services, limited in a situation of uncertainty.

2. The second factor is the imposed administrative restrictions limiting the possibility of moving, especially traveling abroad.

Use of the accommodation base in 2019

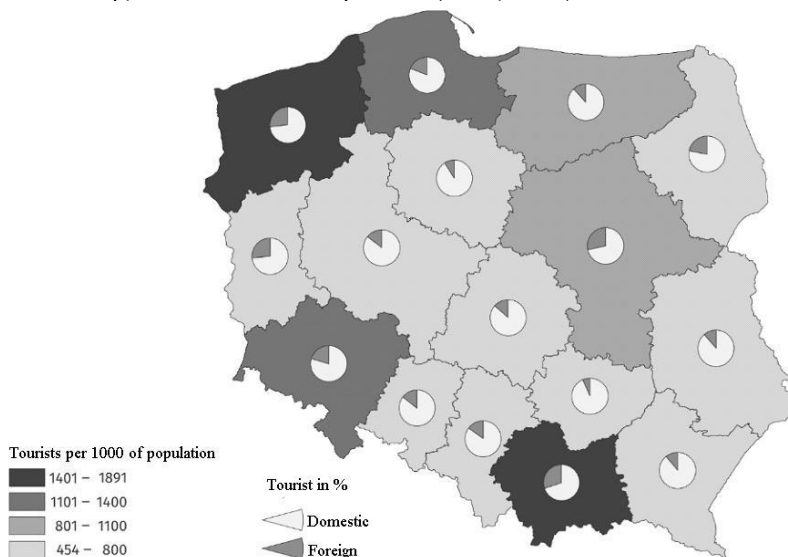
In 2019, 35.7 million tourists stayed in tourist accommodation establishments, which was 1.8 million more (5.2%) than in the previous year. Over 27 million people stayed in hotel facilities, of which the most (23.5 million) stayed in hotels (22.1 million in the previous year). 8.4 million tourists stayed overnight in other tourist facilities, with the largest number of people using typical holiday facilities, such as holiday resorts - almost 2 million tourists. Training and recreation centers as well as guest rooms, where over 1 million tourists stayed overnight, were also very popular. There were almost 900 thousand people in spa facilities (GUS, 2020).

The largest number of tourists stayed in accommodation establishments located in the Małopolskie and Mazowieckie voivodships (over 5.5 million each) and Dolnośląskie (almost 4 million). Compared to 2018, an increase in the number of tourists was recorded in all voivodships; the number of tourists increased the most in the Dolnośląskie, Małopolskie and Podlaskie voivodships (approx. 8% each), (GUS, 2020).

Among people staying in tourist accommodation establishments in 2019, foreign tourists, as in the previous year, accounted for 21% and there were 7.5 million of them. The largest number of foreign tourists stayed in the Małopolskie and Mazowieckie voivodships (over 1.5 million each), accounting for almost 1/3 of all tourists visiting these voivodships. In the total number of foreign tourists using the accommodation facilities, tourists from Germany (1.9 million), Great Britain (605 thousand), Ukraine (556 thousand) and the United States (374 thousand) prevailed. Of the remaining countries, most tourists came from Russia (290,000), Italy (264,000), Israel (256,000) and France (232,000) (GUS, 2020).

In Poland, the greatest number of tourists use accommodation facilities in the summer months - almost 1/4, while the greatest seasonality of tourist traffic is observed in the coastal voivodships (Pomorskie and Zachodniopomorskie) - the number of tourists staying in these voivodships in the so-called high season (July, August) is almost four times higher than in the months with the lowest degree of use (GUS, 2020). The interest is reflected in the tourist traffic intensity indicator

by voivodship, as shown in the map below (GUS, 2020).

Map 1. Tourist traffic intensity indicator by voivodships in 2019.

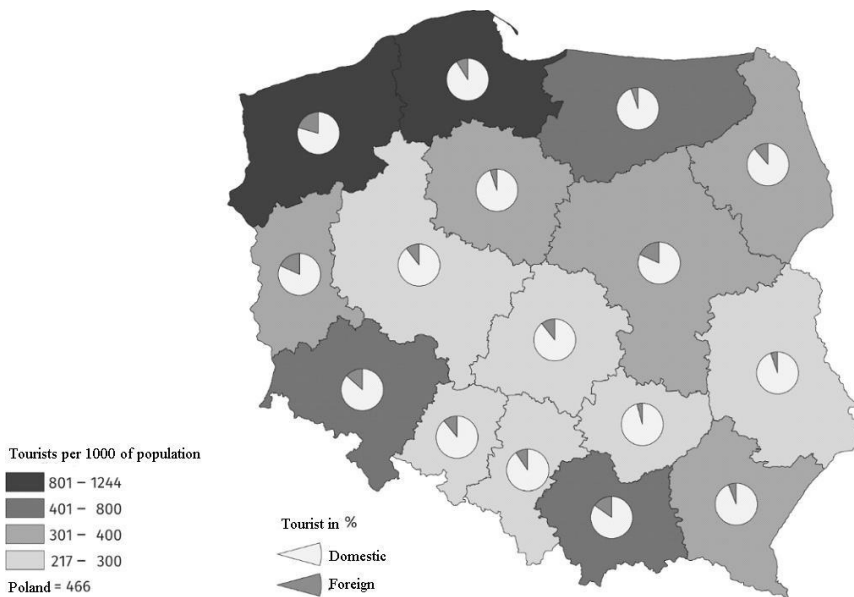
Source: Central Statistical Office, Use of tourist accommodation facilities in 2019. , 2020.

Use of the accommodation base in the years 2020

Among people staying in tourist accommodation establishments in 2020 there were 2.3 million foreign tourists and they accounted for less than 13% of all tourists using the accommodation base (in 2019 - 21%). The largest number of foreign tourists stayed in the following voivodships: Zachodniopomorskie (435.9 thousand), Mazowieckie (390.6 thousand) and Małopolskie (367.1 thousand), (GUS, 2021).

In the total number of foreign tourists using the accommodation facilities, tourists from Germany (797 thousand), Ukraine (206 thousand) and Great Britain (186 thousand) prevailed. Of the remaining countries, most tourists came from Russia (75,000), the Czech Republic (73,000), the United States (69,000), as well as from France and Italy (64,000 each). Compared to 2019, the largest decrease in the number of foreign tourists using the accommodation facilities occurred in the Małopolskie voivodship - by more than 78% (GUS, 2021).

Despite the limitations in the operation of tourist accommodation facilities caused by the pandemic, in 2020 no significant changes in the seasonality of tourist traffic in Poland were observed. As in previous years, the peak of the tourist season fell in the summer months (July and August), when 5.9 million people used accommodation facilities, i.e. 33.1% of all tourists (in 2019 it was 25.5%), (GUS, 2021).

Map 2. Tourist traffic intensity indicator by voivodships in 2020

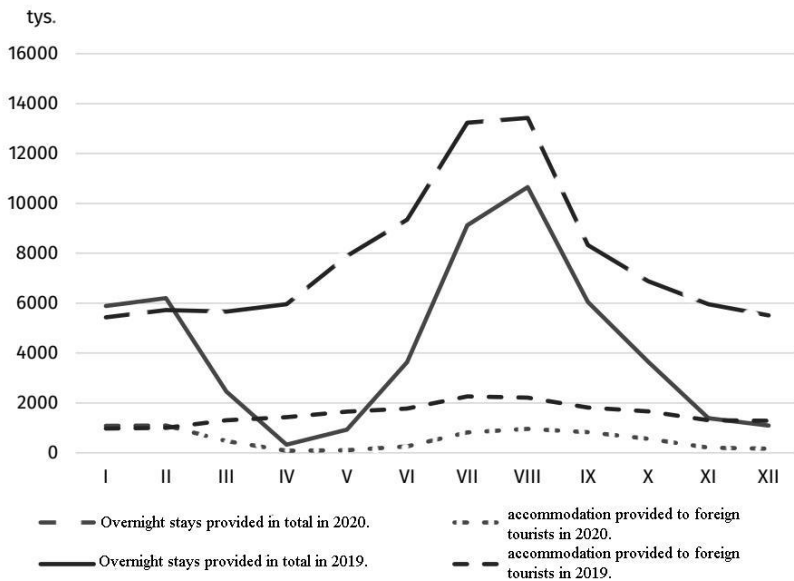
Source: Central Statistical Office, Use of tourist accommodation facilities in 2019, 2021.

Tourism is one of the sectors of the economy hardest affected by the current crisis resulting from the coronavirus SARS-Cov-2 pandemic. The introduction of restrictions aimed at maintaining social distancing and the sanitary regime was immediately reflected in the almost complete stagnation of the tourism industry.

The reason was the almost complete limitation of transport traffic due to government restrictions and the economic threat resulting from the unstable situation on the labor market.

Due to changes in the global tourism market, people who were planning holidays abroad were forced to cancel them. This shifted the interest of tourists to tourist destinations in Poland. Therefore, the tourist market in the holiday season in Poland did not collapse and even recorded an increase in interest in accommodation services.

However, the crisis situation took place in the autumn and winter time, when the hotel operations were limited or then banned. Only business trips were allowed (with time, options were cut to limited professional groups).

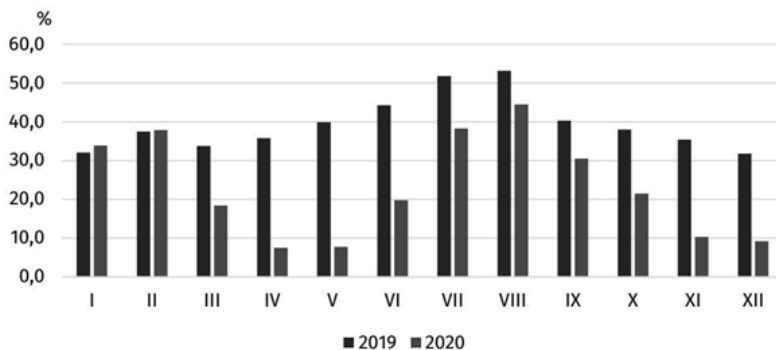

Graph 1. Overnights at tourist accommodation establishments by month

Source: Central Statistical Office, Use of tourist accommodation facilities in 2020, 2021.

According to the data of the Central Statistical Office, almost 0.6 million people stayed in accommodation facilities in November and December 2020, who were provided with 1.4 million overnights. The estimated decrease in the number of tourists using accommodation facilities in November and December 2020 compared to the corresponding month of 2019 amounted to 77.4% and 80.4%, respectively (GUS, 2020). The introduced restrictions on the movement of persons resulted in a decrease in the number of tourists using overnight stays in tourist accommodation establishments also in October and November 2020, despite the fact that the first half of October was still a period of normal operation of a large part of the establishments.

Declines in the use of facilities were recorded in all examined types of tourist accommodation facilities, including hotels. A significant drop in the number of foreign tourists, on the other hand, was mainly caused by restrictions related to the imposition of a compulsory quarantine for people coming from abroad. A similar situation occurred with regard to cultural institutions directly related to tourism, so frequently visited by tourists. In 2020, financial results in cultural institutions, such as museums or art galleries, were lower than those achieved in the corresponding period of the previous year. There was a decrease in total revenues by 17.4%, and total costs by 18.2% (GUS, 2019).

Graph 2, Usage rate of bed places by month.

Source: Central Statistical Office, Use of tourist accommodation facilities in 2020, 2021.

In 2020, the usage rate of bed places in tourist accommodation establishments amounted to 26.8% (in 2019 - 40.6%). The highest rates were recorded in the summer months: in July - 38.3% and in August - 44.5%, however, compared to the previous year, they were lower by 13.5 percentage points, respectively. and 8.7 percentage points (GUS, 2021).

Conclusion

The effects of the SARS-CoV-2 pandemic on the tourism industry were very tangible. The first factor was the need to limit the mobility of people and assemblies, which is inherent in travel. As the congregations and the movement posed a risk of spreading the disease, it was necessary to limit them as much as possible. In Poland, the summer and holiday season coincided with a reduction in the number of cases and the nationwide relaxation of society. Poles willingly went to tourist places in Poland, wanting to compensate for the time spent at home during the spring lockdown. It should be noted that tourism is not a basic human need. Therefore, travel determinism is much lower than in the case of meeting the most important needs.

In December 2020, new solutions were adopted to help entrepreneurs whose business is based on tourism.

The financial return to the pandemic times in the tourism industry in Poland may take years. Many companies have failed to maintain their businesses in terms of their limited or suspended operations. Moreover, the time of the pandemic brought changes to the catering and hotel labor market. People who lost their jobs during a pandemic often changed industries, facing the expected next waves and restrictions.

It is to be hoped that the following years will bring stabilization on the accommodation market in Poland and the return of the rental rates to the average levels before the pandemic. Otherwise, it will be possible to expect a further wave of bankruptcies of companies from the catering and hotel industries and the liquidation of new jobs by people associated with these industries.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ВПЕВНЕНOSTІ В СОБІ У РАННІЙ ДОРОСЛОСТІ

Македонська Е.О.

аспірантка кафедри психології

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова.

Факультет філософії та суспільствознавства. Кафедра психології.

super.makedon@ukr.net

Науковий керівник: кандидат психологічних наук,

професор Ширяєва Л.Н

Дослідження на цьому етапі життя все ще знаходяться в початковій стадії, тому ми ще не знаємо всього, що потрібно знати про те, чим період ранньої дорослості (20-40 рр.) відрізняється від підліткового віку або більш пізнього дорослішання. Однак багато досліджень знову і знову показують нам, що існують траєкторії розвитку, які тривають після статевого дозрівання і переходять в доросле життя.

Серед внутрішніх факторів впевненості в собі доцільно виділити наступні: рівень сили волі; внутрішній діалог; рівень компетенції / впевненості; рівень страху та сумнівів; навички боротьби зі стресом тощо. Серед зовнішніх факторів: відносини в сім'ї, думки оточуючих, небажані події, невдалі місця та час для самореалізації, життєві кризові ситуації тощо [1]. Але навіть після того, як підлітковий вік залишився позаду, мозок людей в ранньому дорослому віці все ще працює над оптимізацією зв'язку між різними ділянками мозку. Рання дорослість – це життєвий етап, пов'язаний з великими зовнішніми та внутрішніми змінами, і така нестабільність може зробити людину вразливою до додаткових змін, які можуть перерости у повноцінний розлад.

Спираючись на філософську антропологію, позитивну психологію та широкий спектр дотичних тематичних досліджень, у яких брали участь ранні мислителі, сучасні дослідники, простежується дивна алхімія феномену впевненості у собі. Формулюючись в лоні герменевтичної традиції, цей феномен виступає своєрідним ключем до більшої впевненості в собі як «надбудови», яку можна розвивати вже в ранній дорослості з більшою інтенсивністю.

Когнітивні функції, включаючи філософське мислення, є характерно людськими, а тому видаються цілковито актуальними роздуми щодо того, як ці функції впливають на розвиток впевненості в собі. Сфера людського досвіду, над якою розмірковують філософи, включає прагнення до цінностей і усвідомлення норм поведінки. Не тільки природа і джерела цінностей, норм містять об'єкти розуміння самі по собі, але і їх критична оцінка повинна відчуватися екзистенційно нагальною, бо люди не можуть не слідувати деяким цінностям і деяким нормам, і вони зацікавлені в тому, щоб бути впевненими в тому, що цінності, які вони переслідують, і норми, яким вони слідують, гідні прагнення до схвалення [2].

Емоції – це не просто суб'єктивні почуття та дії, які можуть супроводжувати або не супроводжувати думки особистості періоду ранньої дорослості, і не мають власного змісту. Навпаки, емоції, як суб'єктивне

оціночне ставлення (позитивні / негативні / нейтральні), здатні у своїй гаммі задовольнити своє «Я», підсилити свою значущість серед інших схожих за своєю природою людей. Адаже людина, на думку Аристотеля – суспільна (соціальна / політична) тварина [3]. Багато філософів радше звернули увагу на той факт, що емоції дуже тісно пов'язані з тим, як особистість оцінює себе, інших та світ через призму її віку (20-30-40 pp.).

Впевненість в собі можна також умовно розглядати через призму регуляції діяльності та поведінки – «волі». Воля – внутрішня, заздалегідь закладена само думаюча сила. Отже, впевненість є волевою якістю, а з точки зору наукової матеріалістичної філософії доцільно говорити і про такі поняття, як «волевий характер», «сила волі», «власна точка зору». І тут доцільно долучитися до тих науковців, які волю розглядають як «силу», обумовлену зовні через фізичні, психологічні, соціальні аспекти. Через призму психологічної науки ця сама «воля» в ранній дорослості виступає здатністю, спрямуванням, осмисленням / переосмисленням, активним процесом на шляху до прийняття «найкращого» рішення. Одним з головних драйверів впевненості в собі виступає намір. Намір не є волею; намір бере свій початок від душі, а воля – від розуму особистості. Наміром в ранній дорослості людина здатна управляти більш свідомо; волею вона змушує себе рухатися в фізичному світі.

Різні вчені, як галузі філософії, так і психології, стверджували, що самооцінка у структурі впевненості в собі залежить, перш за все, від того, як до особистості ставляться та оцінюють інші. Однак думка про те, що самооцінка повністю визначається через інтерсуб'єктивну динаміку, є проблематичною у різних аспектах.

Існують дві складові самооцінки. З одного боку, це «самоефективність», або те, що можна назвати «довірою до себе», а з іншого – «самоповага». Перший компонент самооцінки часто характеризується як форма впевненості у власних когнітивних, емоційних і агентивно здібностях і, більш конкретно, в здатності справлятися з вимогами, можливостями і невдачами у повсякденному житті. Це дуже базова форма досвіду, яка має особливий тілесний вимір і здається попередньою і частково незалежною від того, як ми судимо себе і виглядаємо в очах інших.

Сократ свого часу вважав, що кожна людина повинна довіряти своїм переконанням і не піддаватися впливу оточуючих з їхніми нав'язливими ідеями. Очевидно, що вже в період ранньої дорослості особистість не зможе навчитися, якщо не буде залишатися відкритою для інших переконань. Але не менш важливо, щоб вона формувала власні переконання, об'єктивно розглядаючи ситуації, тобто намагаючись усунути більшу частину упередженості, емоцій, дивитися на факти.

Спираючись на головні постулати Сократа щодо буття, зокрема місця людини, основне переконання щодо впевненості в собі в ранній дорослості буде полягати у наступному: тільки логічне мислення про своє життя та плани на майбутнє дозволяють стати більш впевненим і незалежним, в той же час менш конформістським і менш скутим щодо того, що думають інші. Логічне мислення насправді означає думати про себе і про те, що робимо, поєднання яких по суті становить нашу «душу» [4].

Впевненість в собі в ранній дорослості залежить, перш за все, від переконаності особистості в тому, наскільки добре її дію буде виконано

і оцінено з урахуванням очікувань інших. Впевнена в собі особистість має намір (або повинна) щось робити, бажає робити це добре, вірить, що зробить це, і очікує на визнання за дотримання норм поведінки, а не тільки за свою власну поведінку. Таким чином, впевненість особистості в собі або її невпевненість залежить від її роботи «над собою»; її переконання, яке віддзеркалюється в тілі – голосі й мові, тілесних діях і зовнішньому вигляді, тональних вібраціях душі.

Саморозчарування – важливий результат і лише зрідка розчарування інших. Цей аспект «в моїх очах» є центральним для впевненості в собі і недовіри до себе, на відміну від «очей інших», центральних для сприйняття себе. Впевненість в собі в ранній дорослості – це не тільки спеціально намічені дії особистості; мова йде про стійкі практичні здібності всередині і за межами будь-якої конкретної одиниці «за результат» згідно її базових потреб.

Норми працездатності будь-якої дорослої особистості вимагають задоволення і впевненості у позитивному результаті, що має як «публічний» так «внутрішній» по відношенню до особистості характер; але навіть в тому випадку, коли людина самостійно застосовує їх для оцінки своєї роботи, вони є «внутрішньою» частиною – складовою – впевненості в собі як «зовнішніх» очікувань. Таким чином, впевненість в собі можна висловити словами: «Я покажу їм, що я можу це зробити» – самовпевнена особистість в ранньому дорослому віці має таку здатність, як автономно не намагатися щось собі довести. У віці 20-40 рр. вже простежується чітке уявлення про те, що «Я можу», на що «Я здатен», чи вистачить «внутрішнього ресурсу Я» тощо.

Варто піддати сумніву те, що якщо особистості не вистачає впевненості в собі, і хтось каже, що це легко здобути, що все, що слід зробити, це «перепрограмувати» себе за сім днів і мотивувати себе щоранку перед дзеркалом, то слушне запитання: як ця особистість буде себе відчувати, якщо це не спрацює [5]. Хіба вона не відчує ще більшої відповідальності, ще більшої вини. Справді, можна говорити про деяку жорстокість низки інструкцій, які подані в сучасній психологічній літературі (і не тільки), відсутність співчуття. Наміри, бажання і переконання – цей набір потрібен сучасній людині. Адже на подолання звичок, що заважають впевненості і набуття нових знадобиться невизначена кількість часу, і навіть заявлений іншими авторами двадцять один день – теж під великим питанням.

В якості заключного зауваження зазначимо, що філософська література про довіру до себе та впевненість в собі в тій мірі, в якій кожен з нас усвідомлює це – відноситься до цих внутрішньо особистісних відносин, як до чогось хорошого, а недовіра до себе та невпевненість в собі до себе – як до поганої речі. Виникають підозри щодо впевненості в собі і її нестачі, особливо в психологічній сфері.

Вважаємо, що це односторонній підхід; впевненість в собі вже в період ранньої дорослості може бути «добрим знаком» для людей лише в деяких обставинах, адже впевненість в собі також може існувати і зміцнювати рішучість вбивці, терориста і тирана. У таких випадках недовіра до себе та невпевненість в собі є набагато кращими з моральної точки зору, ніж самовпевненість та впевненість в собі.

В цьому контексті ми можемо судити про самовпевненість і впевненість

в собі як морально хороші або погані відносини, які людина в ранньому дорослому віці може мати з собою. В інших випадках виникають питання, а чи справді впевненість в собі можна вважати цілком позитивним явищем, що не нашкодить людям, іншим біосоціальним істотам. Адже, безспірно – людина народжується лише «кандидатом» на людину.

Література:

1. Ромек В. Г. (1996). Понятие уверенности в себе в современной социальной психологии. Психологический вестник РГУ. Выпуск 1 (Ч.2). С. 132-146.
2. Левин К., Бандура А. (2007). Гештальт-психология и социально-когнитивная теория личности. СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК
3. Цитати Аристотеля: збірка [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://bit.ly/2WjiFxs>
4. Socrates on Self-Confidence and Happiness [Online]. Access mode: <https://bit.ly/3kfxU33>
5. Форсит П. Стань уверенней в себе за семь дней [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://bit.ly/3yhOZOx>

СТРАТЕГІЧНІ НАВИЧКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

*Мандро Леся Олегівна,
аспірантка, ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
м.Івано-Франківськ
lesia.mandro@pnu.edu.ua*

*Науковий керівник –
д.філос. наук, проф. Г.Й.Михайлишин*

Потреба розв'язання сучасних суспільних проблем та вимоги ринку праці формують необхідність утворення нової генерації соціальних працівників, здатних до ефективної професійної діяльності в умовах постковідної реальності. Проблема підготовки висококваліфікованих соціальних працівників висвітлювалася у працях вітчизняних та зарубіжних науковців О.Безпалько, І.Зверевої, А.Капської, Т.Семигіної, І.Миговича, Л.Міщук, В.Полтавця, Г.Попович, Є.Холостової та ін. Найяві наукові дослідження та практичні розробки недостатньо висвітлюють перспективи розвитку і вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи. Це стосується зокрема питання формування та розвитку необхідних професійних навичок майбутнього («soft skills»). Актуальність проблеми та недостатня її розробленість у науковій літературі зумовили вибір теми дослідження – «Формування стратегічних навичок майбутніх соціальних працівників».

Однією з груп «soft skills» соціального працівника є стратегічні навички. До них ми відносимо: стратегічне планування, тактичне та стратегічне

мислення, вміння працювати в умовах ризику, гнучкість мислення та клієнтоорієнтованість, навички прийняття важливих рішень [1].

Навичка стратегічного планування передбачає організаційно-управлінську діяльність, орієнтовану на визначення пріоритетів, направлення енергії та ресурсів, посилення функціональності соціального працівника. Адже вирішення проблем клієнтів вимагає від працівників та інших зацікавлених осіб і організацій праці над досягненням спільних цілей, а також їх згоди щодо запланованих цілей/результатів, та оцінки і коригування напрямку діяльності відповідно до зміни середовища. Стратегія повинна супроводжуватися ефективними інструментами планування, наприклад: візуалізація, метрики або графіки, SWOT-аналіз, PESTLE-аналіз, діаграми подібності, портфельний аналіз та діаграма взаємодій. В загальному стратегічне планування має п'ять етапів: аналіз поточного стану, визначення майбутнього стану, визначення цілей і задач, реалізація та оцінка. Стратегічне планування є результатом дисциплінованих зусиль, воно спрямоване на управління змінами майбутнього сьогодні та є систематичним процесом прийняття ключових рішень на благо клієнта, суспільства і держави загалом [2].

Навичка тактичного та стратегічного мислення фахівця із соціальної роботи свідчить про його вміння сприймати, усвідомлювати і аналізувати проблемні ситуації; швидко і точно оцінювати ситуацію і ухвалювати рішення відповідно до умов і рівня компетентності; передбачати наслідки власних дій та дій колег, клієнтів; рефлексивно відображати свої дії у відповідності до цілей і завдання конкретної вирішуваної ситуації. Тактичне мислення полягає у виборі шляху вирішення завдання на основі попереднього життєвого та професійного досвіду і поточної інформації про ситуацію. Важливим є розвиток здібності передбачення ситуації ще до початку її розгортання. Проте між тактичним та стратегічним мисленням ми вбачаємо певну різницю. Стратегічне мислення направлене на визначення довгострокових цілей, способів, плану їх досягнення. Навик тактичного мислення працює на виокремлення конкретних, чітких, покрокових дій та визначає тимчасові рамки здійснюваної діяльності (конкретні практики, плани, ресурси). Їх також можна назвати «ініціативами». Стратегія незмінна і довгострокова, в той час як тактика може змінюватися в залежності від стратегічних завдань. Стратегія і тактика працюють разом як засоби досягнення мети та завжди мають бути узгоджені між собою [3].

Вміння працювати в умовах ризику є важливим для соціального працівника. Ризик обумовлений специфікою та складністю власне соціальної роботи як професійного виду діяльності. Тому фахівець повинен адекватно оцінити рівень готовності витримувати психологічні й емоційні навантаження, вміти раціонально розподіляти час та ресурси. Якщо не враховувати даних вимог, то це приведе у майбутньому до швидкої професійної втоми й вигорання. Також існує ризик адаптації до професії, колективу, організації в цілому та ризик мотивації. Тому варто оволодіти прийомами аутотренінгу, відновлення емоційної рівноваги, самоаналізу, досконало вивчити специфіку професійної діяльності, заручитися підтримкою наставника і помічника [4].

Гнучкість мислення дозволяє соціальному працівнику дивитися на проблеми під новим кутом зору, що сприяє пошуку нових, ефективних

шляхів вирішення завдань. У соціальній діяльності гнучкість мислення не тільки дає змогу швидко реагувати на ситуацію і відповідно на зміни умов ситуації, змінювати способи дій, трансформувати свій досвід, а й зумовлює здатність до імпровізації як миттєве знаходження незвичних, нових і найбільш оптимальних способів діяльності. Адже отримання очікуваних результатів діяльності соціальних працівників базується на втручанні та впливі людини, яка спрямовує хід соціальних процесів за власним баченням.

Соціальна робота є однією з найбільш людиноцентризованих професій. Тому навичка клієнтоорієнтованості є важливою для фахівця з соціальної роботи. «Праця соціального працівника відноситься до групи професій з підвищеною моральною відповідальністю за здоров'я і життя окремих людей, груп населення та суспільства в цілому» [5]. Для клієнта соціальний працівник повинен бути одночасно другом, радником, фахівцем, офіційною особою. Це особливий тип стосунків, де межа між особистісним і офіційним дуже гнучка, рухома. Серед основних принципів клієнтоорієнтованості визначаємо: знання потреб клієнта, сумлінність, розуміння і прийняття точки зору клієнта, врахування деталей, надання послуг для задоволення потреб клієнта.

Прийняття важливих рішень вимагає від соціального працівника здійснення наступних кроків: чітке визначення проблеми, виокремлення критеріїв прийняття рішення, перелічення альтернатив, оцінка альтернативних критеріїв, безпосереднє прийняття рішення. Варто врахувати, що прийняття професійного рішення повинне базуватися на системі фактів, досвіду, знань, актуальної інформації. Здійснюється у зосередженому, спокійному стані. Також варто визначити, що потрібно досягти найближчим часом, що є найважливішим у даний момент, розробити варіанти, зважити переваги та недоліки кожного з них. Прийняття рішення передбачає відповідальність за його наслідки. Після реалізації соціальний працівник обов'язково повинен проаналізувати результат та за необхідності застосувати інші варіанти вирішення ситуації.

Таким чином соціальний працівник не тільки працює над вирішенням існуючих проблем, його метою є запобігання та попередження проблемних ситуацій у майбутньому. Саме тому важливо розвивати уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між сьогодишніми діями та їх перспективними наслідками, корегувати поточні дані, щоб працювати на випередження, приймати точні та своєчасні рішення. Отже, формування стратегічних навичок є необхідною умовою професійного становлення фахівця із соціальної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lavilles Jr, H. L., & Robles, A. C. (2017). Teachers' soft skills proficiency level and school performance of selected schools in Sultan Kudarat Division. *Journal of Advances in Humanities and Social Sciences*, 3(1), 10-28. URL: https://tafpublications.com/gip_content/paper/jahss-3.1.2.pdf (дата звернення 18.05.2021 р.)
2. Li, T. L., & Tien, T. L. (2011). Investigating soft skills for success in the workforce: Perceptions of elementary school teachers. *International Review of Social Sciences and Humanities*, 1(2), 140-149. URL: <http://surl.li/acdjg> (дата звернення 18.05.2021 р.)
3. Majid, S., Liming, Z., Tong, S., & Raihana, S. (2012). Importance of soft skills for education and career success. *International Journal for Cross-Disciplinary Subjects in Education*,

2(2), 1036-1042. URL: <https://www.researchgate.net/publication/307710561> (дата звернення 18.05.2021 р.)

4. Maphosa, C., & Mashau, S. T. (2014). Examining the ideal 21st century teacher education curriculum. *International Journal of Educational Sciences*, 7(2), 319-327. URL: <http://doi.org/10.180/09751122.2014.11890194> (дата звернення 18.05.2021 р.)

5. Menon, J., & Fink, A. (2019). The fourth industrial revolution and its implications for regional economic integration in ASEAN. *Journal of Asian Economic Integration*, 1(1), 32-47. URL: <http://doi.org/10.1177/2631684618821566> (дата звернення 18.05.2021 р.)

WPLYW PANDEMII COVID 19 NA POPULACJĘ BEZDOMNYCH W STANACH ZJEDNOCZONYCH AMERYKI

Machowska Monika

Kraków, Uniwersytet Jagielloński

doktorantka Wydziałowych Kulturoznawczych Studiów Doktoranckich UJ

monika.machowska@gmail.com

Promotor: dr hab. Marta Kijewska-Trembecka, Prof. UJ

Wprowadzenie

Bezdomność należy do bardzo istotnych aspektów historii USA: dotyczyła milionów, inspirowała tworzenie prawa, instytucji, a mimo to przez dziesięciolecia niewielu badaczy uniwersyteckich poświęcało jej należytą uwagę, podejmując wyzwanie analiz zjawiska w szerokim kontekście kulturowym i społecznym. Jego pełne zrozumienie nie ogranicza się do przedstawienia danych uzyskanych ze spisów ludności, estymowanych kosztów ekonomicznych, przywoływania rozwiązań prawnych, statystyk działalności organizacji rządowych czy fundacji charytatywnych. Przede wszystkim zjawisku bezdomności towarzyszą uprzedzenia, stereotypy, niewiedza i niezrozumienie. Ameryka od swoich początków miała być wyjątkowym miejscem, „Miastem na Wzgórzu”, które wszyscy będą podziwiali i stawiać za przykład, a mimo to od pierwszych dekad istnienia Kolonii wśród przybywających osadników znajdowały się jednostki, których losem w Nowym Świecie stała się nie realizacja marzeń i sukces, lecz bezdomność.

Istnienie skrajnej biedy w jednym z najzamożniejszych krajów świata obnaża wewnętrzne konflikty leżące u podstaw wartości „American way of life”. W państwie zbudowanym na etosie ciężkiej pracy człowiek żyjący w ubóstwie, szczególnie ten pozbawiony dachu nad głową, w pierwszym odruchu zawsze był podejrzewany o lenistwo stanowiąc zaprzeczenie protestanckiej etyki. Badacz zjawiska bezdomności Kenneth L. Kusmer stwierdza: „Zadna część społeczeństwa poza Afroamerykanami nie wywoływała tak silnych reakcji w tak długim okresie czasu. Podejście do pracy, nierówność, dobroczynność były łączone na różne sposoby z bezdomnością i w różnych odsłonach reprezentowały wyobcowanie oraz porażkę w społeczeństwie od długiego czasu wyznającemu wiarę w awans społeczny i sukces.” [1, s.7]

Temat bezdomności jest przez amerykańskie media podejmowany głównie w kontekście patologii, a osoby jej doświadczające przedstawiane są naj-

częściej jak agresorzy, bądź ofiary przestępstw, co wpływa na percepcję tematu przez większość obywateli. Badania Rebekki Lind i James'a A. Danowskiego z lat 1993 - 1996 obejmujące 35 tysięcy godzin (około 130 milionów słów) zapisów programów radia i telewizji amerykańskich stacji ABC, CNN, PBS i NPR wykazały jednoznacznie tendencję silnej stygmatyzacji bezdomnych, ukrytą w treści materiałów informacyjnych. [2, s.21] Poza wspomnianym kontekstem przestępczości, pojawiały się również tematy ciężkich chorób somatycznych, psychicznych oraz uzależnień towarzyszących życiu na ulicach amerykańskich miast. „Stygmatyzujący wizerunek bezdomnego, który jest skierowany do widza nie jest równoważony wzbudzającym sympatię i wsparcie” - podsumowuje Jeremy Reynolds, który nie tylko sam jej doświadczył, ale też stworzył i prowadzi schronisko dla osób nią dotkniętych.

Przemiany zjawiska w XX wieku

W pierwszych latach wieku XX liczba obywateli amerykańskich, którzy doświadczyli biedy osiągnęła najwyższy w historii poziom i wynosiła 40% całej populacji. [3, s.10] Stała się jednym najpoważniejszych problemów Ameryki, w głównej mierze dotyczącym miast (tzw. „urban homelessness”). Wpłynęło na nią wiele czynników, w tym seria naturalnych katastrof jak np. trzęsienie ziemi w San Francisco w 1906 roku, po którym z całkowitej populacji miasta w wysokości 410 tysięcy osób, nawet 300 tysięcy straciło dach nad głową, wielka powódź Mississippi w 1920 roku, skutkująca bezdomnością 1.3 miliona ludzi, czy susza lat 30. w Oklahomie i Teksasie, zmuszająca 500 tysięcy Amerykanów do porzucenia farm. W 1916 roku rozpoczęła się także tzw. „Great Migration”, podczas której wiejskie tereny Południa opuściło około 6 milionów Afroamerykanów poszukujących lepszego życia w bardziej rozwiniętych przemysłowo stanach Północy i na zachodzie kraju. [1, s.4]

Bezrobocie dotyczyło wg szacowań od 12 do 15 milionów obywateli, 1 na 7 rodzin utrzymywała się z zapomóg, a w Nowej Anglii ludzie otrzymywali jednego dolara za cały tydzień pracy.[4, s.592] Pierwszy spis ludności obejmujący amerykańskich bezdomnych z 1933 roku posłużył się oficjalnym pojęciem stworzonym przez Nelsa Andersona, który osobę bezdomną („homeless person”) opisywał słowami: „osoba pozbawiona środków do życia, mężczyzna, kobieta lub dziecko niebędący rezydentami, a także wólcęga bez stałego miejsca zamieszkania w czasie dokonywania spisu. Taka osoba może mieć dom w innej wspólnotie, lub krewnych w lokalnej społeczności, lecz jest od nich póki co oddzielona i nie chce, bądź nie może do nich powrócić.” [1, s.4]

Te dramatyczne lata wpłynęły na decyzję o podjęciu zmian w dziedzinie polityki socjalnej państwa. Koncepcja „unemployment insurance” jeszcze nie istniała, nie było finansowanych federalnie „self net (welfare) programs”, a 1/4 wszystkich osób mogących podjąć pracę, czyli 15 milionów obywateli, pozostawała bez zatrudnienia. Stawka godzinowa radykalnie spadła, wiele firm i rodzinnych przedsiębiorstw, zakończyło działalność. Każda z nich stanowiła źródło utrzymania dla wielu osób, stąd Ameryka doświadczyła biedy i głodu w skali, jakiej dotąd nie widziała.

Przełomem stał się wybór F. D. Roosevelta na urząd 32 prezydenta USA w 1933 roku. Za główny cel polityki wewnętrznej swojej kadencji przyjął walkę z kryzysem, którą miał umożliwić program „New Deal”. Reformy ekonomiczno-społeczne wprowadzane w kolejnych latach objęły cały kraj, od przeciwdziałania bezrobociu poprzez zakrojony na wielką skalę projekt robót publicznych, po

zwiększenie uprawnień związków zawodowych, wprowadzenie opieki socjalnej (płaca minimalna, ubezpieczenia i emerytury) i umorzenie długów farmerom. 6 lat później Roosevelt zwrócił się do Amerykanów słowami: "Testem dla naszego rozwoju nie jest to, czy dodaliśmy więcej do dostatku tych, którzy już posiadają wiele, lecz czy zrobiliśmy wystarczająco dla tych, którzy mają za mało." [5] Jednak, jak twierdzi badacz Todd De Pastino największy wpływ na zmniejszenie populacji bezdomnych miał nie tyle „Nowy Ład”, co mobilizacja Ameryki w obliczu wybuchu drugiej wojny światowej. Działania te sprawiły, iż część osób zgłosiła się dobrowolnie do wojska, inni znaleźli pracę w szpitalach, restauracjach, transporcie. [6, s.186] Do końca lat 40. sytuacja uległa wyraźnej poprawie min. dzięki mieszkaniom pracowniczym i preferencyjnemu programowi pożyczek udzielanych przez Federal Housing Administration. Po wojnie rozwinął się także program budowy lokali komunalnych, które wielu rodzinom umożliwiły wyrwanie się z biedy i awans społeczny. Wygasło zjawisko „tramping men” i „hobo”, a większość bezdomnych stanowili biali mężczyźni w wieku około 50 lat, weterani, bądź utrzymujący się z zasiłków i uzależnieni od alkoholu. [7, s.869]

W latach 60. XX wieku naukowcy skierowali swoje zainteresowanie w kierunku fenomenu bezdomności wychodząc poza dominującą do tej pory perspektywę ekonomiczną. W centrum rozważań pojawiają się kwestie społeczne i aspekty psychologiczne. Badacze zauważyli także, że największą część tej grupy stanowią Afroamerykanie i Latynosi, co skutkowało włączeniem kontekstów rasy i dyskryminacji do naukowych dyskusji o bezdomnych.

Prezydent L. B. Johnson podpisał w 1964 roku Economic Opportunity Act i w ramach walki z ubóstwem skierował do Amerykanów apel: "Wojna z ubóstwem nie jest walką jednego pola bitwy i nie zostanie wygrana za życia jednego pokolenia. Jest wielu wrogów (tej wojny): za mało miejsc pracy, złe warunki mieszkaniowe, słabe szkolnictwo, brak kwalifikacji, dyskryminacja – i każdy aspekt biedy wiąże się i wzmacnia drugi. To bezwzględny krąg, który musimy przerwać." [8, s.211] Pod wieloma względami projekty administracji Johnsona były ideologicznym przedłużeniem ogłoszonego 30 lat wcześniej „New Deal”. Programy zainicjowane w latach 60., takie jak: „Head Start, Job Corps”, „Vista”, „Upward Bound”, „Foster Grandparents”, „Community Action” są do dzisiaj kontynuowane w uwspółcześnionych formach, by wspomnieć „Medicare”, „Medicaid”, „Food Stamp”, mieszkania socjalne dla najbiedniejszych, szkolenia podnoszące kwalifikacje i programy wsparcia dla osób kontynuujących edukację, odpisy podatkowe, czy rozwiązania prawne dotyczące najniższej stawki płacy.

W latach 60. zeszłego stulecia pomimo podjęcia wielu działań mających na celu zredukowanie jej skali, bieda nadal stanowiła ogromny problem ekonomiczny z daleko idącymi konsekwencjami socjalnymi, zdrowotnymi i edukacyjnymi. [9, s.56] Jednym z powodów ubóstwa nadal był nierozwiązany problem wystarczającej ilości tanich mieszkań. Warto sięgnąć do przeszłości i w tym miejscu przypomnieć propozycję przyjęcia „Second Bill of Rights” z 1944 roku, którą zawarł w swojej mowie inauguracyjnej wybrany na czwartą kadencję F. D. Roosevelt. Jeden z punktów tej specyficznej “ekonomicznej karty praw” mówił o przysługującym każdej rodzinie godnym miejscu zamieszkania. W praktyce postulat ten (do ograniczonego stopnia) zrealizowano dopiero 20 lat później poprzez finansowanie budowy lokali socjalnych na mocy ustawy The Housing and Urban Development Act z 1965 roku, podpisanej przez prezydenta Johnsona.

Określił ją mianem jednego z największych przełomów w federalnych przepisach mieszkaniowych i miesiąc później powołał do życia właściwą jednostkę administracji - U.S. Department of Housing and Urban Development (HUD). [7, s.868] Pojawiły się środki na szersze wsparcie już istniejących programów i stworzenie kolejnych, np. dopłat do czynszów dla osób starszych i niepełnosprawnych, objęcie opieką weteranów, oraz rodzin, które zakwalifikowały się do otrzymania mieszkań socjalnych. Warto wspomnieć, iż w latach 1934-1962 udzielano na zakup mieszkań zabezpieczane przez rząd kredyty, których całkowita kwota osiągnęła 120 milionów dolarów, z czego 98% trafiło do jednej grupy - białych Amerykanów. [10]

Inicjatywą rewitalizacji amerykańskich miast był projekt Urban Renewal, zaprezentowany jako jeden z najważniejszych filarów walki o lepsze warunki mieszkaniowe oraz recepta na rozwiązanie problemu bezdomności. Jednak analiza działań podejmowanych w ramach programu w 1961 roku obejmująca 41 miast wykazała, że 60% lokatorów przeznaczonych pod wyburzenie kwater nie zamieszkało po ich opuszczeniu w lokalach o wyższym standardzie, lecz w innych dzielnicach biedy. [11, s.467] Do roku 1967 zniszczono 404 tysiące mieszkań, natomiast zbudowano jedynie 41 580 zastępczych. [12, s.100]

W latach 70. gospodarka USA podlegała zmianom, które miały poważne konsekwencje dla wszystkich grup społecznych - akcent przeniesiono z przemysłu i wytwórstwa w kierunku usług. Nastąpiła deindustrializacja ekonomii, gdyż mocny dolar sprawił, że eksport był mniej opłacalny niż import. W latach 1979-1985 zamknięto wiele fabryk i około 10 milionów Amerykanów pozostało bez zatrudnienia. W latach 1980-1988 aż 88% wszystkich nowych ofert pracy pojawiło się w sektorze usług i jak zanotował Home Base Report wynagradzane były średnio o połowę niżej niż stanowiska w przemyśle. 44% pracodawców oferowało pensje określane mianem „poverty-level wages” (pensje w granicy ubóstwa), zaś 3/4 dostępnych etatów charakteryzowała kwota minimalna. Warto wspomnieć, iż w latach 90. była ona niższa średnio o 1.25\$ za godzinę niż 20 lat wcześniej i jeśli przyjrzymy się kwestiom rasowym, Afroamerykanie i Latynosi poszukując nowej pracy wciąż byli w wyraźnie gorszej pozycji niż biali. [13]

Uległa zmianie także sama forma zatrudnienia – niechętnie oferowano stałą umowę o pracę, czy w pełnym wymiarze godzin, a wszystko po to, by uniknąć kosztów ubezpieczeń, składek emerytalnych i benefitów. Na rynku funkcjonowało coraz mniej dobrze płatnych „blue-collar jobs”, towarzyszyła im coraz gorsza osłona socjalna i długofalowo coraz więcej osób w relatywnie zamożnym społeczeństwie zaczęło żyć „paycheck-to-paycheck” (od tygodniówki, do tygodniówki), bez oszczędności, nieustannie zagrożona bezrobociem. Socjolog Peter H. Rossi, który brał w tym czasie udział w tworzeniu federalnych programów pomocy zauważył, że problemem jest pogłębiająca się tendencja, która polega na tym, iż linia dzieląca osoby „jeszcze” poza granicą bezdomności i te, którym ona bezpośrednio zagraża jest niezwykle płynna i trudna do oszacowania. Utrwalił się efekt domina – nisko płatnych prac, wielu częściowych etatów, braku zabezpieczenia, który stworzył bardzo liczną populację ludzi realnie zagrożonych utratą mieszkania. Coraz więcej Amerykanów miało problem, by pozostać poza granicą biedy i coraz więcej tych, którzy już ją przekroczyli, by nie wpaść w bezdomność. Daniel Weinberger podsumował ten okres słowami: “po raz pierwszy w historii USA amerykańskie społeczeństwo było świadkiem pojawienia się klasy ludzi bezdomnych.” [13] W połowie lat 80. narastało zjawisko niespotykane

od lat Wielkiego kryzysu: w dzielnicach bezdomnych zaczęło pojawiać się coraz więcej rodzin z dziećmi.

W tym samym czasie na ulicach Nowego Jorku, Los Angeles i Miami rodzi się nowe zagrożenie: kokaina, które do początków kolejnego dziesięciolecia przyjmie postać „American crack epidemic”. Istotnie przyczyniła się ona do podwyższenia populacji mieszkającej na ulicach, szczególnie wśród Latynosów i Afroamerykanów. Jak podają statystyki lat 1984-1989, w tym czasie znacznie zwiększyła się ilość młodych Afroamerykanów, którzy trafiali do rodzin zastępczych, wśród czarnych mężczyzn odnotowano też gwałtowny, dwukrotny wzrost przestępczości, a wśród kobiet od 20-100% niedonoszonych ciąż. [14, s.66]

Analizy wpływu prezydentury R. Reagana na problem biedy i bezdomności, na ogół są bardzo krytyczne. Działania jego administracji miały na celu ograniczenie amerykańskiej stagflacji poprzez min. zmniejszenie wydatków publicznych i redukcję podatków (a co za tym idzie obniżenie wpływów do kasy państwa). Reagonomika, chwilowo spektakularnie przyspieszyła tempo rozwoju gospodarki kraju, lecz obie kadencje ostatecznie doprowadziły do trzykrotnego wzrostu długu publicznego USA. Zderegulowano rynek kredytów, sparaliżowano ochronę przed nieuczciwymi praktykami ze względu na pochodzenie rasowe w procesie aplikacji o dofinansowanie zakupu mieszkań, drastycznie obniżono poziom dotacji federalnych programów „low – income housing subsidies”. Z prosperity skorzystali ci, którzy już byli zamożni, obszar miejskiej biedy uległ znacznemu rozszerzeniu, a ilość bezdomnych w swoim maksimum osiągnęła 1.2 miliona osób. [15]

Kolejnym czynnikiem, który zaostrzył opisywane zjawisko, a przede wszystkim wpłynął na niespotykany do tej pory udział chorych psychicznie wśród bezdomnych na ulicach amerykańskich miast była deinstytucjonalizacja. Omnibus Budget Reconciliation Act z 1981 roku był ukoronowaniem prób, które prowadzono w USA już od kilku dziesięcioleci. Polegały na wprowadzaniu przepisów mających ograniczyć koszt opieki szpitalnej, w praktyce przenosząc go jedynie z barków federacji, na poszczególne stany. Warto wyjaśnić podstawową kwestię - samo zjawisko deinstytucjonalizacji ma w psychiatrii pozytywny rodowód – wynika z troski o poszanowanie praw osoby poddanej leczeniu: np. poprzez ograniczenie przymusowych hospitalizacji, czy stworzenie warunków do stopniowego przystosowania pacjentów do społeczeństwa. Jednak nowe przepisy w praktyce natychmiast ograniczyły o 30% wpływy na opiekę i leczenie, a przeprowadzone zaledwie 3 lata później w Ohio badania, wykazały, iż 1/3 całej liczby bezdomnych stanowią w tym stanie osoby chorzy psychicznie.

Lata 90. XX wieku, to jak wskazuje Homepage Report, okres największej przepaści w dochodach pomiędzy zamożnymi i biednymi Amerykanami od czasu, kiedy w kraju zaczęto archiwizować takie dane (1947 rok). Co czwarte dziecko poniżej 6 roku życia żyło w obszarze tzw. „poverty line” (ubóstwa). [13] Istniały też, jak dodaje J. Jennings, różnice między czarnymi, białymi i Latynosami w sposobie doświadczania biedy oraz form społecznego traktowania ubogich z tych trzech grup. [9, s.62]

W 1993 roku B. Clinton podpisał Executive Order, który miał na celu stworzenie planu walki z już istniejącą i zapobiegającą przyszłej bezdomności. W ten sposób powołano do życia program “Priority: Home! The Federal Plan to Break the Cycle of Homelessness”. W 1996 roku do tych działań dołączył Welfare Reform Act, lecz mimo stopniowego zwiększania wydatków federal-

nych, nigdy nie osiągnęły one poziomu sprzed roku 1981. [15] Nowe przepisy zmieniły warunki przyznawania pomocy - wymagały od osób ją otrzymujących udziału w szkoleniach, projektach społecznych, wspierając głównie osoby już pracujące, pomijając te, które utraciły zatrudnienie. Wielu ekspertów twierdzi, iż w konsekwencji całkowita liczba ubogich Amerykanów uległa wyraźnemu zmniejszeniu, jednakże statystyki wskazują, że jednocześnie grupa żyjących w skrajnym ubóstwie znacząco wzrosła. [16]

Za prezydentury G.W. Busha mimo ogromnego bezrobocia, w kolejnych latach poziom bezdomności w Ameryce spadał (2005-2007 o 30%, 2007-2012 o kolejne 19%), co było zasługą mianowanego w 2002 roku na stanowisko Executive Director U.S. Interagency Council on Homelessness (USICH), Philipa Mangano. Działając w administracji, na styku wielkiego biznesu, lobbując w Kongresie i wspierając wiele organizacji *non profit*, szczególnie skoncentrował swoje działania na niesieniu pomocy osobom z kategorii „chronic homelessness”, czyli tych, którzy mieli najmniejszą szansę, by zostać objętymi programami federalnymi. B. Obama obejmując urząd w 2009 roku zmienił kierunek działań USICH, wychodząc z założenia, że przy wciąż ograniczonych funduszach z budżetu centralnego należy przenieść akcent na rodziny pozbawione dachu nad głową. Kolejny prezydent – D. Trump prowadził politykę cięć i ograniczenia wydatków na programy socjalne.

Czasy najnowsze i pandemia COVID 19

Obecnie działaniami związanymi z walką z bezdomnością koordynuje na poziomie federalnym wspomniana już U.S. Interagency Council on Homelessness (USICH) współpracując z 19 agencjami rządowymi. Za większość programów pomocowych odpowiedzialne są trzy z nich: Departments of Health and Human Services (HHS), Housing and Urban Development (HUD) oraz Veterans Affairs (VA). HHS oferuje „5 Targeted homeless assistance programs” i „14 Non-targeted/Mainstream programs”, które mieszczą się w ramach jej kompetencji. Continuum of Care (COC) zarządzane przez HUD jest jej głównym narzędziem łączącym zasoby stanowe z dofinansowaniem federalnym. Poza lokalnymi programami administracji publicznej, bezdomni otrzymują niebagatelne wsparcie od wielu organizacji *non profit* o charakterze obywatelskim i religijnym. Wnoszą ogromny wkład w poprawę ich życia uzupełniając lub wręcz zastępując ograniczoną pomoc ze strony państwa.

Obowiązująca federalna definicja osoby bezdomnej (“homeless”) znajduje się w sekcji 11302 McKinney - Vento Homeless Assistance Act, który w 1987 roku podpisał prezydent R. Reagan: „Osoba bezdomna to taka, której brakuje stałego, standardowego i adekwatnego miejsca noclegowego lub przebywa w schronisku dla bezdomnych, hotelu socjalnym, jest objęta programem przejściowym, czy też nocuje w miejscu nieprzeznaczonym do tego jak ulica, samochód, kino, opuszczone budynki, etc.” [17] Warto dodać, że w użyciu znajdują się także inne definicje bezdomności. U.S. Department of Housing and Urban Development osobę bezdomną określa słowami: „osoba, która nie ma miejsca, gdzie może się udać, nie posiada zasobów umożliwiających zdobycie lokum, będąca w przeciągu tygodnia eksmitowaną, wypuszczoną z instytucji np. szpitala, bądź ucieka przed przemocą domową.” [17] Natomiast U.S. Department of Education poświęca szczególną uwagę dzieciom i młodzieży, „które dzielą miejsce zamieszkania z innymi osobami z powodu utraty domu, problemów finansowych lub podobnych powodów.” [17]

Prezydentura D. Trumpa i początek sprawowania urzędu przez J. Bidena niewątpliwie będzie kojarzony z pandemią COVID 19 i jej skutkami dla społeczeństwa i gospodarki USA. Nie tylko spowolniła ona gospodarkę: przyczyniła się do skokowego wzrostu stopy bezrobocia, ale przede wszystkim radykalnie zwiększyła zagrożenie popadnięciem w skrajne ubóstwo i bezdomność znacznej grupy obywateli. National Low Income Housing Coalition raportuje, iż jeszcze przed wybuchem pandemii ilość dostępnych mieszkań dla osób z najniższym dochodem wynosiła 37 lokali na 100 gospodarstw domowych [18, s.5]. Oznacza to 10.8 milionów z wszystkich 44 milionów amerykańskich rodzin, które nie posiadają na własność mieszkania i są zmuszone je wynajmować. [18, s.3]

Analizy federalne opublikowane we wrześniu 2020 roku wykazały, iż 10 – 14 milionów amerykańskich gospodarstw domowych spóźniło się do połowy tego miesiąca z opłatami w kwocie około 12-17 miliardów dolarów, a całkowite zadłużenie do stycznia 2021 roku sięgnie 25–34 miliardów, co może skutkować wypowiedzeniami najmu 8.4 milionom rodzin, czyli ponad 20 milionom osób [19 s.4-5],. W marcu i kwietniu 2020 roku na rynku pracy USA zniknęło ponad 21 milionów etatów, a stopa bezrobocia w osiągnęła wartość 14.7%, najwyższą w kraju od okresu Wielkiego Kryzysu lat 30. [18, s.1]

Raport AHAR dotyczący zjawiska bezdomności przygotowany dla Kongresu USA za rok 2020 podał, że co najmniej 580 000 Amerykanów przed pandemią COVID 19 było dotkniętych kryzysem bezdomności, zaś 6 na 10 bezdomnych przebywało w miastach [20, s.1]. Disaster Housing Recovery Coalition oceniła, iż działania administracji państwowej związane z obostrzeniami wprowadzonymi w związku z obecną sytuacją nie są wystarczające wobec skali tego zjawiska, szczególnie w perspektywie zapotrzebowania na dofinansowanie mieszkań. Jednak trzeba dodać, że w ciągu pierwszego półrocza od wybuchu pandemii na ten cel przeznaczono ponad 3.9 miliarda dolarów. [21, s.3] Statystyki wskazują, iż co najmniej 42% wszystkich gospodarstw domowych doświadczyło w USA obniżenia dochodów lub utraty zatrudnienia. [21, s.1]

Biorąc pod uwagę powyższe można prognozować znaczny wzrost statystyk bezdomności, co powinno skłaniać decydentów do podjęcia dodatkowych działań. Budżet państwa będzie zmuszony w najbliższych miesiącach ponieść dodatkowe obciążenia na rzecz swoich obywateli, a sytuacja ekonomiczna w kraju generuje coraz silniejsze napięcia społeczne.

BIBLIOGRAFIA:

1. K. L. Kusmer, 2002, *Down and out, on the Road” The Homeless in American History*, Oxford University Press
2. J. Reynolds, 2006, *Homeless Culture and the Media*, Cambria Press NY
3. Patterson, J. T., 1994, *America’s Struggle Against Poverty: 1900-1994*, Cambridge: Harvard University Press
4. Johnson, Roberta, A., 2010, *African Americans and Homelessness: Moving Through History*, [w:] “Journal of Black Studies”, Vol. 40, No. 4
5. Roosevelt, F. D., <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/>
6. De Pastino, T. D., *The Homeless and the later New Deal, 1935-1942*, [w:] Levinson D., 2004, London, *Encyclopedia of Homelessness*, tom 1, SAGE Publications
7. Ciment, James, 2006, *Social Issues in America. An Encyclopedia*, NY: M. E. Sharpe
8. Johnson, B. L., 1967, *Public Papers of The Presidents of the United States*
9. Jennings, J., 1994, *Understanding the Nature of Poverty in Urban America*, Westport: Praeger.

10. Adelman, L., 28.06.2017, *Racial Preferences for Whites: The Houses that Racism Built*, [w:] "San Francisco Chronicle", http://www.pbs.org/race/000_About/002_04-background-03-11.htm
11. Bellush, J., Hausknecht, M., 1967, *Urban renewal: People, politics, and planning*, NY: Garden City
12. Squires, G., 1994, *Capital and communities in Black and White: The intersections of race, class, and uneven development*, Albany: State University of New York Press
13. Weinberger, D., *The Causes of Homelessness in America*, https://web.stanford.edu/class/e297c/poverty_prejudice/soc_sec/hcauses.htm
14. Fryer, R. G., Heaton, P. S., 2006, *Measuring Crack Cocaine and Its Impact*, Harvard University, "Society of Fellows" nr 3
15. Dreier, Peter, *Reagan's Legacy: Homelessness in America*, [w:] "Shelterforce Online", Issue no 135, May-June 2004
16. Ehrenfreund, M., 27.02.2016, *Bernie Sanders is right: Bill Clinton's welfare law doubled extreme poverty*, [w:] "The Washington Post"
17. Strona administracji USA podające obowiązujące w departamentach definicje, tłumaczenia na język polski dokonała autorka, <https://definitions.uslegal.com/h/homeless/>
18. *The GAP*, 2021, The Affordable Housing Gap Analysis. National Low Income Housing Coalition
19. STOUT, 2020, *Analysis of Current and Expected Rental Shortfall and Potential Evictions in the U.S. National Council of State Housing Agencies*
20. Henry, M., de Sousa, T., 2021, *The 2020 Annual Homeless Assessment Report (AHAR) to Congress*
21. Yae, R., Aurand, A. (2020). *Emergency Rental Assistance Programs in Response to Covid-19*. Disaster Housing Recovery Coalition

PRAWO NATURALNE W POSTĘPOWANIU O UDZIELENIE DYSPENSY SUPER RATO W ŚWIETLE AKTUALNEGO USTAWODAWSTWA KOŚCIOŁA

Dr inż. Myjak Krzysztof

*Katedra Kanonicznego Prawa Karnego, Administracyjnego i
Procesowego, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego,
Wydział Prawa Kanonicznego, student, Warszawa
k.myjak@gmail.com*

Pfarrrer Myjak Krzysztof

Znaczenie prawa naturalnego we współczesnym świecie.

Moment pojawienia się człowieka na ziemi, zapoczątkował istnienie jego przywilejowi pewnych uprawnień. Uprawnienia te zwane są prawami naturalnymi. Są to takie prawa, które człowiek posiada w stanie natury. Te prawa istnieją bez konieczności istnienia państwa[5, dostęp 25.08.2021]. Prawa naturalne to zespół zasad mających kierować życiem człowieka. Zwolennicy teorii prawa naturalnego uznają je za wspólne wszystkim kulturom. Są one trwałe, nie zmieniają się pośród zmian historycznych, czy zmieniających się poglądów i obyczajów. Prawa naturalnego nie można człowiekowi ani wyrwać, ani go zniszczyć, bo

oparte zostało ono na jego naturze. Broni ludzkiej godności, określa fundamentalne prawa i obowiązki człowieka[4, dostęp 25.08.2021].

Prawo naturalne jest przedmiotem zainteresowania teologów, filozofów, prawników ale też i zwykłych ludzi, którzy słyszą o nim jako uzasadnieniu wskazań moralnych. Tę samą rzeczywistość, jaką jest człowiek i świat, w którym on żyje, poznają i opisują dwie nauki: filozofia i teologia. Różnica w obu ujęciach polega na tym, iż dociekanie o charakterze filozoficznym opiera się na danych czysto rozumowych, podczas gdy teologia poszerza te dane o Boże Objawienie, na które składa się Biblia i Tradycja, czyli całe nauczanie Kościoła dotyczące wiary i moralności. Istnieje jednak wiele systemów filozoficznych, a w nich etycznych i wraz z nimi wiele opisów świata. Powstaje więc pytanie, który z nich jest prawdziwy i czy w ogóle istnieje jeden opis świata, człowieka, ludzkich czynów i wartości [11, s. 317; 15, s. 5]. Znany, niezjący już polski filozof i etyk, J. Woroniecki rozróżnia dwa rodzaje filozofii: uniwersalistyczną, do której zalicza on przede wszystkim filozofię starożytną i średniowieczną, a zwłaszcza wywodzący się z prac św. Tomasza z Akwinu tomizm, oraz systemy filozoficzne partykularystyczne opierające się na wybranych pojęciach i cząstkowości myśli. Filozofia uniwersalistyczna pragnie odkryć pełnię prawdy i dąży do „całkowitego i wszechstronnego wyjaśnienia podstawowych zagadnień filozoficznych”. Natomiast systemy partykularystyczne cechuje „ułamkowość i jednostronność” [17, s. 52].

Prawo naturalne to udział ludzkiego rozumu w odwiecznym prawie Bożym. Pan Bóg stwarzając świat wpisał pewne prawa, które są wyrazem Jego troski o całe stworzenie [13, nr 3]. Prawa przyrody odnoszą się do istot nierozumnych, które na mocy tych praw kierowane są do właściwego im celu, inne, poznawane przez człowieka dzięki zdolności, jaką jest rozum, mają kierować jego postępowaniem ukazując mu „właściwy kierunek wolnego działania” [6, nr 43]. Te ostatnie to prawo naturalne. Słowo „naturalne” nie oznacza więc odwołania się do natury w sensie biologicznym, lecz sposób, w jaki człowiek to prawo rozpoznaje. Rozum ludzki poznaje i ogarnia zarówno rzeczywistość świata zewnętrznego rozumem teoretycznym, jak i kieruje ludzkim postępowaniem moralnym rozumem praktycznym. Zarówno rozum teoretyczny, jak i praktyczny funkcjonują w oparciu o pewne najbardziej podstawowe zasady, które są oczywiste i możliwe do uchwycenia przez każdego człowieka posiadającego normalne używanie rozumu. Dla rozumu teoretycznego jest to zasada niesprzeczności. Rozum praktyczny kieruje się pierwszą zasadą, która brzmi: „czynj dobro i podążaj za nim oraz unikaj zła”. Ta zasada jest jednocześnie pierwszą zasadą prawa naturalnego. Tak więc w momencie, w którym człowiek świadomie decyduje się podjąć jakieś działanie, rozpoznaje on naturalnie i spontanicznie prawo, które tym działaniem kieruje [10, s. 74; 8, s. 9].

Pierwszą zasadą prawa naturalnego jest uszanowanie pewnych dóbr, które Bóg dał człowiekowi i nad którymi zlecił mu pieczę. Prawo naturalne ma przede wszystkim odniesienie do dobra, i to do takich podstawowych dóbr, które każdy człowiek dysponujący normalnym używaniem rozumu, jest w stanie rozpoznać. Powstaje w tym miejscu pytanie o treść, o konkretne wskazania prawa naturalnego. Co jest tym dobrem, za którym należy podążać, a co złem, którego należy unikać? W swoim nauczaniu Kościół zwraca uwagę na pewien porządek stworzenia, w którym szczególne miejsce zajmuje każdy człowiek, albowiem ma on szczególną relację ze Stwórcą. Tylko on spośród wszystkich istot żyjących

został stworzony na Boży obraz i Boże podobieństwo, został odkupiony przez Chrystusa i wezwany do chwały, do komunii z Bogiem. Antropologia filozoficzna podkreśla szczególne miejsce człowieka w świecie. Tylko człowiek dysponuje wyższymi, duchowymi zdolnościami, które decydują o szczególnej wartości każdej osoby ludzkiej. To przekonanie wyrażane jest w powszechnie dziś używanym pojęciu „godności człowieka” [12, s. 9]. Godność domaga się uszanowania, nakładając na wszystkich ludzi pewne obowiązki z tym szacunkiem związane. Obserwacje te zgodne są z prawdami wyrażanymi w nauczaniu Kościoła odnośnie niezwywalnych praw każdego człowieka i moralnych zasad obowiązujących z tego powodu wszystkich ludzi. Zasady te, to właśnie nakazy prawa naturalnego, którego najbardziej podstawowe wskazania każdy człowiek jest w stanie rozpoznać. Soborowa Konstytucja *Gaudium et spes* zauważa, że normy te mają charakter powszechny, wiążący wszystkich i przekraczający zarówno historyczne, jak i kulturowe uwarunkowania. Konstytucja wylicza też występki przeciw najbardziej fundamentalnym normom prawa naturalnego: „Wszystko, co godzi w samo życie, jak wszelkiego rodzaju zabójstwa, ludobójstwa, spędzanie płodu, eutanazja i dobrowolne samobójstwo; wszystko, cokolwiek narusza całość osoby ludzkiej, jak okaleczenia, tortury zadawane ciału i duszy, wysiłki w kierunku przymusu psychicznego; wszystko, co ubliża godności ludzkiej, jak nieludzkie warunki życia, arbitralne aresztowania, deportacje, niewolnictwo, prostytucja, handel kobietami i młodzieżą; a także nieludzkie warunki pracy, w których traktuje się pracowników jak zwykłe narzędzia zysku, a nie jak wolne, odpowiedzialne osoby: wszystkie te i tym podobne sprawy i praktyki są czymś haniebnym; zakazając cywilizację ludzką, bardziej hańbią tych, którzy się ich dopuszczają, niż tych, którzy doznają krzywdy, i są jak najbardziej sprzeczne z czcią należną Stwórcy. (...) Wszelkie działania wojenne, zmierzające bez żadnej różnicy do zniszczenia całych miast lub też większych połaci kraju z ich mieszkańcami, są zbrodnią przeciw Bogu i samemu człowiekowi, zasługującą na stanowcze i natychmiastowe potępienie [14, nr 27. 80].

Zrozumiałym dla każdego człowieka uzasadnieniem dla potępienia tych występków jest właśnie dobro osoby ludzkiej. Wszelkie bowiem działania, które przeszkadzają w realizacji pewnych podstawowych ludzkich dóbr, bez których osoba ludzka nie może się rozwijać lub przez które te podstawowe dobra albo wręcz same osoby są niszczone, są ciężkim wykroczeniem przeciwko prawu naturalnemu [17, s. 185-242]. Nawet potoczna obserwacja życia ludzkiego pozwala zauważyć, że życie społeczne jest dobrem, bez którego trudno osobie ludzkiej osiągnąć właściwe jej cele. Z racji na potrzebę unormowania życia wspólnotowego społeczności ludzkie ustanawiają prawa, bądź o charakterze obyczajowym, bądź jako prawo państwowe nadające spoiłość organizacji państwowej. Prawo naturalne nakazuje poszanowanie norm regulujących życie w ramach społeczności. Nie oznacza to jednak, że posłuszeństwo wobec sprawujących władzę w danej społeczności nie zna granic. Władza bowiem pochodząc od Boga, który wpisał w naturę ludzką jej społeczny charakter i wraz z nim potrzebę uporządkowania życia społecznego, czego wyrazem jest właśnie struktura władzy w danej społeczności, musi szanować Bożą wolę, czyli naturalne prawo moralne. Jego przestrzeganie jest warunkiem koniecznym prawidłowego funkcjonowania i rozwoju zarówno samej społeczności, jak i wszystkich jej członków [17, s. 234-236]. Dlatego ludzkie prawo stanowione tzw. prawo pozytywne musi być zgodne z prawem naturalnym. Prawo stanowione nie może zezwalać

lub nakazywać czynów z prawem naturalnym sprzecznych. Wykroczenia przeciw prawu naturalnemu naruszając pewne dobra, bez których osoba ludzka nie może się rozwijać ani osiągnąć celu jej właściwego. Burzą też wewnętrzny pokój sprawy. Często ich skutkiem są wyrzuty sumienia, a nawet głębokie rany w osobowości bez którego niemożliwy jest harmonijny i pełny rozwój tej osoby, ani relacji, jakie ma ona z innymi ludźmi. Państwo, mając za zadanie dbałość o dobro swych obywateli, ma obowiązek chronić ich przed zagrożeniami i krzywdą, także tymi, które sami sobie mogą wyrządzić. Jednym z wyrazów tej troski jest stanowienie prawa, które stoi na straży podstawowych dóbr każdej osoby ludzkiej [17, s. 237-239].

W rozważaniu o znaczeniu prawa naturalnego we współczesnym świecie pojawia się istotna kwestia: prawodawstwo. Jakimi wartościami powinien kierować się ustawodawca i czy w ogóle jakiegokolwiek powinien uwzględniać w procesie tworzenia prawa. Według mnie na początku należy wyjść od pytania, jaki obraz człowieka powinno generować prawo, aby zapewnić przy tym zachowanie godności jako istoty człowieczeństwa. Ustawodawca wraz z doświadczeniem wielowiekowego stanowienia prawa doszedł do wniosku, że w procesie tworzenia norm prawnych nie jest możliwe stosowanie idealnego wyobrażenia o człowieku, gdyż on nie istnieje. Jest więc rzeczą konieczną, aby prawodawca kierował się w tym procesie obrazem realnym człowieka, osiągniętym przez doświadczenie życiowe. Należy zdać sobie również sprawę z tego, że to niezwykle trudne, gdyż na fenomen osoby ludzkiej składa się jego bogactwo i zróżnicowanie.

Potrzeba jest więc „prawa słusznego jako słusznego wyobrażenia o człowieku” [7, s. 185]. Człowiek jako podmiot prawny potrzebuje prawa dostosowanego do siebie. Prawo pozytywne jest uboższe od prawa natury. W prawie pozytywnym brak odniesienia w normach prawnych do wewnętrznych wartości, mających zarazem podstawę w ludzkiej egzystencji. Godność człowieka jest prawem naturalnym, które otrzymuje wraz ze swoją naturą, więc należy je uznać za nienaruszalne dobro samo w sobie, bez pytań czy normy prawne go nie łamią bądź o to, jakimi wartościami się kierują [3, s. 17]. Porządek prawny jako system wartości należy budować w oparciu o absolutny porządek wartości. Powinien być on przejrzysty, a hierarchia niezmienna. Spojrzenie na prawo skupiające się jedynie na tym że słuszne jest to, co ustanowione jest według mnie niedopuszczalne. Ważne jest by przy tworzeniu prawa stanowionego wartościom podstawowym wynikającym z prawa naturalnego nadać przymus prawny.

Przebieg postępowania o udzielenie dyspensy *super rato* w świetle aktualnego ustawodawstwa Kościoła.

Małżeństwo ważne jest zawierane wówczas, gdy zostały dopełnione wszelakie czynności prawnie wymagane. Mówi się że, związek małżeński w świetle prawodawstwa kościelnego został ważne zawarty, w przypadku kiedy obydwie strony, posiadały pełnię władz umysłowych, jak również chciały bez żadnego przymusu z zewnątrz, nie posiadając żadnych obiektywnych wewnętrznych zawrzeć sakrament z drugą osobą. Zgoda małżeńska, która jest bezwzględnie wymagana do ważności aktu musi być całkowicie dobrowolna, świadoma, wolna od nacisków, pomyłki, podstępny. Stany upojenia alkoholowego oraz narkotycznego, tak jak i nieprzytomność częściowa albo całkowita, oraz utajona choroba psychiczna wykluczają możliwość podjęcia ważnej zgody małżeńskiej

przez którąś ze stron aktu [16, s. 311]. Małżeństwo w Kościele stanowi związek, który po jego właściwym zawarciu stanowi związek nierozzerwalny. Zgodnie z definicją zawartą w kodeksie prawa kanonicznego *Mażeńskie przymierze, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia, skierowaną ze swojej natury do dobra małżonków oraz do zrodzenia i wychowania potomstwa, zostało między ochrzczonymi podniesione przez Chrystusa Pana do godności sakramentu*[2, kan. 1055 § 1]. Wskazuje to jednoznacznie, że małżeństwo jest bezwzględnie nierozzerwalne. Małżeństwo do swojej ważności wymaga dopełnienia, chodzi o ludzi akt seksualny, który dokonuje się po złożeniu wzajemnej, ważnej przysięgi małżeńskiej, przed szafarzem sakramentu, którym jest duszpasterz. Brak któregoś z cech, wymaganych do ważności małżeństwa, powoduje jego nieważność częściową lub całkowitą, od samego początku.

Na przestrzeni czasu powstał spór, w kwestii co jest przyczyną nierozzerwalności małżeństwa. Według jednej ze szkół bolońskiej obok zgodny obydwu stron na małżeństwo jest także przypieczętowanie zgody poprzez akt cielesny. Chodzi o biblijny zapis, że zespolenie małżonków powoduje, że stają się oni jednym ciałem. Z kolei szkoła paryska uważała, że tylko i wyłącznie zgodna małżonków stanowi istnienie ważnego związku zawartego w Kościele. Zadaniem papieża było zdecydowanie o tym, która ze szkół w tym sporze ma rację. Papież Aleksander III, wcześniej zwolennik szkoły bolońskiej podjął działania mające na celu odpowiedź na to pytanie. Uważał, że małżeństwo zawarte nie staje się automatycznie rozwiązalne przez następne małżeństwo, nawet przez dopełnione fizycznym współżyciem. Jednak nie powoduje to braku możliwości rozwiązania małżeństwa zawartego, ale nie dopełnionego przez ślub czystości [1, s. 407]. Stanowiło to pogodzenie dwóch szkół.

Urzędem, który jest kompetentny do orzekania w sprawach z tytułu super rato, a więc małżeństwa ważne zawartego, lecz niedopełnionego, od 2011 r. jest Rota Rzymska, do której należy kierować prośby osobiste, o rozpatrzenie sprawy dotyczące udzielenia dyspensy z trwania w małżeństwie, w którym nie zaistniał akt ludzkiego współżycia, prowadzącego do zrodzenia potomstwa. Dziekan Roty prowadzi tego typu sprawy, ze względu na znaczącą ich ilość wspierają go komisarze i konsultorowierotalni. Istotą takiego postępowania, nie jest, jak w przypadku orzekania o nieważności małżeństwa od samego początku, proces sądowy, a postępowanie administracyjne. Prowadzi ono do uzyskania przez małżonków reskryptu dyspensy papieskiej, który orzeka, iż małżeństwo ważne zawarte niedopełnione zostaje rozwiązane i uznane za nieistniejące od samego początku. Proces ten dotyczy jedynie małżeństwa osób ochrzczonych lub osoby ochrzczonej z osobą nieochrzczonej, które tak jak wspomniano na wstępie, nie zostało uwieńczone aktem ludzkim zmierzającym do poczęcia potomstwa, a więc dopełnione. W przypadku postępowania super rato mówimy o domniemaniu prawnym, iż dopełnienie następuje wówczas, gdy małżonkowie zamieszkają razem. Co ważne najczęściej nie rozpatruje się spraw zadawnionych, a więc takich, w których od momentu ślubu minęło co najmniej 25 lat, od momentu rozvodu cywilnego co najmniej 20 lat, oraz takich w których małżonkowie mieszkają ze sobą, od momentu zawarcia małżeństwa co najmniej 5 lat. Papież Aleksander III wskazywał na wątpliwości czy ma prawo do udzielenia dyspensy od małżeństwa zawartego ale niedopełnionego. Pierwsze przypadki udzielania dyspensy zostały zarejestrowane w czasie pontyfikatu Marcina V i Eugeniusza IV.

Od czasu wejścia w życie instrukcji *Dispensationismatrimonii*, biskupi w każdej diecezji ma prawo wszcząć proces o niedopełnienie małżeństwa. Jako osoba kompetentna do przyjmowania prośby o skierowanie do papieża jest biskup diecezji, w jakiej orator ma stałe albo tymczasowe zamieszkania. Złożyć prośbę o udzielenie dyspensy od małżeństwa niedopełnionego upoważnienie są wyłącznie małżonkowie albo jedno z nich, nawet jeśli druga strona się nie zgadza na taką prośbę. Nie może takiego wniosku złożyć osoba trzecia, gdyż nie ma możliwości wskazanie słusznej przyczyny, która jest wymagana do ważności aktu udzielania dyspensy [9, s. 378]. W kierowanej prośbie do Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów zwraca się uwagę, że w prośbie o dyspensę zawiera się krótką historię małżeństwa jak również wskazać wszystkie przyczyny, jakie uniemożliwiają jego dopełnienie jak również powody, jakie kierowały stroną do złożenia takiej prośby. W przypadku kiedy biskup stwierdzi, że prośba jest zasadna wówczas następuje upoważnienie do prowadzenia postępowania zarządza instrukcję procesu zgodnie z mocą władzy zwyczajnej na podstawie kan. 1699 § 1 KPK. W przypadku dużych trudności prawnych lub moralnych biskup ma obowiązek zasięgnąć rady Stolicy Apostolskiej kan. 1699 § 2 KPK, jak również zastosować się udzielonych porad. Zgodnie ze wskazaniem w *Literae Circulare* trudności o których mowa to onanistyczne korzystanie z małżeństwa, penetracji bez ejakulacji, poczęcia poprzez wchłonięcie nasienia, sztucznego zapłodnienia i innych metod, które są konsekwencją rozwoju medycyny, jak również dopełnienia małżeństwa *modo Humano*, czy zgorzenie albo szkody ekonomiczne mające związek z udzielaniem dyspensy. Kodeks Jana Pawła II doprecyzowuje kompetencje biskupa diecezji stałego albo tymczasowego miejsca zamieszkania oratora, bez wyróżniania czy strona jest katolicka czy też nie. Istnieje także możliwość rozszerzenia kompetencji w taki sposób, żeby proces został przeprowadzany w miejscu, gdzie będą przeprowadzane dowody, ważna jest zgoda biskupa miejsca zamieszkania strony, która prosi o taką dyspensę [9, s. 384].

W przypadku kiedy biskup oddali prośbę wniesioną o dyspensę to można wnieść przeciwko dekretowi rekurs do Stolicy Apostolskiej do Urzędu Administracyjnego, który ma możliwość anulowania dekretu biskupa. Jest to forma kontroli dyskrecjonalności władzy biskupa jeśli chodzi o ocenę złożenia wniosku, oraz jest wyrazem respektowania prawa każdego człowieka do wiernego zwrócenia się do władzy kościelnej przeciwko nadużyciom władz niższego rzędu.

W przypadku kiedy zaistnieje w trakcie instrukcji sprawy o orzeczenie nieważności małżeństwa wątpliwość jeśli chodzi o niedopełnienie małżeństwa wówczas postępowanie jest zawieszane po uzyskaniu zgody stron postępowanie i uzupełnia się instrukcję do uzyskania dyspensy *super rato* następnie zostają przesłane akta do Stolicy Apostolskiej i prośba o dyspensę małżonka i wotum trybunału oraz biskupa. Następuje zmiana drogi sądowej na administracyjną. Podczas prowadzenia sprawy o nieważność małżeństwa z różnych tytułów oraz powstanie *dubium* co do nieosiągnięcia przez strony dopełnienia małżeństwa, nie rozpatrując czy małżeństwo można unieważnić czy też nie przedstawia stronom i po wpłynięciu od strony prośby o dyspensę *super rato et non consummato*, zawiesza dekretem sprawę nieważności uzupełnia instrukcję w celu uzyskania dyspensy i wysyła akta do Urzędu Administracyjnego w Rocie Rzymskiej, łącznie z prośbą, uwagami obrońcy węzła małżeńskiego wotum trybunału i biskupa. Strony muszą wyrazić zgodę na przekwalifikowanie sprawy z unieważnienia

małżeństwa na procedurę administracyjną.

Przyjmując prośbę o dyspensę *super rato*, biskup stara się dążyć do pojednania małżonków i podjęcia pożycia małżeńskiego. Jest to działanie informacyjne, gdy małżonkowie nie chcą się pojednać wówczas występuje się z pytaniem do pozwanego odnośnie faktu niedopełnienia małżeństwa oraz przyczyn tegoż niedopełnienia. Wstępne przesłuchanie jest prowadzone przez proboszcza stron lub wyznaczonego kapłana. Następnie zostają podjęte działania związane z powołaniem urzędników procesowych. Powołany jest instruktor procesu, oficjała sądu lub innego urzędnika kurialnego. Biskup także wyznacza obrońcę węzła małżeńskiego i notariusza. Obrońca nie przyjmuje sprawy jako osoba oponująca ma zaprzeczać czy uprawiać dialektykę w celu wykazania dopełnienia małżeństwa wbrew nagromadzonym instrukcji dowodom. Obrońca musi być obecny w czasie przesłuchania stron i świadków oraz biegłych, jak również podczas końca instrukcji przedstawia wymogi w obronie węzła małżeńskiego. Małżonkowie także mają prawo do otrzymania pomocy biegłego w prawie. Po wyznaczeniu urzędników dla danej sprawy, instruktor przewodzący wzywa strony na przesłuchanie. Jeśli strona nie chce się stawić na przesłuchanie instruktor może ponownie wezwać albo skorzystać z pośrednictwa osób, które mogą skłonić do tego, żeby się stawiła na posiedzenie. Jeśli nie ma możliwości, żeby strona pozwana stawiła się na posiedzenie, należy zamieścić to w aktach świadectwo kwalifikacyjne stron i świadków, sporządzone przez proboszczów. Strony i świadków przesłuchuje się po odebraniu przysięgi, jest ona dokonywana opierając się na pytaniach przygotowanych przez instruktora lub obrońcę węzła małżeńskiego. W czasie przesłuchania kobiety, która jest stroną w procesie ma być obecny lekarz, który jest religijny, nienaganny obyczajowo i poważnym wiekowo człowiekiem. Zbierając niedopełnienie małżeństwa istnieje ostateczność korzystania z argumentu fizycznego w formie oględzin ciała małżonków. Jest to argument konieczny dla prawnego stwierdzenia faktu niedopełnienia małżeństwa. Badania brane są pod uwagę wówczas, gdy instruktor wyrazi na to zgodę. Pomija się oględziny kobiety jeśli zostanie udowodnione, że mężczyzna był niezdolny do dopełnienia małżeństwa [9, s. 389].

W procesie o dyspensę *super rato*, nie ma możliwości publikacji akt, jednak sędzia jeśli dostrzeże, że z racji dowodów prośbie strony proszącej albo zarzutem strony pozwanej grozi poważna preszkoda powinien o tym zawiadomić stronę zainteresowaną. Kolejny etap procesu to zamknięcie go. Instruktor dokonuje sporządzenia relacji z procesu w sposób prosty wyklada jego przebieg oraz dołącza do akt. Ma onchronologiczno – narracyjny charakter, biskup dzięki temu przygotowuje *votum pro rei veritate*. Obrońca węzła małżeńskiego przedkłada uwagi, które w sposób uzasadniony sprzeciwiają się udzieleniu dyspensy. W taki sposób skompletowane akta trafiają do biskupa, który sporządza *votum*. Rozważa on niedopełnienie małżeństwa oraz słuszną przyczynę do udzielenia dyspensy. Brana jest pod uwagę stosowność udzielenia łaski, brak obawy zgłoszenia, czy zdziwienia wiernych lub szkodę dla każdego rodzaju, które mogą prowadzić udzielenie takiej łaski. Wszystkie akta procesowe i dokumenty są przesyłane do Kongregacji w trzech egzemplarzach potwierdzających ich autentyczność. Rękopisy z kolei są przechowywane w archiwach kurii. Jeśli istnieje konieczność uzupełnienia braków wówczas biskup tego dokonuje. Kongregacja żąda nowych uwag obrońcy i uzupełnienia *votum* biskupa. Kongregacja przedstawia papieżowi i po otrzymaniu dyspensy podejmuje działania, których celem jest dotarcie

laski papieskiej do osób zainteresowanych.

Kolejny etap to przygotowanie przez Kongregację indultu. Jest to dokument podpisany przez prefekta Kongregacji i jej sekretarza przesłany do ordynariusza miejsca gromadzenia dokumentacji, nie do stron. Biskup powiadamia strony jak również poleca proboszczom zawarcia małżeństwa i przyjęcia chrztu dokonania adnotacji o udzieleniu dyspensy w księdze małżeństw i ochrzczonych. Po udzieleniu dyspensy jeśli nie zostało to zabronione małżonkowi mogą zawrzeć nowe związki małżeńskie. Jednak może nastąpić zakaz zawarcia kolejnego związku małżeńskiego poprzez klauzulę *według uznania* i klauzulę *formalny zakaz*.

Klauzula według uznania zabrania zawarcia małżeństwa nowego, dołącza się ją wówczas, gdy niedopełnienie małżeństwa było spowodowane mało ważnymi przyczynami. Usunięcie tego rodzaju klauzuli pozostawia się biskupowi, w celu szybkiego zaradzenia potrzebom duszpasterskim. Biskup w przypadku pozyskania pewności moralnej iż jest możliwość wypełnienia obowiązków małżeńskich może udzielić zwolnienia z klauzuli. Jeśli przyczyną niedopełnienia był defekt fizyczny, wtedy jest dołączony zakaz zawierania formalny nowego małżeństwa. Zakaz nie stanowi nowej przeszkody rozrywającej, ale ma charakter wzbraniający. Tego rodzaju klauzule może zerwać tylko Stolica Apostolska. Udzielenie zgody na zwanie nowego małżeństwa jest możliwe tylko wówczas, gdy strona po wniesieniu prośby do Kongregacji i wypełnieniu warunków określonych będzie zdolna do prawidłowego funkcjonowania w małżeństwie. Istnieje także możliwość odmówienia udzielenia dyspensy czy z klauzulą czy też bez niej. Jeśli według Kongregacji wymagane jest uzupełnienie instrukcji koniecznej do potwierdzenia niedopełnienia małżeństwa, biskup otrzymuje wiadomości, co należy uzupełnić w aktach. Jest też ewentualność, iż Kongregacja odmówi udzielenia dyspensy gdyż z akt nie wynika niedopełnienie, wówczas strony mogą rozważać ponowne wniesienie prośby dzięki dołączeniu nowych faktów. Wszystkie etapy procesu są prowadzone z największą starannością, gorliwością, szybkością, w celu uniknięcia szkody dla małżonków.

BIBLIOGRAFIA:

1. Biskupski S., *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Warszawa 1956.
2. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski w: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallottinum, Poznań 1984.
3. Grocholewski Z., *Filozofia prawa w nauczaniu Jana Pawła II*, Poznań 1996.
4. http://pl.wikipedia.org/wiki/Prawo_natury; dostęp 25.08.2021r.
5. http://pl.wikipedia.org/wiki/Stan_natury_%28filozofia%29; dostęp 25.08.2021r.
6. Jan Paweł II, „*Veritatis splendor*”.
7. Kość A., *Podstawy Filozofii Prawa*, Lublin 2005.
8. Kraj T., *Opinia nt. Powszechności prawa naturalnego*, w: *Biuro Analiz Sejmowych Opinia zlecona*, Warszawa 2007.
9. Krukowski J., *Proces o uzyskanie dyspensy od małżeństwa zawartego i niedopełnionego. Wstęp*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. T. 5. Ks. 7, Procesy*, red. J. Krukowski, Poznań 2007.
10. May W.E., *An Introduction to Moral Theology*, Huntington 2003.
11. Motyka K., *Prawo naturalne bez natury i Boga? Johna Finnisa teoria prawa naturalnego*, w: *Ze sztańdarem przez świat*, red. R. Tokarczyk, K. Motyka, Kraków 2002.
12. Rogaczewska K., *Prawa człowieka i obywatela do Wielkiej Rewolucji Francuskiej*, w: *Historia i filozofia praw człowieka*, red. A. Florczak, B. Bolechowa, Toruń 2006.
13. Sobór Watykański II, *Deklaracja o wolności religijnej „Dignitatis humanae”*.

14. Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym* „*Gaudium et spes*”.
15. Szyszowska M., *Filozoficzna interpretacja prawa*, Warszawa 1999.
16. Wójcik A., *Konsekwencje prawne dopełnienia i niedopełnienia małżeństwa w prawie kanonicznym*, „*Analecta Cracoviensia*” 44 (2012), s. 307-319.
17. Wroniecki J., *Katolicka etyka wychowawcza. Tom I: Etyka ogólna*, Lublin 2000.

BAŚŃ I BAJKA WSPIERAJĄCE OPTIMALNY ROZWÓJ DZIECKA W OKRESIE WCZESNOSZKOLNYM

Urbańska Karolina

Student of Pedagogical University in Cracow
urbkarola4286@gmail.com

Abstrakt

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie roli i funkcji bajek, i baśni oraz ich pozytywnego wpływu na życie intelektualne dziecka w okresie wczesnoszkolnym. Artykuł wskazuje, że czytanie bajek jest niezbędne do prawidłowego rozwoju dziecka. Przedstawia korzyści wynikające z obcowania z książkami tego typu. Dowodzi, że emocje obecne w baśniach wpływają pozytywnie na rozwój osobowości dziecka. Przywołane typy bajek wskazują na różnorodność zastosowania ich w terapii i nauce dziecka. Posiadają wiele zalet, a wybrane opisano w tym artykule.

Słowa kluczowe

bajka, baśń, dziecko, rozwój dziecka, magia, wyobraźnia, okres wczesnoszkolny

Abstract

The aim of this article is to present the role and function of fairy tales and stories and their positive influence on the intellectual life of a child in early school. The article points that reading tales is essential in a proper development of a child. It shows the advantages coming from reading such books. It proves, that emotions from tales positively influence on the child's personality. Given examples of tales point a variety of their usage in therapies and learning. They have many assets. Some of them are described in this article.

Key words

a fairy tale, a child, a child' development, a magic, an imagination, a primary school

Wstęp

W słowniku języka polskiego bajka została zdefiniowana jako krótki utwór, najczęściej wierszowany o charakterze dydaktycznym i satyrycznym. Składa się zazwyczaj z wymyślonych historii, w których biorą udział postacie fantastyczne, ludzie i zwierzęta, którym często przypisuje się cechy ludzkie [1], [2]. Bajka posiada szczęśliwe zakończenie, w którym dobro wygrywa ze złem. Takie opowiadania posiadają zazwyczaj punkt kulminacyjny i pouczającą puentę. Pouczające zakończenie ma na celu wskazanie odpowiedniej drogi postępowania i podążania według dobrych i powszechnych zasad obowiązujących w świecie. Bajka opiera się na wydarzeniach, mających charakter uniwersalny. Jest obrazem „prawdy ogólnej” dotyczącej moralno-psychologicznych problemów [3]. Słownik polszczyzny z XVI wieku określa bajkę jako „baśń, mit, opowiadanie o

treści fantastycznej, legendarnej lub alegoryczno-dydaktycznej, utwór literacki, wiadomość lub informacja zmyślona, nieprawdziwa, fałszywa, błędna, plotka, kłamstwo” [4]. Baśń zawiera „elementy ludowego światopoglądu: wiarę w nieustającą ingerencję mocy pozaziemskich, antropomorficzną wizję przyrody, niepisane normy moralne, ideały więzi społecznych i sprawiedliwych zachowań” [5]. Cechuje ją schematyzm, a pewne cechy są uzasadnione w sposób racjonalny [6].

Bajki towarzyszą dziecku od najmłodszych lat. Są jednym z wielu narzędzi poznawczych, które wykorzystują rodzice, nauczyciele i terapeuci. Za pomocą niesamowitych historii ukazują dziecku świat zabawy, magii i walki dobra ze złem. Wpajają dziecku odpowiednie wzorce i pogłębiają ich wiedzę na różnych płaszczyznach. Ukazują niezwykły świat roślin i zwierząt, które poszerzają jego możliwości poznawcze. Irena Słońska pisze o bajce: „Ten świat, w który je przenosi, jest ich światem. Bez zdziwienia przekracza dziecko granicę, poza którą rozpoczyna się wielkie widowisko. Pojawiają się czarodziejskie postacie, człowiek dokonuje czynów więcej niż ludzkich, magiczne słowa i przedmioty odmieniają rzeczywistość, akcja przechodzi z niemożliwości w niemożliwość, by doprowadzić w końcu tam, gdzie spełniają się sny i marzenia o szczęściu, potędze i bogactwie” [7], [8].

Rozwój dziecka w okresie wczesnoszkolnym

Dziecko rozwija się na różnych płaszczyznach w szybkim tempie. Okres wczesnoszkolny, czyli od siódmego do dziesiątego roku życia jest szczególnie ważny w kontekście prawidłowego rozwoju dziecka. Uczy się ono czytania, pisania, liczenia i prawidłowego składania zdań. Zwiększa się zakres ruchów dziecka, potrafi ono bardziej je kontrolować i skoordynować. Poszerza własne słownictwo, w wielu 6 lat dziecko zna około 3 tysięcy słów, dzięki czemu potrafi sprawnie się komunikować w życiu codziennym [9]. Po przystąpieniu do nauczania początkowego, w wieku 10 lat, zna ono około 5,5 tysiąca słów. Fakt ten, może prowadzić do wniosku, że w okresie wczesnoszkolnym dziecko jest ukierunkowane na poznawanie otoczenia w którym żyje i rozwijania własnej osobowości. Wzrost wiedzy przyczynia się także do świadomego poznawania i kontrolowania własnych emocji. Dziecko jest w stanie odróżnić dobre zachowania od złych. Uczy się także nowych form wyrażania emocji i zachowań [10]. W tym czasie, uczeń rozwija także umiejętności przetwarzania i opowiadania tekstów. Ich wymiar zależy nie tylko od wiedzy o świecie, ale także o stosunkach międzyludzkich [11]. Umiejętność powtarzania rozwija pamięć, która jest szczególnie ważna w życiu człowieka. Dziecko jest także obserwatorem rzeczywistości, świat który widzi, coraz bardziej go interesuje. Zaczyna częściej reagować na bodźce z otoczenia. [12].

W tym okresie dziecko kształtuje się w sferze emocjonalnej, psychicznej, społecznej i moralnej. Dlatego dostarczanie odpowiednich wzorców jest szczególnie ważne. Taką funkcję może pełnić baśń i bajka, czyli opowieść pouczająca i niosąca za sobą głębszą warstwę znaczeniową, dzięki czemu historia czytana w siódmym roku życia może różnić się w interpretacji od tej czytanej będąc dzieściolatkiem [13]. Prowadzi to do stwierdzenia, że dziecko samo może wpływać na warstwę znaczeniową książki oraz utożsamiać się z danym bohaterem. Bowiem, Hans Christian Andersen napisał, że „Mędrcy starożytni chytrze obmyślili, w jaki sposób można by ludziom mówić prawdę prosto w oczy, nie robiąc

tę w sposób grubiański. Pokazywali im dziwne lustro, w którym ukazywały się różnego rodzaju zwierzęta i dziwaczne przedmioty. Był to widok zarówno ciekawy, jak i budzący. Nazwali to bajką. I niezależnie od tego, czy zwierzęta zachowywały się głupio czy też mądrze, ludzie musieli przenosić ich zachowanie na siebie i myśleć przy tym: „To o tobie mówi bajka” [14].

Znaczenie baśni i bajek dla rozwoju dziecka

Bajki wpływają na życie emocjonalne i intelektualne dziecka. Baśń może uczyć, bawić oraz wyjaśniać niezrozumiałe zjawiska i emocje. Pełnią funkcje nie tylko poznawcze, ale także uspokajające, dzięki czemu chronią dziecko przed gniewem, lękiem, smutkiem i innymi negatywnymi emocjami. Są także doskonałym źródłem inspiracji, która poszerza jego wyobraźnię. Bajki pomagają zaspokoić różnego rodzaju potrzeby, od duchowych, po emocjonalne i fizyczne [15], [16]. Sprawia to, że dziecko może odnaleźć własną osobowość i odczytać sens własnego życia. Dzięki utożsamianiu się z bohaterami może wpływać na swoje zachowanie, w zależności od sytuacji, albo je polepszać albo może sprawić, że dziecko wyeliminuje negatywne wzorce i postępowania. Ponadto, dziecko może uświadomić się na krzywdę i niesprawiedliwość świata [17].

Poprzez wprowadzenie fantastycznych elementów do świata przedstawionego, dziecko może „wejść” w niezwykły świat i przełamać własne granice. Jest to świat marzeń, który zachwyca swoim pięknem i niesamowitością [18]. Taki świat pozwala na „oderwanie” się od szarej, często nudnej rzeczywistości. Dzięki temu dziecko może dotrzeć nawet do najdalszej warstwy własnej osobowości i przenieść się, za pomocą wyobraźni, do wymarzonego miejsca. To co w realnym świecie jest niemożliwe, w fantastycznym może być normalnością. Marta Ziółkowska-Sobecka napisała, że: „Nikt nie wie, kiedy i gdzie powstały opowieści o nieznanym świecie, dziwnych nierealnych postaciach oraz o wydarzeniach i kiedy ludzie zaczęli je sobie przekazywać. Nie wiadomo, od jak dawna żyją w wyobraźni kolejnych pokoleń biedne sieroty i dzielni rycerze, dobre duchy i straszne smoki. Wiemy jednak, że baśnie o nich powstawały od bardzo dawna, bo były ludziom potrzebne, jak chleb i jak dach nad głową. Człowiekowi nie wystarcza to, co widzi i czego doznaje na co dzień. Zawsze pragnął dowiedzieć się, jak jest tam, gdzie jego wzrok nie sięga, za górą, za lasem. Chciał poznać to, co było, i domyśleć się tego, co będzie” [19].

Według badań zanotowanych przez Alinę Marię Basak, bajki wpływają na kreatywność u dzieci. 76% rodziców stwierdziło, że czytane historie są inspiracją dla dzieci i pomagają w rozwijaniu zdolności plastycznych. 85% badanych rodziców odpowiedziało, że bohaterowie ulubionych bajek sprawiają, że dziecko lepiej je odwzorowuje. Prawdopodobnie jest to spowodowane tym, że dziecko utożsamia się z daną postacią i rysuje „obraz” samego siebie. Według zanotowanych badań 46% rodziców odpowiedziało, że ich dzieci utożsamiają się z bohaterami bajek, natomiast 23% badanych stwierdziło, że dzieci porównują się do danych postaci. Może to prowadzić do wniosku, że znaczna część badanych uważa, że bajki są ważne dla rozwoju ich dzieci.

Dziecko często żyje w świecie marzeń, w których wszystko wydaje się być możliwe. Dlatego autorka badań zapytała rodziców czy bajki rozwijają wyobraźnię. Ponad 90% ankietowanych odpowiedziało pozytywnie. Wynik ten wskazuje na to, że wyobrażenia jakie doświadcza dziecko są potrzebne do jego rozwoju.

Wyobraźnia może poszerzyć horyzonty i sprawić, że dziecko osiągnie myślami do najdalszych zakątków własnej podświadomości. Ponadto, 81% badanych stwierdziło, że bajki wpływają na rozwój myślenia u dzieci.

Wielu uczonych twierdzi, że czytanie książek poszerza zasób słownictwa. Alina Maria Basak w swoich badaniach zapytała ankietowanych o to czy ich zdaniem bajki pomagają wzbogacić swoje słownictwo. 91% rodziców stwierdziło, że tak. Może być to spowodowane tym, że dzieci chętnie powtarzają lub pytają o pewne słowa osoby starsze. W okresie wczesnoszkolnym dzieci są ukierunkowane na naukę i poznawanie nowych, dotychczas nieznanych przez nich zjawisk, dlatego bajka może pomóc im je zrozumieć. Nowe wyrazy np. usłyszane w bajkach są zatem doskonałym źródłem poznawczym dla dzieci w każdym wieku [20].

Bajki mogą także pełnić funkcje terapeutyczną. Według słownika języka polskiego PWN, bajkoterapia to forma terapii opierająca się na głośnym czytaniu dzieciom bajek [21]. Forma takiej terapii jest także wykorzystywana w celach edukacyjnych i relaksacyjnych. Prowadzi to do wniosku, że bajka jest utworem bardzo różnorodnym, o szerokim zastosowaniu. Leczenie za pomocą bajek pozwala uwolnić w dziecku różnego rodzaju emocje, które na co dzień skrywa lub boi się wyrazić. Dziecko może odreagować stresujące sytuacje oraz zobaczyć na problemy z innej perspektywy, ponieważ bajka ukazuje dziecku, jak radzić sobie z negatywnymi emocjami. Wyróżnia się wiele rodzajów bajek o działaniu terapeutycznym. Są to bajki relaksacyjne, psychoedukacyjne i psychoterapeutyczne.

Bajka relaksacyjna ma na celu rozluźnienie i uspokojenie dziecka. Składa się z trzech części: rozluźnienia, odpoczynku i pobudzenia, które jest wywołane dzięki energii zaczerpniętej dzięki wykonaniu dwóch poprzednich kroków. Dziecko za pomocą tej formy terapii może zapomnieć o przykrościach życia codziennego [22].

Bajki psychoedukacyjne biorą udział w wychowaniu dzieci. Mają wpływ także na rozwój emocjonalno-społeczny. Mają na celu ukazanie dobrych emocji i wyeliminowanie problemów z jakimi dziecko spotyka się na co dzień. „Ten typ bajki powinien dawać wzory innego sposobu myślenia o sytuacji trudnej, innego odczuwania i oczywiście wskazywać na inne sposoby zachowania prowadzące do rozwiązania problemu” [23]. Mimo tego, nie narzucają dziecku rozwiązań problemu, lecz wskazują odpowiednią drogę postępowania [24].

Ostatnim typem bajek terapeutycznych jest bajka psychoterapeutyczna, która powinna być w pewien sposób tożsama z dzieckiem, które jest odbiorcą historii. Ma zaspokajać potrzeby, które dziecko potrzebuje do prawidłowego rozwoju, a z różnych przyczyn - nie otrzymało. Bajka ta powinna także wpływać na wzrost samooceny danego dziecka. Pomaga w trudnych sytuacjach w życiu dziecka tj. rozwód rodziców, śmierć ulubionego zwierzątka czy śmierć członka rodziny [25], [26], [27].

Inną odmianą bajki jest bajka logopedyczna, która może pomóc usprawnić narządy mowy u dziecka, zmobilizować go do myślenia i ukazać różnorodność dźwięków słyszanych w świecie. Bajkę taką mogą opowiedzieć lub przeczytać rodzice lub osoby starsze od dziecka. Mogą opierać się na wymyślonych historiach, w których bierze udział jego dziecko. W ten sposób, małe dzieci będą mogły lepiej wczuć się w rolę. Zastosowanie wyrazów dźwiękonaśladowczych oraz takich, które sprawiają trudności dziecku, mogą zachęcić je do poznania i

wspólnej praktyki z rodzicem. W ten sposób dziecko może poprawić i usprawnić narządy mowy [28], [29].

Baśń i bajka a doznania wewnętrzne i zmysłowe

W literaturze polskiej i zagranicznej powstało wiele bajek i baśni mające charakter dydaktyczny. Takie historie wpływają na dziecko w pozytywny sposób. Wskazują odpowiednią ścieżkę postępowania oraz przestrzegają przed niebezpieczeństwami, które czekają na człowieka w świecie. Baśń pt. „Czerwony kapturek” jest czytana dzieciom od najmłodszych lat. Opowiada o młodej dziewczynie, ubranej w czerwony kubraczek z kapturkiem. Zmierzona do chorej babci, aby zanieść jej kawałek ciasta i wino, które ma jej pomóc wyzdrowieć. Bajka ukazuje dziecięcą niewinność ale także naiwność, ponieważ dziewczyna rozmawia z obcym wilkiem i naraża siebie i babcię na niebezpieczeństwo. Dziewczynka lekceważy powszechnie znane zasady o tym, aby nie rozmawiać z nieznanymi. Bajka wskazuje także, że dziecko jest otwarte na poznawanie świata. Dziewczynka jest zachwycona pięknem otaczającej jej przyrody. Dziecko odbiera różne bodźce z otoczenia, które wpływają na jego zachowanie. Czerwony Kapturek skupia się na pięknie świata i efektach dźwiękowych tj. śpiew ptaków, przez co oddala się od zamierzonego celu. Bajka jest nośnikiem uniwersalnych wartości, przestrzegających o tym, żeby nie rozmawiać z obcymi. Zwraca także uwagę na odpowiedzialne zachowanie człowieka w towarzystwie, czego przykładem są słowa matki, która mówi do córki: „nie zapomnij powiedzieć Dzień Dobry i nie rozglądaj się po wszystkich kątach”. Zatem dziecko może uświadomić sobie, że powinien posługiwać się podstawowymi sformułowaniami grzecznościowymi. Baśń kończy się szczęśliwie, ponieważ myśliwy, przechodzący obok chatki babci, ratuje ofiary. W ten sposób dziecko dostrzega, że dobro zwycięża, a zło ponosi klęskę. Dzięki takiemu zakończeniu dziecko może odnieść wrażenie, że należy się posługiwać dobrymi wartościami i stronić od zła. Pouczające zakończenie wyrażone słowami: “do końca życia nie zбочysz sama z drogi i nie pobiegiesz w las, gdy ci mama zabroni”. To wymowne zakończenie staje się doskonałą lekcją dla czytelników i słuchających dzieci [30].

Bajka pt. „Szewczyk Dratewka” opowiada o ubogim chłopcu, który wielokrotnie ofiarowuje swoją pomoc słabszym od niego. Nie liczy na zasługi i korzyści, lecz pomaga bezinteresownie. Dziecko czytające, bądź słuchające historii może zdać sobie sprawę, że pomoc nie oparta na korzyściach może przynieść odwrotny efekt. Ponadto, Szewczyk cechuje się pewnością siebie i determinacją. Kiedy młodzieniec dowiaduje się o pannie uwięzionej w wieży postanawia jej pomóc. Decyduje się na niebezpieczeństwo i nieustępliwie dąży do wyznaczonego celu. Z pomocą w wyznaczonych zadaniach przychodzi stworzenia, którym wcześniej okazał dobroć. Dzięki temu, pokonuje złą czarownicę i ratuje dziewczynę. Dziecko czytając tą bajkę może zdać sobie sprawę, że nawet biedna, pozornie nic nieznacząca osoba może odnieść sukces i przynieść radość innym. Podążając za tym bohaterem, młodzi mogą przezwyciężyć własne lęki i skoncentrować się na własnych aspiracjach [31].

Baśń pt. „Brzydkie kaczątko” obrazuje zmagania, z jakimi spotyka się znaczna część społeczeństwa, tutaj także kaczę, związane z wyobcowaniem i brakiem tolerancji. Bohaterem historii jest kaczątko, które znacznie różni się od pozostałych członków rodziny, dlatego jest wyśmiewane i poniewierane. Przykre

doświadczenia zmuszają bohatera do samotnej wędrówki. Kaczątko zmagając się z wieloma trudnościami tj. warunki pogodowe, głód, samotność. Sytuacja jaką przeżywa zwierzę może uwrażliwić dziecko na cierpienie i zło panujące w świecie oraz nauczyć szacunku i tolerancji do innych ludzi, szczególnie osób słabszych. Bajka daje dziecku nadzieję, że da się przeciwstawić społeczeństwu, ich opiniom i krytyce. Pomimo wielu negatywnych cech, kaczątko umiało doskonale pływać, najlepiej z całej kaczęcej gromady. Wskazuje to, że każdy człowiek ma ukryty talent. Po przeczytaniu tej baśni dziecko może zapragnąć szukania swojej pasji lub rzeczy, z którą dobrze sobie radzi. Opis przyrody w bajce również odgrywa ważną rolę w życiu dziecka, gdyż wpływa na jego zmysły. Piękne, malownicze opisy krajobrazów mogą sprawić, że dziecko będzie chciało przenieść się do tego magicznego świata. Obrazy takie wpływają na wyobraźnię odbiorcy i pogłębiają jego wiedzę o świecie [32].

Te trzy pozornie inne baśnie są nośnikami uniwersalnych wartości, dlatego mogą być czytane przez człowieka w różnym wieku i na różnym etapie jego życia. Dziecko dzięki obcowaniu z taką literaturą może przewartościować własne wartości i skoncentrować się na dobru. Zarówno Czerwony Kapturek, jak Szewczyk Dratewka i Brzydkie Kaczątko przeżywają emocje, bliskie człowiekowi np. radość, szczęście, ale także strach, samotność i zakłopotanie. Dzięki temu młody odbiorca może utożsamić się z bohaterem bajki i starać uczyć się na jego błędach. Z wiekiem dziecko może się przekonać, że w niebezpieczeństwo i niesprawiedliwości, jakie czekają na człowieka w świecie mogą być destrukcyjne. Bajki pouczają jednak, że nie należy się poddawać, a trzeba się temu złu przeciwstawić. Młody odbiorca uczy się zatem przeżywania emocji i przeciwdziałania przeciwności losu.

Podsumowanie

Bajki i baśnie wspierają rozwój emocjonalny, fizyczny, psychiczny i moralny dziecka. Przywołane badania i baśnie utwierdzają w przekonaniu, że literatura dla dzieci odgrywa w jego życiu szczególnie ważną rolę. Pozwala również na rozwijanie się na różnych płaszczyznach np. językowej i gramatycznej.

Bajki czytane przez rodziców i inne osoby dorosłe mogą spełniać funkcje terapeutyczne. Terapia oparta na czytaniu bajek może pozytywnie wpłynąć na młodego człowieka, w sferze przede wszystkim psychicznej. Emocje wyzwalane przy praktykach tego typu pozwalają dziecku na pozbycie się przykrych doświadczeń. Pogłębiają także wiedzę i wskazują odpowiednie drogi postępowania, którymi powinny kierować się dzieci.

Bajki są nośnikiem powszechnych i uniwersalnych wartości. Uczą szacunku, współczucia i rozważa. Przypominają dziecku o prawidłowych zasadach zachowania i postępowania w życiu codziennym.

Piękne krajobrazy, opisywane przez autorów bajek i baśni, wpływają na wyobraźnię dziecka. Za pomocą wyobraźni dziecko udaje się do wymarzonego miejsca i poszerza swoje możliwości poznawcze. Świat magii i niesamowitych doznań może być inspirujący dla niego.

Zatem zaleca się czytanie bajek, szczególnie we wczesnych etapach szkolnych, ponieważ usłyszane lub przeczytane historie mogą być doskonałym wzorem i lekcją w obecnych i późniejszych etapach życia dziecka. Wyróżnia się wiele korzyści wynikających z czytania baśni. Jest to m. in. wzbogacenie słownictwa, poprawienie narządów artykulacyjnych mowy oraz kontrolowanie wła-

snych emocji i uczuć.

BIBLIOGRAFIA

- [1], [21] Drabik L., Kubiak-Sokół A., Sobol E., *Słownik języka polskiego PWN, Bajka*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/bajka;2442498.html>. [dostęp 7.07.2021, 20.07.2021]
- [2], [3], [12], [14] Kurzeja A., *Dziecko w świecie bajek i baśni. Baśń i bajka - źródłem radości i zabawy*, W: B. Dymara (red.), *Dziecko w świecie zabawy. O kulturze, cechach i radościach ludycznej edukacji XVI tom serii: Nauczyciele - nauczycielom, Oficyna Wydawnicza „Impuls”*, Kraków 2009, s. 157, 60.
- [4] Bąk S., Peplowski F., Mayenowa M. R., *Słownik polszczyzny XV I w.*, Wrocław -Warszawa-Kraków 1966, t. 1, s. 228.
- [5] Frycie S., *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1945 -1970*. T. 2. Warszawa 1982, s. 13.
- [6] „Kto powiedział A, ten musi powiedzieć B” — czytamy w Jasiu i Małgosi, było dwanaście talerzy i trzynaście wrótek, dlatego jedna z nich musiała być wyeliminowana z udziału w przyjęciu (Śpiąca królewna). W: Niesporek-Szamburska B., *Baśń, Katowice 2008*, s. 49. [dostęp 15.07.2021]
- [7] Kruszewska A., *Oddziaływanie bajki na życie emocjonalne dziecka kończącego roczne przygotowanie przedszkolne*, Częstochowa 2017.
- [8] Słońska I., *Dzieci i książki*, Państwowy zakład wydawniczy szkolny (1959), Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych (1957-1959), Warszawa 1957.
- [9], [11] Harwas-Napierała B., Trempała J., *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka, T. I*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 107
- [10] Piotrowska A., *Charakterystyka rozwojowa dziecka w edukacji wczesnoszkolnej*, <https://docplayer.pl/36450896-Charakterystyka-rozwojowa-dziecka-w-edukacji-wczesnoszkolnej-draleksandra-piotrowska.html>, 2017.
- [15] Basak A. M., *Wpływ bajek czytanych przez rodziców na rozwój dzieci w wieku szkolnym Pedagogika Rodziny 2/4, 211-227, 2012*, s.225.
- [16] Brett D., *Bajki, które leczą*. Tom I i II. Gdańsk 2013.
- [17] Rybczyńska M., Rola bajki XXI wieku w stymulowaniu rozwoju dziecka w wielu wczesnoszkolnym 7-10 lat, *Kultura i Historia nr 32/2017*.
- [18] Niesporek-Szamburska B., *Baśń, Katowice 2008*, s.47.
- [19] Ziółkowska-Sobecka M., *Wstęp. W: Baśnie i legendy polskie*. Red. Grudnik-Zwolińska M., Warszawa 2001, s. 5.
- [20] Basak A. M., *Wpływ bajek czytanych przez rodziców na rozwój dzieci w wieku szkolnym Pedagogika Rodziny 2/4, 211-227, 2012*, s. 220-221.
- [22] Skawińska W., *Bajkoterapia, czyli dlaczego dzieci potrzebują opowieści W: dzieciasawazne.pl*, 2014.
- [23] Molicka M., *Biblioterapia i bajkoterapia. Rola literatury w procesie zmiany rozumienia świata społecznego i siebie*, Wydawnictwo Media Rodzina, Poznań 2011, s. 240.
- [24] Witkowska-Tomaszewska A., Bajka terapeutyczna jako narzędzie wspomagające pracę wychowawczą nauczyciela W: „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 2, 2019, s. 19.
- [25] Skorupska M., *Bajkoterapia - droga do wrażliwości dziecka*, https://www.sp9.elk.edu.pl/strony/szkola/publikacje/Skorupska_Mirosława_Bajkoterapia.pdf [np. dostęp 7.07.2021].
- [26] Molicka M., *Bajkoterapia – o lekach dzieci i nowej metodzie terapii*, Media Rodzina, Poznań 2002.
- [27] Molicka M., *Bajki terapeutyczne*, Media Rodzina, Poznań 1999.
- [28] Graczyk A. *Bajka w terapii logopedycznej*, <http://www.poradnia.bydgoszcz.pl/index.php/logopedia/45-bajka-w-terapii-logopedycznej> [dostęp 15.07.2021]
- [29] Tońska-Mrowiec A., *Językowe przygody i inne bajeczki logopedyczne*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2005.
- [30] Bracia Grimm, *Czerwony Kapturek*, spolszczyła Elwira Korotyńska, Wydawnictwo Księgarni Popularnej, Warszawa 1928.
- [31] Porazińska J., *Szewczyk Dratewka*, Nasza Księgarnia, 2016.
- [32] Andersen H. Ch., *Brzydkie Kaczątko*, <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/brzydkie-kaczatko.pdf> [dostęp 21.07.2021].

ІДЕЇ «ДЕСАРОЛЬСТІВ» ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЕСЛА ЯК ВИТОКИ ПЕРШИХ ПРОЄКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Фечко Іван Іванович

студент КНУ ім. Тараса Шевченка
ifechko@gmail.com

Науковий керівник

к.іст. наук, доцент Н.І.Шевченко

Ідеї латиноамериканського об'єднання вперше зародились одночасно з утворенням незалежних держав в даному регіону після успішної Війни за незалежність. Проте перші спроби укласти тривалу та ефективну угоду про об'єднання зазнали невдачі та були забуті на багато років. До 1950-х років дипломатичні та ідеалістичні ініціативи щодо політичного союзу у Латинській Америці були у періоді застою. Економічна комісія ООН для Латинської Америки (ЕСЛА) стала родоначальником сучасного руху, який виключно прагнув економічного союзу. Поява ЕСЛА поклала початок технократичному етапу інтеграційного руху у Латинській Америці.

Причин, чому інтеграційний процес розпочався саме в цей період було декілька. По-перше, тривалий час існувала економічна криза, що постала перед регіоном в 1929 року в результаті Великої депресії та Другої світової війни. По-друге, припинення війни також означало, що Латинська Америка втратила ринки США [1, с.178–181]. Вашингтон взявся за шлях відновлення спустошеної європейської економіки через план Маршалла, надаючи мільярди доларів допомоги Європі. На конференції у Чапультепеку 1945 р. США явно продемонстрували, що не зацікавлені у наданні допомоги Латинській Америці, необхідних для економічного розвитку. Отже, Латинська Америка повинна була залежати виключно від своїх сил та ініціатив.

Одним із варіантів, який багато років відстоювали проуніаністи, була саме можливість регіональної інтеграції. Політичне об'єднання було поза межами питання, але економічна інтеграція була можливою. Це давало потенціал великого ринку, був би більш широкий спектр ресурсів та нижчі транспортні витрати без громіздких тарифів на імпортовані товари [2, с.3-8].

Незважаючи на всі дискусії щодо економічного розвитку, що велися в пресі та серед різних урядовців, латиноамериканські держави не змогли дійти згоди у питаннях необхідності інтеграції чи механізмів, які потрібно було впровадити. З огляду на це, на базі ООН у 1948 р. в Сантьяго-де-Чилі було утворено Економічну комісію для Латинської Америки (ЕСЛА). ЕСЛА було доручено розробити засіб для прискорення індустріалізації країн Латинської Америки. Організацію очолював Рауль Пребіш (1901-1986) видатний аргентинський економіст, який був одним з кращих професіоналів у Латинській Америці. За деякими оцінками, він ймовірно був більш впливовим, ніж сам Фідель Кастро, проте не таким відомим. [2, с.174-175]

Під керівництвом Пребішайого команда, яку називають «десарольісти» (від ісп. «Desarrollo» - розвиток) ЕСЛА провела різні дослідження та

дійшла впевненого висновку, що саме економічна регіональна інтеграція забезпечить розвиток регіону.

Пребіш та його колеги з ECLA стверджували, що для життєздатності економіки та промислового розвитку мав відбутися значний приріст виробництва разом із виходом на ринок, який буде достатньо великим для його споживання. Як і багато інших латиноамериканських економістів, він визнав, що індустріалізація залежала від капіталу, який був би доступний відповідно до доступності такої продукції (очікуваний ринок попиту). Коли відбудеться збільшення як виробництва, так і споживання, результатом буде супутнє збільшення доходів та зайнятості населення [3].

Залежність від експорту первинної продукції піддала країну несприятливій ситуації з умовами торгівлі. Таким чином, захист потрібно було забезпечити галузям, що зароджувалися в Латинській Америці. Ця структуралістська точка зору стала відомою як гіпотеза Пребіша-Зінгера та домінувала в теорії економічного розвитку Латинської Америки протягом багатьох років. Згідно цієї теорії експортні ціни на сировину обов'язково падають відносно до імпортних цін на готові промислові вироби. Відповідно до цього, економічне становище країни, яка продає сировину обов'язково погіршується відносно країни, яка продає промислову продукцію [4].

Школа думок Пребіша-Зінгера незабаром стала центральним принципом ECLA економістів та прихильників економічної інтеграції. Теорія сприяла індустріалізації імпортозаміщення (ISI) в межах кожної латиноамериканської держави. Доктрина ECLA не відкидала торгівлі з рештою світу. Пребіш і його послідовники розглядали надмірний захист як негативний. Пропозиція ECLA прагнула лише розширити виробничу базу регіону, шляхом мінімального тарифу в рамках світової економіки. Захист надавався би доти, доки вітчизняні виробники не змогли б скласти конкуренцію державам «Першого світу». Документація ECLA щодо економічної інтеграції неодноразово передбачала те, що приватна ініціатива повинна була бути як головною метою, так і механізмом для досягнення економічної інтеграції [4].

Рекомендації ECLA щодо ініціювання економічної інтеграції в Латинській Америці були вперше подані 1949 році, проте залишалось багато суперечностей та відкритих питань. У 1955 р. ECLA запропонувала створити латиноамериканську зону вільної торгівлі для Південної Америки та Мексики. У травні 1957 р. ECLA рекомендувала, щоб секретаріат «пришвидшував впровадження, в найкоротші терміни» спільного ринку Латинської Америки. Це мало відбутись у співпраці з Організацією американських держав. Метою було б поступово встановити латиноамериканський регіональний ринок на багатосторонніх та конкурентних засадах. Призначена «робоча група» була сформована для опрацювання деталей плану. Група зустрілася в Сантьяго-де-Чилі у лютому 1958 року. До її складу входила велика кількість технократів, більшість з яких були економістами, і кілька шанованих латиноамериканських бізнесменів та експертів з розвитку.

У своєму звіті, організація зазначала, що проведення індустріалізації можливе за існування єдиного ринку, який зараз поділений на 20 країн. Наводився приклад Європейського спільного ринку, Європейської асоціації вільної торгівлі та прорадянської соціалістичної Ради економічної

взаємодопомоги як успішних зусиль в економічній інтеграції.

Звіт ECLA закликав усі країни до членства в проєкті загального ринку, який буде відкритим для кожної країни Латинської Америки. Країни об'єднання мали прийняти єдину для зовнішнього світу тарифну систему. Уряди країн мали брати активну участь у процесі економічної інтеграції, хоча приватне підприємство мало стати лідером та бути кінцевим результатом такої співпраці.

Друге засідання робочої групи ECLA відбулося в Мехіко у лютому 1959 р. Була запропонована загальна структура нової зони вільної торгівлі. Фінальним результатом повинен був стати початковий проєкт угоди про спільний ринок, який міг об'єднати ті країни, які зацікавлені в тому, щоб втілити цю ідею в життя» [5, с.10]. Були запрошені всі країни Латинської Америки до приєднання [5].

Спеціальне засідання ECLA відбулося 11-19 травня 1959 року в Панамі-Сіті, в Палаціо Хусто Аросемена для обговорення запропонованого спільного ринку. Рауль Пребіш повідомив делегатів, що запропонований спільний ринок відповідав на економічні потреби Латинської Америки. Посилаючись на роботу ECLA як на «технічне чудо», він закликав держави, які підтримують пропозицію ECLA, бути достатньо гнучкими для відкритості та заявляти про свою готовність переукласти документ, щоб забезпечити успіх запропонованого спільного ринку. Тим не менше, Пребіш визнав, що переважний провінціалізм та відсутність торгівлі між державами створювали загрозу для запропонованого проєкту.

Пребіш запевняв, що порятунок слід шукати в економічній галузі інтеграції, яка, на його думку, замінить застарілі схеми торгівлі та створить нові можливості до торгівлі там, де її не було. Це стало можливим завдяки тому, що Латинська Америка вступала в період «енергійної індустріалізації». Критика щодо плану ECLA виступила з боку США та Куби.

19 травня 1959 року на сесії в місті Панама було офіційно прийнято резолюцію 6 (II), яка офіційно закликала до створення латиноамериканського спільного ринку. Резолюція передбачала, що спільний ринок повинен почати діяти у «багатосторонній та конкурентній формі» якомога швидше. Його головною метою мало бути сприяння підвищенню рівня життя населення. Членовки ECLA мали бути реалізовані під час утворення у 1960 р. першого латиноамериканського інтеграційного об'єднання – LAFTA (Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі).

Отже, після Другої світової війни, країни Латинської Америки опинились у складному економічному становищі. Надії на допомогу з боку США були втрачені після американської конференції в Чапультепеку, тому країни регіону, за прикладом Європи починають звертати увагу на інтеграційні проєкти. Організацією, яка мала сприяти досягненню оптимального та реалістичного інтеграційного проєкту була ООН, яка створила Економічну комісію для Латинської Америки (ECLA), яку очолив Рауль Пребіш. Разом зі своєю командою десарольстів вони запропонували перші інтеграційні проєкти, які передбачали створення спільного ринку із захистом власних виробників, спільними тарифами та основним акцентом на проведенні індустріалізації та збільшення виробництва, що мало стати основою розвитку. Попри аргументи критиків, щодо відсутності більш суворого регулювання відносин між країнами, запропоновані ECLA проєкти

були пріоритетними для країн регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Богданова Т. Інтеграційні перспективи у Північній та Південній Америці /Тетяна Богданова// Світова та європейська інтеграція. Навч. Посіб [відп.ред. М.О. Багмет] – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 340 с.

2. Rivera, S. Latin American Unification, A History of Political and Economic Integration Efforts./Salvador Rivera. – Jefferson: McFarland & Company, 2014.Rivera, S. Latin American Unification, A History of Political and Economic Integration Efforts./Salvador Rivera. – Jefferson: McFarland & Company, 2014.

3. Prebisch R., Hacia una Dinámica del Desarrollo Latinoamericano / Raúl Prebisch (Mexico City: Fondo de la Cultura Económica, 1963), xi–xii.- Repositorio de CEPAL

4. Модель Пребиша-Зингера // Всероссийская академия внешней торговли [Интернет-источник]. - URL: <http://www.vavt.ru/wto/wto/Prebish-Singerthesis>

5. United States Tariff Commission. The Latin American Free Trade Association/ Washington – 1962

ЗМІСТ

EWOLUCJA WYOBRAŻEŃ SĄDU OSTATECZNEGO – OD CZASÓW Wczesnochrześcijańskich do późnego gotyku Bekus Ewelina	5
СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ БЕЗПЕКОЮ Бурбо Ян.....	10
ПРОТОЭЛИТОЛОГИЯ В СИСТЕМЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК Василевская Валерия Эдуардовна.....	17
ZADANIA I ROLA NAUCZYCIELA W PROCESIE NAUCZANIA mgr Bień Agnieszka.....	20
ПИТАННЯ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ У ПРОЄКТІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ НА 2021–2031 РОКИ Васильев Сергей Сергійович.....	25
HEALTH RESTRICTIONS FOR SENIORS IN THE USE OF MOBILE TECHNOLOGIES Wruckowska Daria	29
ЕТЫКА В ШКОЛЕ ПОДСТАВОВОЕJ- МІЄДЗЫ ТЕОРАЇ, А ПРАКТЫКА. ЗАРЫС ПРОБЛЕМУ. mgr Maria Wyleżek.....	34
GDZIE JEST SARA? W POSZUKIWANIU KOBIECEGO WZORCA PIELGRZYMOWANIA Goik Magdalena.....	41
BADANIE STATYSTYCZNE WPŁYWU RÓŻNYCH CZYNNIKÓW NA SAMOPOCZUCIE CZŁOWIEKA Hołowiecka Alicja.....	49
SAMOROZWÓJ OSÓB STARSZYCH Gruszka Adrianna.....	57
ЧИННИКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ Жеманюк Світлана Павлівна.....	63
WPŁYW KONCEPCJI ZDROWIA PSYCHICZNEGO W UJĘCIU ANTONOVSKYEGO, KAROLA WOJTYŁY, KAZIMIERZA DĄBROWSKIEGO ORAZ ALBERTA BANDURY NA FILOZOFIĘ ZDROWIENIA Ornatowska Maria Adela	65
ZMARŁY CZY ZMARŁA? OBRZĄDEK POGRZEBOWY NA PRZYKŁADZIE STOSOWANYCH PRACTYK GRZEBALNYCH W KULTURZE PRZEWORSKIEJ. Zgurecki Wojciech	73
MULTILINGUISTS' CHALLENGES IN LEARNING LANGUAGES Illukiewicz Eliza	81

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СПОРТСМЕНІВ З ХУДОЖНЬОЇ ГІМНАСТИКИ

Кайзерова Ангеліна Володимирівна87

POETYKA POLSKIEJ PIEŚNI DZIADOWSKIEJ

Kobyłański Dawid89

THE CONSUMER RISK IN THE ONLINE SHOPPING

Kostrzewska Martyna97

ПОЯВА ТА РОЗВИТОК ДЗІУДО У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Кузьменко Едуард Костянтинович105

THE AESTHETICS OF ADVERTISING - ADVERTISING AS AN ART

Kukier Joanna, Ewa Maj, MA.....107

THE ECONOMIC ASPECT OF THE IMPACT OF THE COVID 19 PANDEMIC ON THE USE OF ACCOMMODATION BASE IN THE TOURISM TRAFFIC.

Lisowska-Szron Irena112

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ВПЕВНЕНOSTI В СОБІ В РАННІЙ ДОРОСЛОСТІ

Македонська Е.О.....118

СТРАТЕГІЧНІ НАВИЧКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Мандро Леся Олегівна.....121

WPŁYW PANDEMII COVID 19 NA POPULACJĘ BEZDOMNYCH W STANACH ZJEDNOCZONYCH AMERYKI

Machowska Monika124

PRAWO NATURALNE W POSTĘPOWANIU O UDZIELENIE DYSPENSY *SUPER RATO* W ŚWIETLE AKTUALNEGO USTAWODAWSTWA KOŚCIOŁA

Dr inż. Myjak Krzysztof131

BAŚŃ I BAJKA WSPIERAJĄCE OPTIMALNY ROZWÓJ DZIECKA W OKRESIE WCZESNOSZKOLNYM

Urbańska Karolina139

ІДЕЇ «ДЕСАРОЛЬЇСТІВ» ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЕСЛА ЯК ВИТОКИ ПЕРШИХ ПРОЄКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Фечко Іван Іванович.....146

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 41 (том 1)

Матеріали

X Міжнародної науково-практичної конференції
«Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та
практика» (27.08.2021 р.),
яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій ZOOM

Друкуються за оригінальними авторськими текстами. Редакційна колегія
не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.
Верстка та оригінал-макет Мохонько Віталій

Підписано до друку 07.10.2021.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Друк. арк. 9,5. Умов. друк. арк. 8,83. Обл.-вид. арк. 11,52.
Наклад 100 прим. Зам. № 6361/1.

Віддруковано ФОП Корзун Д.Ю. з оригіналів замовника.
Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець та виготовлювач ТОВ «Нілан-ЛТД».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 4299 від 11.04.2012 р.
21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.
Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852, (098) 46-98-043.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>